

Juha Laakkonen

RAJOITETTU VAI RAJATON VALTA?

Sorsakosken hienotaetehtaan isännöitsijöiden
suhtautuminen ja vuorovaikutus työväestöönsä
vuosina 1891–1938

Suomen historian pro gradu -tutkielma
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto 19.12.2011

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Juha Laakkonen	
Työn nimi – Title Rajoitettu vai rajaton valta? Sorsakosken hienotaetehtaan isännöitsijöiden suhtautuminen ja vuorovaikutus työväestöönä vuosina 1891–1938.	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu –tutkielma
Aika – Month and year joulukuu 2011	Sivumäärä – Number of pages 135
Tiivistelmä – Abstract Tutkielmassa selvitetään Leppävirran kunnan alueella sijaitsevan Sorsakosken hienotaetehtaan isännöitsijöiden suhtautumista ja vuorovaikutusta työväestöönä vuosina 1891–1938. Työssä tarkastellaan erityisesti sitä, millaisia pitkän aikavälin muutoksia tapahtui tehtaanhoitajan eli isännöitsijän ja työväestön sosiaalisissa sekä työelämän suhteissa. Yhdeksi tärkeäksi tutkimuskysymykseksi muodostuu myös se, kuinka itsenäisesti Sorsakosken tehtaan isännöitsijät saivat lopulta tehdä työväestöä koskevia päätöksiä. Tutkielma jäsentyy tehtaalaisten palkkaamisen, työväen järjestäytymisen sekä työelämän suhteiden tarkastelun kautta. Keskeisimmän lähdeaineiston muodostaa Sorsakosken tehdasta koskeva arkistoina, joka jakautuu hienotaetehtaan omaan sekä Hackmanin pääkonttorin Sorsakoskea koskevaan asiakirjakokonaisuuteen. Näistä arkistoista käytetään erityisesti tehtaalaisten palkkaluetteloita, jotka ovat säilyneet yhtäjaksoisesti vuosina 1898–1938. Lisäksi tutkielmassa käytetään isännöitsijöiden ja sorsakoskelaisten työväenjärjestöjen välistä kirjeenvaihtoa, useita eri sanomalehtiä, teollisuustilaston Sorsakosken tehdasta koskevaa perusaineistoa sekä paikallisten työväenjärjestöjen asiakirjamateriaalia. Tutkimusaihetta lähestytään paternalistisen työantajapolitiikan sekä arkipäivän politiikan käsitteiden kautta. Hienotaetehtas kasvoi tarkasteltavana aikana työntekijämääriltään huomattavaksi teollisuusyritykseksi. Sorsakoskella paternalistinen työnantajapolitiikka näkyi erityisesti hierarkkisine palkanmaksutapoina: ulkomaalaisille työntekijöille maksettiin kiinteää kuukausipalkkaa, kun taas suomalaisten työntekijöiden palkan suuruus riippui sukupuolesta, ammattitaidosta ja iästä. Isännöitsijän suhtautumiseen vaikuttivat niin taloudelliset suhdanteet kuin poliittinen ilmapiiri. Taloudellisina nousukausina tehtaalle palkattiin vaihtotyöhön soveltuvaa tilapäistä työvoimaa, kun taas matalasuhdanteina työväestön irtisanomiset kohdistuivat juuri tilapäisesti työskenteleviin. Tehtaan ensimmäinen isännöitsijä Carolus Wrede (1887–1902) loi 1800-luvun lopulla työläistensä keskuuteen tunteen vapaudesta, joka oli tuolloin hyvin poikkeuksellista verrattuna useisiin muihin maaseudun teollisuuskeskuksiin. Georg Favren (1902–1927) aikana työväestön vapauden tunne alkoi asteittain pirstoutua. Muutos on peilattavissa yhteiskunnan koventuneeseen ilmapiiriin. Erityisesti venäläistämiskausien aikana isännöitsijä asetti rajoituksia työväenjärjestöjen toiminnalle. Poliittinen oikeistosuuntaus 1920- ja 1930-luvuilla näkyi myös Sorsakoskella, jossa isännöitsijä Harry Lucander (1927–1944) kielsi tehtaan työläisiltä osallistumisen kommunistisiin työväenjärjestöihin työpaikan menettämisen uhalla. Lisäksi isännöitsijä painosti työläisiä urheilemaan porvarillisessa urheiluseurassa. Huolimatta tiukasta otteesta paikkakunnan työväenjärjestöihin, isännöitsijät eivät kuitenkaan ohjanneet täydellisesti, kuinka työläisten tuli toimia työssä ja elää työn ulkopuolella. Vähiten työväestöllä oli mahdollisuuksia saada taivuteltua isännöitsijöitä kollektiivisiin palkankorotuksiin, mutta työväestö pystyi kuitenkin vaikuttamaan muihin työsuhteen ehtoihin, kuten tehtaan järjestyssääntöihin ja työajan lyhentämiseen. Neuvottelevasta ilmapiiristä huolimatta hienotaetehtaan isännöitsijällä oli patriarkaalisen järjestyksen mukaisesti työväestöönä nähden kuitenkin viimeinen sananvalta.	
Asiasanat – Keywords Hackman, Sorsakoski, tehdasyhdyskunta, tehdasyhteisö, patriarkaalisuus, paternalismi, työelämän suhteet ja metalliteollisuus.	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS:

1. LÄHTÖKOHDAT, TUTKIMUSKYSYMYKSET JA LÄHTEET	4
2. HIENOTAETEHIDAS JA TYÖVÄESTÖ	22
2.1 Kolme isännöitsijää – kolme johtamistapaa?	22
2.2 Työväestön ja työsuhteen muutokset	31
3. SORSAKOSKEN ILMAPIIRI.....	37
3.1 Täydellinen vapaus	37
3.2 Vapaudentunteesta kontrollinalaiseksi.....	41
3.3 Kommunistit isännöitsijän tarkkailtavaksi.....	47
3.4 Sorsakosken urheilurintama – yhdessä ja erikseen.....	52
4. YHTEISKUNNALLISET KRIISIT SUHTEIDEN MÄÄRITTÄJÄNÄ	58
5. TYÖVÄESTÖN TIETOISUUS ISÄNNÖITSIJÄN HUOLENA.....	68
5.1 Riidat työnjohtajien kanssa	68
5.2 Taistelu ”vapaamielisydestä” ja ”vapaakilpailusta”	75
6. PAIKALLISTA TYÖSUHTEIDEN SOPIMISTA	82
6.1 Järjestyssäännöt isännöitsijän kuvastimena	82
6.2 Tehtaan työajat – mallit muualta	89
6.3 Työläisten palkkaus ja palkkaneuvottelut	98
7. TYÖVÄESTÖ ISÄNNÖITSIJÄN SILMIN	114
LÄHTEET	124

1. LÄHTÖKOHDAT, TUTKIMUSKYSYMYKSET JA LÄHTEET

Ensimmäiset rautaruukit rakennettiin Etelä-Suomeen jo 1600-luvulla, mutta vielä 1800-luvullakin Suomi oli lähes täydellisesti agraarinen yhteiskunta. Käänteellinen teollistuminen alkoi 1840-luvulla lähinnä tekstiiliteollisuuden piirissä, mutta vuosisadan lopulla metalli- ja varsinkin sahateollisuuden merkitys alkoi kasvaa.¹ Suomen teollistuneinta aluetta oli Tampere, ja siitä kehittyikin vuosisadan aikana maamme ainoa kansainvälisesti mitattuna tyypillinen teollisuuskaupunki.² Suomen teollisuuden tuotanto oli Tamperetta lukuun ottamatta pienteollisuusvaltaista koko 1800-luvun ajan. Muihin kaupunkeihin, kuten esimerkiksi Helsinkiin ja Turkuun, alkoi muodostua modernia suurteollisuutta vasta 1800-luvun lopulla.³ Teollistuminen ei kuitenkaan koskettanut pelkästään kaupunkeja, sillä maaseutu ei jäänyt osattomaksi tästä kansainvälisestä ilmiöstä. Jokien suistoalueille ja sisämaan koskien partaille syntyneet tehdasyhdyskunnat vaikuttivat olennaisesti suomalaisen yhteiskunnan muotoutumiseen.⁴

Maaseudun yhdyskunnat rakentuivat tyypillisesti yhden ainoan yrityksen yhteisöiksi ja ne sijaitsivat Lappia ja Kainuuta lukuun ottamatta ympäri Suomea. 1900-luvun alkuvuosikymmeninä Suomessa oli noin kaksikymmentä merkittävää yhden suuren yrityksen teollisuustuotantoa ja yksi tällainen yhdyskunta sijaitsi Pohjois-Savossa Leppävirran pitäjässä.⁵ Kuten niin monen Savon tehdasyhdyskunnan alkuvaiheet, myös Sorsakosken teollistumisen juuret liittyvät lautojen sahaamiseen. Maailmanmarkkinoilla tapahtuneet muutokset heijastuivat 1700-luvulla myös Leppävirtaan ja Osmajärven kylään, jossa kosken alue sijaitsi. Sahojen perustamisen kannattavuusraja siirtyi nimittäin tuolloin yhä pohjoisemmaksi Saimaan vesistöjen varsille. Sahojen rakentamiseen houkuttelivat ensinnäkin tervan myyntihintojen romahtaminen ja toisaalta samoihin aikoihin sattunut sahatavaroiden hintojen nousu.⁶ Toinen merkittävä edellytys Pohjois-Savon sahojen perustamiselle oli vuonna 1772 muutettu sahalainsäädäntö, joka salli viedä Savon sahojen lautoja myös Venäjälle.⁷

¹ Esim. Heikkinen – Hoffman 1982, 52–55, 60–65, 75–76.

² Haapala 1986, 12.

³ Hjerpe 1979 31; Ahvenainen 2005, 9.

⁴ Koivuniemi 2000, 10; Ahvenainen 2005, 9.

⁵ Yhden yrityksen tehdasyhdyskunnista esim. Mönkkönen 1993, 133; Parikka 1994, 132.

⁶ Åström 1980, 274.

⁷ Ahvenainen 1984, 86–87.

Sorsakoskella sahaustoiminta alkoi 10.10.1787, kun everstiluutnantti Herman von Burghausen sai katselmuksen⁸ jälkeen sahausprivilegion. Vesisahan rinnalle hän rakennutti muutamia vuosia myöhemmin myös ratasmyllyn ja tiilitehtaan.⁹ Teollisuuden syntyyn vaikuttivat erityisesti Sorsaveden ympärillä olleet suuret metsävarat sekä Sorsakoskesta saatava vesivoima, joka oli suhteellisen helppo valjastaa pienen koon johdosta.¹⁰ Tehdasyhteisö sai valtakunnallista merkitystä vajaan kahdenkymmenen vuoden kuluttua sahan perustamista. Viipurilainen Hackman & Co. alkoi nimittäin laajentaa liiketoimiaan 1700-luvun lopulta lähtien Savoan sekä Pohjois-Karjalaan. Saha siirtyikin vähitellen kauppahuoneen omistukseen: vuonna 1804 Hackman sai myöntämänsä lainan panttina neljäsosan sahasta ja jäljelle jääneet osuudet kauppahuone sai haltuunsa vuosien 1818 ja 1833 ostoilla. Seuraavien vuosikymmenien aikana sahan merkitys kasvoi entisestään, sillä Sorsakoskesta muodostui 1860-luvulla keskus, josta käsin johdettiin kauppahuoneen muita Savossa sijainneita sahoja.¹¹

Hackmanista muodostui 1800-luvun aikana teollisuuden monialakonserni, mutta silti sahat muodostivat yhä kauppahuoneen liiketoiminnan ytimen. Höyryvoiman käyttökiellon kumoamisen jälkeen (1857) Hackman ryhtyi vähitellen lopettamaan vanhenevien ja kannattamattomien vesisahojen toimintaa. Savon suuret vesisahat saivat olla kuitenkin toiminnassa vielä vuosikymmeniä, vaikka kauppahuoneen ensimmäinen höyrystys perustettiin Kymijoen suulle jo vuonna 1871.¹² Sorsakosken vesisahan lakkauttaminen tuli ajankohtaiseksi vasta 1890-luvulla, jolloin jatkuvasti kohonneet puunhinnat ja kiristynyt kilpailu laskivat sahan kannattavuutta.¹³ Vesisahaa ei kuitenkaan lakkautettu pelkästään Hackmanin päätöksellä, vaan pakon sanelemana. Saha nimittäin paloi täydellisesti helmikuussa 1898.¹⁴

Teollinen toiminta ei kuitenkaan loppunut paikkakunnalta, sillä pienessä verstaassa oli ryhdytty vuodesta 1891 lähtien valmistamaan puukkoja käytetyistä sahaviiloista. Samana

⁸ Ensimmäinen katselmus oli suoritettu tosin jo vuonna 1780 lääninsihteeri Efraim Blomin anomuksesta. Kamarikollegio kuitenkin hylkäsi anomuksen, sillä kollegion näkemyksen mukaan Blom ei voinut harjoittaa sahaustoimintaa virka-asemansa takia. Ks. Ahvenainen 1984, 118.

⁹ Tigerstedt 1940, 393–394.

¹⁰ Ahvenainen 2005, 57.

¹¹ Tigerstedt 1952, 156 ja 618.

¹² Kallioinen 2004, 27 ja 63–64.

¹³ Enbom – Sandelin 1991, 90–91.

¹⁴ Sorsakoskea koskevassa kirjallisuudessa on myös mainittu sahan palaneen tammikuussa 1897. Enbom – Sandelin käyttää lähteenä kuitenkin Carolus Wreden pääkonttorille lähettämää sähkettä. Vrt. Itkonen 1967, 229; Hovi 1995, 120; Enbom – Sandelin 1991, 92.

vuonna Sorsakoskelle sijoitettiin myös osa kauppahuoneen Nurmen hienotakomon¹⁵ koneista ja puolivalmisteista, mikä kasvatti entisestään hienotakeiden¹⁶ valmistamista. Sorsakosken tehtävänä oli sahaamisen ohessa vain saattaa Nurmen puolivalmisteet myyntikuntoiseksi, mutta tulipalon seurauksena väliaikaisratkaisu jäi kuitenkin pysyväksi. Jo puoli vuotta myöhemmin sahan palosta, eli elokuussa 1898, Sorsakosken varrelle valmistui hienotaetehdas.¹⁷ Laitos ei ollut ensimmäinen laatuaan Suomessa, sillä Pohjan kunnan Fiskarsiin oli rakennettu hienotaetehdas jo vuonna 1832.¹⁸ Fiskars olikin käytännössä Sorsakosken ainoa kotimainen kilpailija.¹⁹ Euroopassa hienotakeita valmistettiin esimerkiksi Englannissa, Ruotsissa, Saksassa, Venäjällä, Ranskassa ja Latviassa.²⁰

Suomalaisissa kauppahuoneissa oli pitkään voimassa perinteinen omistajajohtoinen malli, jossa omistajat vastasivat pidemmän aikavälin strategisista ratkaisuista, mutta myös päivittäisistä operationaalisista päätöksistä.²¹ Useat suomalaiset kauppahuoneet muutettiin 1900-luvun alussa osakeyhtiöksi liiketoiminnan laajentumisen ja osakasmäärien kasvun hillitsemisen vuoksi.²² Hackman pysyi sitä vastoin kommandiittiyhtiönä aina vuoteen 1969 saakka, jolloin kauppahuoneesta muodostettiin osakeyhtiö.²³ Sorsakosken tehtaan omistivat vuodesta 1879 lähtien kauppahuoneen pääjohtajat Wilhelm Hackman (1842–1925) sekä insinöörikapteeni Carl August Ekström (1823–1900). Wilhelm Hackman ei kuitenkaan osallistunut aktiivisesti kauppahuoneen, saati Sorsakosken tehtaan, toimintaan julkisten ja kunnallisten tehtäviensä vuoksi. Ekströmillä oli sitä vastoin jopa paikallistuntemusta Sorsakoskesta, sillä hän oli asunut paikkakunnalla 1860-luvulla hoitaessaan kauppahuoneen sahojen ylivalvojan virkaa. C.A. Ekströmin kuoltua vuonna 1900 hänen poikansa, Edvin

¹⁵ Viipurin lähellä sijainnut Nurmen hienotakomo oli aloittanut vuonna 1875, mutta tehtaan toiminta loppui jo vuonna 1886. Hienotakomon kannattavuus oli ollut alusta alkaen heikko kovan kilpailun sekä Venäjän korkeiden tullien takia. Nurmen hienotakomosta esim. Tigerstedt 1952, 475–484; Enbom – Sandelin 1991, 89 ja 153–156.

¹⁶ Pieni tietosanakirja I määritteli vuonna 1925 hienotakeiksi teräsesineet, jotka olivat viilattu, tahkottu ja kiillotettu. Hienotaonta erosikin konepajoilla harjoitetusta karkea- ja mustataonnasta siten, että hienotakeille annettiin lopuksi vielä puhdas hiottu pinta. Hienotakeiksi luettiin muun muassa erilaiset sakset, puukot, veitset ja haarukat, kun taas musta- ja karkeataonnalla valmistettuja tuotteita olivat esimerkiksi kirveet, lapiot, viikatteet ja hevosenkengät. Hienotakeiden työvaiheet lyhyesti: ensin terästanko leikataan sopiviksi kappaleiksi ja heijataan vasaroilla aihioiksi. Tämän jälkeen purseet prässätään eli leikataan pois ja aihiot rummutetaan hiekan avulla puolikirkkaiksi. Sitten aihiot karkaistaan koviksi ja lopuksi tuote hiotaan kirkkaaksi tahkoamalla ja merlaamalla. Veitset myös puleerattiin eli kiillotettiin. Tuotteiden jälkikäsittelyvaiheita olivat leimaaminen, peseminen, tarkastaminen ja pakkaaminen. Esim. Forsman 1925, 1217; Särkkä 1935, 68–69; Lakio 1975, 128–131; Huopainen 1979, 16–22.

¹⁷ Enbom – Sandelin 1991, 157–159 ja 163.

¹⁸ Särkkä 1935, 40.

¹⁹ Esimerkiksi vuonna 1917 hienotakeita valmisti Sorsakosken ja Fiskarsin lisäksi ainoastaan muutama kauhavalainen ja rovaniemeläinen puukkotehdas. TKA, tt, el 1917, yhteenvetotaulu karkea-, musta- ja hienotaetehtaista.

²⁰ Esim. Särkkä 1935, 27–28 ja 56–57; Enbom – Sandelin 1991, 175, 181 ja 199.

²¹ Kallioinen 2004, 91–94.

²² Kallioinen 2004, 94.

²³ Enbom – Sandelin 1991, 328.

Ekström, nousi Sorsakosken tehtaan toiseksi omistajaksi.²⁴ Pääjohtaja Wilhelm Hackmanin kuolema vuonna 1925 muutti kauppahuoneen omistus pohjaa suppeammaksi. Osakasmäärä ei kasvanut tässä perinnönjaossa, koska vapaaehtoiset suvun osakkaat ostettiin ulos perheyrityksestä. Osakkaiden määrä kapenikin vuonna 1925 peräti 36 jäsenellä. Perinnönjaon jälkeen Hackmanin omisti enää viisi suvun jäsentä, kun taas 12 jäsentä toimi äänettöminä yhtiökumppaneina. Hackmanin johtoon siirtyivät Edvin Ekström sekä Henry ja Leo Hackman.²⁵

Tehtaille palkatut palkkajohtajat olivat Suomessa vielä 1900-luvun alussa harvinaisia, mutta ensimmäisen maailmansodan jälkeen he alkoivat kuitenkin yleistyä tehtaiden johdossa.²⁶ Hackman palkkasi Sorsakoskelle vuosina 1891–1938 kolme isännöitsijää eli tehtaanhoitajaa: Carolus Wrede (1887–1902), Georg Favre (1902–1927) ja Harry Lucander (1927–1944). Isännöitsijän tehtäviin kuului järjestää, johtaa sekä valvoa kaikkea tehtaalla ja konttorissa tapahtuvaa työtä. Hän siis esimerkiksi palkkasi ja erotti tehtaalla työläiset sekä sopi palkkaeduista. Toisaalta isännöitsijän tuli huolehtia tehtaalla menoista sekä jokapäiväisten tarvikkeiden, kuten esimerkiksi raaka-aineiden, hankkimisesta. Päivittäisten toimien lisäksi hän oli vastuussa yrityksen johdolle tehtaalla rakennuksista, koneista sekä työ- ja tarvekaluista. Isännöitsijän tuli myös valvoa tehtaalla oikeuksia ja toimia yrityksen edustajana laitosta koskeissa oikeusjutuissa.²⁷

Tässä tutkielmassa selvitän Sorsakosken hienotaetehtaan isännöitsijöiden suhtautumista sekä sosiaalista vuorovaikutusta työväestöön vuosina 1891–1938. Kiinnitän huomiota erityisesti sosiaalisissa ja työsuhteissa tapahtuneisiin pitkän aikavälin muutoksiin. Käsittelyssä korostan tehtaalla isännöitsijöiden näkökulmaa, mutta tutkielma on kuitenkin yhteisötutkimusta, jossa yhteisöllisyyttä tarkastellaan nimenomaan sosiaaliseen vuorovaikutukseen kautta. Tutkielman painopiste on isännöitsijän ja tehtaalaisten välisissä suhteissa, mutta en rajaa tarkastelua vain tehtaalla työskennelleisiin työläisiin. Edes työnantajat eivät kokeneet suhteiden määräytyvän pelkästään palkkasuhteen perusteella. Maaseudulla sijainneet yhden yrityksen tehdasyhdyskunnat olivat usein käytännössä valtioita valtiossa: ne hallitsivat alueellaan kaikkea ja kaikkia.²⁸ Raja oli häilyvä myös toiseen suuntaan. Työväenyhdistykset saattoivat nimittäin pyrkiä parantamaan tehtaalaisten ammatillista asemaa, vaikka vain osa yhdistyksen

²⁴ Tigerstedt 1952, 157 ja 170; Enbom – Sandelin 1991, 47–50, 91 ja 323.

²⁵ Tigerstedt 1952, 628–629; Enbom – Sandelin 1991, 319 ja 327.

²⁶ Karonen 2004, 45–48.

²⁷ Isännöitsijän tehtävistä esim. Kaukovalta 1934, 111.

²⁸ Parikka 1994, 131.

jäsenistä työskenteli tehtaalla.²⁹ Työväestöllä tarkoitetaan tässä tutkielmassa ennen kaikkea hienotaetehtaan työntekijöitä, mutta myös paikallisiin työväenjärjestöihin kuuluneita jäseniä. Tutkielman käsittelyssä on toisinaan tehtävä eroja hienotaetehtaalla työskennelleiden työntekijöiden ja koko Sorsakosken työväestön välille. Tällöin Hackmanin palveluksessa olevasta työntekijästä käytetään selvyuden vuoksi nimitystä tehtaalainen tai tehtaan työläinen.

Suomessa työväestön sosiaalihistoriallisella tutkimuksella on pitkät perinteet, sillä ensimmäiset työväestöä koskeneet sosiaalitutkimukset syntyivät jo 1800-luvun lopulla saksalaisten esimerkkien innoittamana. Väinö Voionmaa oli ensimmäinen suomalainen historioitsija, joka käsitteli 1900-luvun alussa työväenkysymystä osana Tampereen kaupungin historiaa. Hänen jälkeensä sosiaalihistoriallista tutkimusta ovat jatkaneet muun muassa Heikki Waris, O.K. Kilpi, Eino Kuusi ja Pertti Haapala.³⁰ Suomalaisia tehdasyhdyskuntia on tutkittu monipuolisesti, sillä historioitsijoiden ohella tehtaita ovat tutkineet omista näkökulmistaan niin kansatieteilijät, folkloristit kuin sosiologit. Historiantutkijoista viimeisimpänä tehdasyhdyskuntia on tutkinut Inkeri Ahvenisto kulttuurihistorian väitöskirjassaan *Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*.³¹

Vaikka työväestön ja tehdasyhdyskuntien oloista onkin olemassa suhteellisen paljon historiantutkimusta, niin omina erikoistutkimuksina tehdasyhdyskuntien sosiaalisia suhteita on kuitenkin tutkittu jokseenkin niukasti. Työpaikkatasolla tehtaan johdon ja työväestön välisiä suhteita on tutkittu lähinnä työn sosiologian näkökulmasta.³² Historiantutkijoista ainoastaan Jussi Koivuniemi on väitöskirjassaan, *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*, tutkinut sosiaalisia suhteita tehdasjärjestyksen näkökulmasta.³³ Historioitsijat sen sijaan keskittyivät 1950-luvulta lähtien käsittelemään teollisia suhteita lähinnä työmarkkinasuhteiden kautta. Erityisesti 1970- ja 1980-luvuilla tutkijoiden huomio kiinnittyi lähes poikkeuksetta keskusjärjestöjen historiaan, jolloin yksittäinen yritys tai tehdasyhdyskunta rajautui näkökentän ulkopuolelle.³⁴

Viimeisen kahden vuosikymmenen aikana työnantajan ja työntekijän välisiä suhteita on kuitenkin ryhdytty tarkastelemaan työelämänsuhteiden näkökulmasta.³⁵ Suomen akatemia

²⁹ Työväenyhdistyksien roolista ennen työväenliikkeen eriytymistä poliittiseksi ja ammatilliseksi liikkeeksi ks. esim. Kettunen 1986, 55 ja 66–67.

³⁰ Tommila & Roiha 1976, 28; Haapala 1989, 16 ja 104.

³¹ Ahvenisto 2008. Viimeisimpiä Suomen historia opinnäytteitä tehdasyhdyskunnista esim. Hakoluoto 2002, Raiskio 2003, Rehn 2004, Kaihovirta 2007 ja Nyssönen 2007.

³² Esim. Koli 1955; Seppänen 1958; Koskinen 1987.

³³ Koivuniemi 2000.

³⁴ Teräs 2001, 15–16.

³⁵ Esim. Kettunen 1994; Teräs 1995; Teräs 2001; Suoranta 2009.

rahoitti esimerkiksi 1990-luvun alussa *Tieto ja työelämänsuhteet teollistumiskauden Suomessa 1870–1970* –tutkimushanketta, jossa erityisesti Kari Teräs käänsi huomiota kohti paikallisia työsuhteita.³⁶ Teräs jatkoi vielä aiheen parissa vuonna 2001 valmistuneessa väitöskirjassaan *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*, jossa on kansallisesta näkökulmasta huolimatta vahva paikallishistoriallinen tutkimusote.³⁷ Tämän tutkielman kannalta myös Anu Suorannan väitöskirja *Halvennettu työ. Pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä*, on Teräksen tutkimuksien tavoin tärkeässä asemassa, sillä Suoranta kiinnitti erityistä huomiota työntajien pyrkimyksiin hallita työsuhteiden määrittelyä.³⁸

Tehtaiden johdon ja työväestön sosiaalisia suhteita on kuvattu pääsääntöisesti patriarkaalisuuden tai paternalismin käsitteillä, jotka ovat ymmärrettävissä yksinkertaisimmillaan isän tai isännän vallaksi.³⁹ Käsitteenä se on kuitenkin huomattavasti moniulotteisempi: patriarkaalisuus/ paternalismi on historiallisesti muuttuva ilmiö. Se on ollut sidoksissa aikaan ja paikkaan.⁴⁰ Tässä tutkielmassa patriarkaalisuudella tarkoitetaan teollisuus- ja manufaktuuriyhteisöissä vallinnutta järjestystä, jossa yritys loi työväestön turvaksi sosiaalisen huoltoverkoston, mutta edellytti vastavuoroisesti työntekijöiltään uskollisuutta, alistumista ja ahkeruutta.⁴¹

Patriarkaaliseen tehdasjärjestykseen kuuluivat olennaisena osana auktoriteetti- ja hierarkiasuhteet, joissa tehtaanjohtaja käytti ylintä isäntävaltaa.⁴² Isälliseen auktoriteettiin kuului lisäksi kasvatuksellinen näkökulma, sillä työntekijöitä pyrittiin myös opettamaan teollisuuden vaatimille tavoille. Kasvatus ylläpiti vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä, mutta sivistyksellä ja uskonnollisiin arvoihin vetoamalla työläisistä pyrittiin tekemään myös ahkeria ja rauhallisia työntekijöitä.⁴³ Uskonnollisuus oli erityisesti 1600–1800-luvuilla olennaisessa osassa patriarkaalista järjestystä, mutta vielä 1950-luvun alussakin sillä saattoi olla merkitystä. Paavo Kolin tutkimuksissa uskonnollisuus oli yksi ennakkoluuloja lieventävä

³⁶ Teräksen osuus tutkimushankkeesta käsitti kokemustiedon ja professionaalisen tiedon jännitteiden tutkimista paikallis- ja yritystasolla. Pauli Kettunen tutki puolestaan työn, työsuhteen ja työntekijää koskevan tiedon instituotumista ja Ilkka Turunen työn tematisointia tieteellisen ja poliittisen katseen kohteeksi. Kettunen 1994, 5.

³⁷ Teräs 2001.

³⁸ Suoranta 2009, 12.

³⁹ Paternalismia voidaan pohjoismaalaisessa kontekstissa käyttää patriarkaalisuuden synonyyminä. Karonen 2004, 139.

⁴⁰ Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisen järjestelmän monimuotoisuudesta ks. Einonen – Karonen 2002.

⁴¹ Karonen 2004, 139–140.

⁴² Esim. Koivuniemi 2000, 31 ja 34; Ahvenisto 2008, 24.

⁴³ Koivuniemi 2000, 29 ja 79; Takala 2001, 31; Ahvenisto 2008, 24–25.

tekijä työväestön ja johtajiston välisissä suhteissa, sillä se pyrki samanarvoistamaan tehtaalaisia – niin työntekijöitä kuin johtajia.⁴⁴

Vuonna 1879 säädetty elinkeinoasetus vaati edelleen työnantajaa huolehtimaan työntekijöidensä asunnosta, ravinnosta ja terveydestä.⁴⁵ Työväestöstä huolehtiminen oli kuitenkin myös käytännön sanelema pakko, sillä sosiaalisella huoltoverkostolla työnantajat pyrkivät ennen kaikkea varmistamaan työväestön saatavuuden ja tuotannon keskeytyksettömän jatkuvuuden.⁴⁶ Hackman ryhtyi kehittämään Sorsakosken huoltoverkostoa erityisesti 1860-luvulla. Tuolloin sahan läheisyyteen perustettiin ruukin kauppa, josta työväestöllä oli mahdollisuus ostaa elintarvikkeiden lisäksi kauppahuoneen omistaman Haringinlahden maatilán tuotteita. Paikkakunnalla oli myös oma sairaala sekä synnytysosasto, joiden kustannukset jaettiin yhdessä tehtaán ja työläisten kesken. Tehtaalla vieraili lisäksi joka toinen viikko lääkäri, jonka työnantaja kustansi. Lääkkeiden kustannukset jäivät sen sijaan työläisten vastuulle. Vuonna 1901 paikkakunnalle luotiin sairaskassajärjestelmä, josta työnantaja maksoi kolmasosan.

Hackman rakensi Sorsakoskelle velvoitteiden mukaisesti myös asuintaloja: esimerkiksi vuonna 1913 paikkakunnalla oli parisenkymmentä työväenasuntoa. Myös Sorsakoskella työläisten kasvatus kuului olennaisena osana patriarkaaliseen järjestelmään. Hackman perusti yhdyskuntaan kansakoulun jo vuonna 1862, mikä oli alkuun pakollinen sahatyöläisten lapsille. Vuodesta 1880 lähtien kansakoulun tiloissa toimi myös lainakirjasto lukusaleineen. Sorsakoskella uskonnollinen ulottuvuus ei sen sijaan ollut vahva, sillä esimerkiksi kansakoulun opetuksessa uskonnon asema oli kohtalaisen pieni.⁴⁷ Paikkakunnalle ei rakennuttu omaa kirkkoa tai seurakuntakeskusta ennen toista maailmansotaa, vaan sorsakoskelaiset kävivät kirkossa Leppävirralla reilun 10 kilometrin päässä.⁴⁸

Tässä tutkielmassa Hackmanin sosiaalinen huoltotoiminta jää pääsääntöisesti tarkastelun ulkopuolelle. Mielenkiinto kohdistuu sen sijaan paternalistisen johtamistavan toiseen osa-alueeseen eli työnantajan palkka- ja työehtopolitiikkaan.⁴⁹ Pia Leminen ja Inkeri Ahvenisto ovat omissa tutkimuksissaan rajanneet paternalismin tarkoittamaan nimenomaan työnantajan harjoittamaa työnantajapolitiikkaa, kun taas patriarkalaisuus on ennemminkin kuvannut

⁴⁴ Koli 1955, 95; Karonen 2004, 141.

⁴⁵ Rasila 1982, 20.

⁴⁶ Esim. Koivuniemi 2001, 27 ja 29.

⁴⁷ Lahtinen 1967, 478–480; Enbom–Sandelin 1991, 169, 171 ja 183.

⁴⁸ Hovi 1995, 671.

⁴⁹ Patriarkaalinen johtamistapa on jaettu 1920-luvulta lähtien kahteen osa-alueeseen: palkka- ja työehtopolitiikkaan sekä huolto- eli sosiaalitoimintaan. Esim. Nordberg 1979, 95.

yhdyskunnassa vallitsevaa tehdasjärjestystä. Paternalismin käsitteellä erityisesti Ahvenisto on halunnut korostaa työnantajan roolia aktiivisena toimijana, kun taas patriarkaalinen järjestelmä on luonut mielikuvaa pysyvyydestä.⁵⁰ Inkeri Ahvenisto määritteli paternalistisen työntajapolitiikan toiminnaksi, ”jonka kautta tehdasyhtiö vaikutti työntajan ja työntekijöiden välisiin, mutta myös työntekijöiden keskinäisiin suhteisiin sekä maailmankatsomukseen”.⁵¹ Tässä tutkielmassa paternalistinen työntajapolitiikka ymmärretään suppeammin: isännöitsijän suhtautumisena omaan työväestöönsä.

Isännöitsijän suhtautumista tehtaan työntekijöihin tarkastellaan osana työnantajan palkkapolitiikkaa: ketä palkattiin ja mihin työtehtäviin sekä millaisia muutoksia palkkaamisessa tapahtui? Tarkastelussa kiinnitän myös huomiota tehtaan työvoiman vaihtuvuuteen sekä työsuhteeseen eli toisin sanoen siihen, oliko tehtaalainen töissä vuoden aikana vakinaisesti vai tilapäisesti. Työvoiman pientä vaihtuvuutta on pidetty yhtenä osoituksena paternalistisen työntajapolitiikan toimivuudesta, mutta pitkät työurat kertovat toisaalta myös työntajan arvostuksesta työntekijöiden kokemusta kohtaan.⁵²

Työpalkat ovat myös keskeisessä osassa työntajapolitiikkaa, sillä niiden avulla työntajan oli mahdollista aktiivisesti vaikuttaa työvoiman saatavuuteen. Jo esimerkiksi 1600-luvulla ensimmäisten rautaruukkien patruunat houkuttelivat erikoistunutta työvoimaa nimenomaan paremmilla palkoilla ja luontaiseduilla.⁵³ Palkkauksessa tarkastelu kohdistuu ennen kaikkea työntekijöiden taloudelliseen asemaan ja patriarkaalisen järjestelmässä tyypillisiin hierarkiasuhteisiin: suosiko isännöitsijä sukupuolta, iän tuomaa kokemusta tai esimerkiksi jotakin tehtaan ammattiryhmää?

Isännöitsijän suhtautumista tehdasyhdyskunnan muuhun työväestöön tarkastellaan puolestaan paikallisten työväenjärjestöjen kautta. Sorsakoskella toimi tarkasteltavana aikana kolme merkittävää työväenjärjestöä: sosiaalidemokraattinen työväenyhdistys, metallin ammattiosasto sekä voimisteluseura Jäntevä. Kuinka hienotaetaan isännöitsijät suhtautuivat työväestön järjestäytymiseen? Yrittivätkö isännöitsijät Sorsakoskella estää tai kontrolloida järjestöjen toimintaa? Myös työväenliikkeen käsittelyssä erityistä huomiota kiinnitetään pitkällä aikavälillä tapahtuneisiin muutoksiin, mutta suhtautumista tarkastellaan myös kahden yhteiskunnallisesti merkittävän tapahtuman kautta. Kuinka suurlakko vuonna

⁵⁰ Leminen 1999, 13–15; Ahvenisto 2008, 21–22 ja 25.

⁵¹ Ahvenisto 2008, 22.

⁵² Koivuniemi 2000, 51.

⁵³ Vilkuna 1994, 168.

1905 ja sisällissota vuonna 1918 vaikuttivat hienotaetehtaan isännöitsijän ja työväestön välisiin suhteisiin?

Tarkastelua on laajennettu järjestäytymisen osalta koskemaan myös porvarillisia järjestöjä, sillä niiden kautta on mahdollista heijastaa isännöitsijän asennoitumista työväenjärjestöjä kohtaan. Tukiko isännöitsijä porvarillisten järjestöjen toimintaa tai yrittikö isännöitsijä saada tehtaalaisia osallistumaan niiden toimintaan? Tästä samasta syystä tutkielmassa sivutaan paikoitellen myös tehtaan keskijohdon ja työläisten välisiä suhteita, sillä erityisesti riitaisuuksien aikana isännöitsijät joutuivat ilmaisemaan mielipiteensä työrauhan palauttamiseksi tehtaalle. Työläisten ja keskijohdon välisiä suhteita ei porvarillisten järjestöjen tavoin kuitenkaan käsitellä järjestelmällisesti, vaan ainoastaan silloin kun ne koskevat myös tehtaan isännöitsijää.

Paternalistisen työntajapolitiikan lisäksi tutkielman toinen keskeinen lähtökohta on saksalaisen historiantutkija Alf Lüdtken laatima käsite *arkipäivän politiikka*. Perinteisesti teollista palkkasuhdetta on kuvattu dikotomisella jaottelulla, jossa työntekijät joko nousivat vastarintaan tai suostuivat työntajansa vaatimuksiin. Tehdasjärjestys ei ollut kuitenkaan aukoton järjestelmä, vaan sen sisällä työntekijöillä oli mahdollisuus toteuttaa tarpeitaan ja intressejään. Käsitteen avulla Lüdtke pyrkiikin kyseenalaistamaan kuvan, että teollisissa työsuhteissa auktoriteetti olisi ohjannut täydellisesti, miten ihmisten tuli toimia työssä ja elää työn ulkopuolella.⁵⁴ Kari Teräs on sittemmin soveltanut väitöskirjassaan arkipäivän politiikan käsitettä työelämän suhteisiin erityisesti arjen näkökulmasta. Yksi Teräksen keskeisimmistä tutkimustuloksista on, että työntekijät pystyivät määrittämään työpaikoillaan auktoriteeteista huolimatta omaa arkea ja tehdasjärjestystä esimerkiksi luomalla varsinaisen työajan sisälle omia ajankäytön normeja. Työläinen hallitsi omaan arkeansa esimerkiksi salaamalla työntajaltansa ylimääräiset lepoaikat.⁵⁵

Sorsakosken tapauksessa en kuitenkaan pyri selvittämään tehtaalaisten omapäistä arkea. Tarkoituksena on selvittää, missä määrin tehtaan isännöitsijä oli vuorovaikutuksessa työväestönsä kanssa. Toisin sanoen sitä, saiko työväestö vaikuttaa neuvottelemalla työsuhteidensa määrittelyyn. Suomessa tehtaiden työehdot sovittiin paikallisesti ennen toista maailmansotaa. Vasta sotien jälkeen työehtoja ryhdyttiin sopimaan keskusjärjestölähtöisesti. Tästä huolimatta suomalaisessa työmarkkinahistoriassa keskusjärjestöjen toiminta on korostunut myös 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Anu Suoranta kritisoikin

⁵⁴ Lüdtke 1986.

⁵⁵ Teräs 2001, 25–28 ja 367.

väitöskirjassaan keskusjärjestöjen hallitsevuutta, sillä toiminnan alle ovat peittyneet sopijoiden ja sääntelyjen moninaiset tavat.⁵⁶ Sorsakosken tapauksessa arkipäivän politiikkaa tarkastellaan kolmen työsuhteeseen keskeisesti vaikuttaneen teeman, eli järjestyssääntöjen, työajan ja palkkasuhteen kautta. Arkipäivän politiikka sopii maaseudun tehdasyhdyskuntien tutkimiseen erinomaisesti, koska se soveltuu myös tehtaan ulkopuolisen elämän tarkasteluun. Miten paljon ja missä tilanteissa tehtaan isännöitsijä oli vuorovaikutuksessa paikkakunnalla toimivien työväenjärjestöjen kanssa? Tai kuinka isännöitsijät suhtautuivat esimerkiksi työväenliikkeen symboleihin, kuten työväentalon ja osuuskaupan perustamiseen Sorsakoskelle?

Vaatumukset työelämän joustoista ei ole ajankohtainen ilmiö vain nykyajan työsuhteissa, sillä paikallinen sopiminen nousi keskustelun aiheeksi jo viime vuosisadan alussa. Esimerkiksi vuonna 1901 tohtori Jaakko Forsman pohti Kymiyhtiön työväen lakkoilun johdosta, olisiko työväestölle myönnettävä oikeus sekaantua tehtaan asioihin:

”Ainakaan ei voi sanoa, että tehtaan asiat koskisivat vain isännistöä ja sen etuja. Sellaisen asiat kuin työpalkkojen suuruus, työajan pituus, työhuoneiden kunnollisuus terveydenhoidollisessa suhteessa, työväen kohtelu esimiesten puolelta ynnä muut työehtoja koskevat seikat ovat kyllä ”tehtaan asioita” mutta samalla asioita, joista työväen taloudellinen, terveydellinen, vieläpä sentimentin tila, sanalla sanoen sen elämänoppi, mitä suurimmassa määrin riippuu. Jos kerran myönnämme, että näin on laita, niin silloin emme myöskään voi pitää kohtuuttomana sitä vaatimusta, että työväellekin on myönnettävä jonkinlaista sananvaltaa tällaisissa asioissa. [...] Oikeastaan tässä on kysymys siitä, onko työantajan isäntävalta oleva rajaton vai rajoitettu.”⁵⁷

Yhdeksi tärkeäksi tutkimuskysymykseksi muodostuu myös se, kuinka itsenäisesti Sorsakosken tehtaan isännöitsijät saivat lopulta tehdä työväestöä koskevia päätöksiä. Pitkät ja huonot yhteydet pääkonttorin ja tehtaan välillä heikensivät omistajien valvontaa ja johtamista, minkä johdosta isännöitsijät saattoivat toimia itsenäisesti varsinkin jokapäiväisten asioiden hoitamisessa.⁵⁸ Toisaalta tehtaiden omistajat saattoivat kontrolloida toimintaa etäisestä sijainnista huolimatta.⁵⁹ Sorsakoski oli varsinkin 1900-luvun alussa syrjäinen paikka. Paikkakunnalle ei päässyt junalla tai Saimaan vesistöjä pitkin: esimerkiksi matka Helsingistä Sorsakoskelle kesti kesälläkin lähes vuorokauden verran.⁶⁰ Lähin apulennätinasema oli perustettu Leppävirran kirkonkylään vuonna 1883, mutta sen toiminta ilmeisesti lakkasi 1900-

⁵⁶ Suoranta 2009, 147.

⁵⁷ Lainausta Tm 1.2.1905.

⁵⁸ Fellman 2000, 36.

⁵⁹ Esimerkiksi Valkeakosken tehtaalla isännöitsijät toteuttivat pitkälti hallituksen puheenjohtaja Rudolf Waldenin käskyjä. Raiskio 2003, 8.

⁶⁰ Junamatka Helsingistä Kuopioon kesti 15 tuntia. Laivamatka Leppävirrälle tahtui puolestaan noin 5 tunnissa ja hevospöytäkirjasta kirkonkylältä Sorsakoskelle meni noin tunnin verran. Tm 26.9.1901.

luvun alussa kalliiden ylläpitokustannuksien johdosta. Puhelinlinjat oli tosin vedetty Sorsakoskelle jo vuonna 1892, mutta linjan kuuluvuus oli useimmiten niin huono, että posti ja henkilökohtaiset vierailut olivat edelleenkin luotettavimmat keinot tiedonvälitykseen pääkonttorin ja tehtaan välillä.⁶¹ Huonot yhteydet olivatkin yksi syy, minkä johdosta tehtaan isännöitsijät saivat vapauksia tehtaan päivittäisten asioiden hoidossa.⁶²

Tärkeimmät Sorsakoskea käsittelevät teokset ovat Sten Enbomin ja Carl Fredrik Sandelinin *Viipurilainen kauppahuone. Hackman & Co. 1880–1925*, Matti Itkosen artikkeli Sorsakosken teollisesta toiminnasta sekä Raili Huopaisen kansatieteen pro gradu -tutkielma *Sorsakosken tehdasyhteisö. Hienotaetehtaan työväen työ- ja elinoloista*. Kaksi ensimmäistä teosta on tehty ennen kaikkea kertoviksi kirjoiksi. Teoksissa ei ole esimerkiksi käytetty lähdeviitteitä, mutta erityisesti Viipurilaisessa kauppahuoneessa on kuitenkin hyödynnetty tehtaiden asiakirja-aineistoa sekä hienotaetehtaan ja agentuurien välistä kirjeenvaihtoa. Matti Itkosen eduksi on laskettava puolestaan paikallistuntemus, sillä hän toimi tehtaan kamreerina ja konttoripäällikkönä vuosina 1927–1966. Nämä teokset auttavat puutteistaan huolimatta luomaan kuvaa Sorsakosken teollisuuden vaiheista. Erityisesti Itkosen artikkeli on kirjoitettu tehtaan teknistymisen, tuotannon määrien, tuotteiden sekä tehtaan laajennuksien näkökulmasta. Raili Huopaisen tutkielma on puolestaan auttanut luokittelemaan tehtaan ammattitaitoista työväkeä sekä ymmärtämään hienotakeiden valmistamiseen liittyviä työvaiheita ja -sanastoa. Lisäksi Huopaisen keräämää muistitietoa on tässä tutkielmassa käytetty tukemaan asiakirja-aineistoa. Samaan tarkoitukseen soveltuu myös Jouko Kokkosen toimittama työperinnekirja *Kuin Hackmanin hyllyltä*.⁶³

Kokonaiskuvan hahmottaminen edellä mainituista teoksista on kuitenkin hyvin työlästä. Lisäksi käsittely on paikoin hyvin pintapuolista, mikä näkyy muun muassa ristiriitaisuuksina teoksien välillä. Jorma Kalelan mukaan tiedeyhteisön ulkopuolelta tulevat väitteet ja uskomukset ovat yksi tapa perustella tutkimusprosessin premissejä. Yksi tämän tutkielman tavoitteista onkin osallistua keskusteluun Sorsakosken teollisuuden historiasta eli kommentoida ja tehdä tarvittaessa uudelleentulkintoja.⁶⁴

Tutkielmassa keskitytään siis tarkastelemaan hienotaetehtaan isännöitsijän suhtautumisessa ja vuorovaikutuksessa tapahtuneita muutoksia vuosina 1891–1938. Siksi suhteellisen pitkä tarkastelu-aika on aiheellinen, koska se helpottaa muutosten havainnointia. Tarkastelu olisi

⁶¹ Enbom – Sandelin 1991, 173; Hovi 1995, 185–189.

⁶² Itkonen 1967, 234; Kokkonen 2005, 287.

⁶³ Itkonen 1967; Huopainen 1979; Enbom – Sandelin 1991; Kokkonen 2005.

⁶⁴ Historiantutkijan ja yleisön suhteesta ks. Kalela 2000, 52–54.

ollut mahdollista aloittaa myös esimerkiksi vuodesta 1898, jolloin hienotakeiden valmistus muuttui Sorsakoskella kokopäiväiseksi. Kiinnitän huomiota kuitenkin myös hienotakeiden valmistuksen ensimmäisiin vuosiin, koska myöhempi aloitusvuosi ei tekisi oikeutta tehtaan ensimmäiselle isännöitsijälle. Tällöin Carolus Wreden isännöitsijävuodet kutistuisivat ainoastaan neljän vuoden mittaiseksi. Jos aloitusvuoden rajaaminen tuntuu keinotekoiselta, niin lopetusvuosi on sitäkin ongelmallisempi. Tutkielma on rajattu päättymään ennen talvisotaa, sillä sotien jälkeen työehtosopimukset siirtyivät keskusliittojen välisiksi neuvotteluiksi. Tästä johtuen paikallisuuden merkitys alkoi vähentyä.⁶⁵ Viimeiseksi tutkimusvuodeksi on valittu vuosi 1938, koska se on viimeinen normaaliksi laskettava työvuosi ennen talvisotaa. Vuosi 1939 oli Sorsakoskellakin jo hyvin poikkeuksellinen, sillä ylimääräisten harjoitusten ja talvisodan seurauksena tehtaan työväki korvautui vanhuksilla ja evakoilla.⁶⁶

Tutkittavaksi kohteeksi on rajautunut pohjoissavolainen tehdasyhdyskunta. Tutkimuksen rajaaminen paikallisesti on välttämätöntä työn laajuuden kannalta, mutta se tuo myös huomattavia etuja. Syventymällä yhden maaseudun tehdasyhdyskunnan muodostamaan sosiaalisten suhteiden verkostoon voidaan havaita tavanomaisuuksien ohella myös sellaisia erityispiirteitä, joita ei esiintynyt kaupungeissa työntajien ja työväestön välillä.⁶⁷ Paikallishistoriallisella tarkastelulla voidaan siis tuoda esille valtakunnallista ulottuvuutta esimerkiksi etsimällä yhteneväisyyksiä tehdasyhdyskuntien välillä, mutta myös syventää tunnettua kokonaiskuvaa paikkakunnan erityispiirteillä. Mikrohistoriallinen tutkimusote onkin nähtävä metodologisena valintana eikä tutkimuksen olennaisena teemana: Sorsakosken tilalla voisi olla yhtä hyvin myös joku toinen maaseudulla sijainnut tehdasyhdyskunta.

Sorsakosken valintaa puoltaa kuitenkin se, ettei tarkasteltavana kohteena ole metsäteollisuuden sektori. Esimerkiksi kuva suomalaisen työelämän suhteiden historiasta maaseudun osalta on muodostettu suureksi osaksi nimenomaan pienten puunjalostusyhdyskuntien kautta.⁶⁸ Toisaalta Sorsakoski on mielekäs juuri yhdyskunnan sijainnin johdosta, sillä paikkakunta ei sijaitse Etelä-Suomessa tai suurten kaupunkien välittömässä läheisyydessä. Laitoksen sijainti itse asiassa vahvisti ja ylläpiti paternalistista työntajapolitiikkaa, sillä työntajan oli suorastaan pakko huolehtia työntekijöistään. Esimerkiksi kaupungeissa tehtaiden työntekijät olivat jo 1890-luvulla riippumattomampia

⁶⁵ Koivisto 1963, 131.

⁶⁶ Itkonen 1967, 238.

⁶⁷ Paikallisesti rajatusta historiantutkimuksesta ks. Renvall 1965, 262–283.

⁶⁸ Teräs 2001, 35.

työnantajistaan.⁶⁹ Lisäksi Sorsakoski on yhdyskunnan suhteellisen pienen koon vuoksi tutkijalle helpommin hallittavissa kuin suurimpien tehdaspaikkakuntien yhdyskunnat.

Tutkielman keskeisimmän lähdeaineiston muodostaa Sorsakosken tehdasta koskeva arkistoaines, joka jakautuu hienotaetehtaan omaan sekä Hackmanin pääkonttorin Sorsakoskea koskevaan asiakirjakokonaisuuteen. Näistä arkistoista käytetään erityisesti tehtaalaisten palkkaluetteloita⁷⁰, jotka ovat säilyneet yhtäjaksoisesti vuosina 1898–1938. Tätä vanhemmat palkkakirjat ovat ilmeisesti palaneet sahan tulipalossa. Yhdistelemällä pääkonttorin ja hienotaetehtaan palkkakirjojen tietoja voidaan ensinnäkin selvittää työläisten reaali-palkat vuosilta 1898–1938. Vuosittaisten reaali-ansioiden selvittäminen on suhteellisen vaivatonta, koska luettelot on laadittu työntekijöittäin eikä tiliviikoittain. Toisin sanoen jokaisen työläisen kohdalle on merkitty vuoden ansiot kuukausittain eriteltynä. Vuosina 1898–1926 voidaan lisäksi selvittää tehtaan ammattiryhmien välisiä eroja ansioissa, koska palkkaluetteloihin on merkitty myös työläisten ammattinimikkeet.

Tutkielmassa työsuhteiden modernisoitumisprosessi on keskeisessä osassa. Palkkakirjoilla luodaan karkea kuva työsuhteen laadusta eli toisin sanoen siitä, oliko tehtaalainen töissä vuoden aikana vakinaisesti vai väliaikaisesti. Lisäksi luetteloista on mahdollista selvittää, kuinka tehtaan naistyöntekijöiden työtehtävät muuttuivat vuosina 1898–1926. Työsuhteissa tapahtuneita muutoksia selvitetään palkkakirjojen ohella myös teollisuustilaston Sorsakoskea koskevalla alkuperäisaineistolla. Teollisuuslaitokset joutuivat nimittäin vuodesta 1885 lähtien ilmoittamaan vuosittain kauppa- ja teollisuushallitukselle muun muassa palkalla olevien työntekijöiden iän, sukupuolen sekä mahdollisen ulkomaalaistaustan. Huomiota kohdistetaan erityisesti siihen, miten alaikäisten, ulkomaalaisten ja naistyöntekijöiden määrät vaihtelivat tehtaalla vuosina 1891–1938.

Tehtaan ulkomaalaiset työntekijät merkittiin palkkaluetteloihin vain harvassa tapauksessa. Heidän ammatteja on kuitenkin mahdollista selvittää työtodistuksien, tai pikemminkin työsopimuksien, avulla. Työtodistuksien jäljennöskirjan sivuille (kopiebok för betyg 1902–1918) on nimittäin kopioitu ulkomaalaisten työntekijöiden kanssa tehdyt työsopimukset, jossa luetellaan muun muassa ammattinimikkeet sekä palkat luontaisetuineen. Kaiken kaikkiaan erilaisia työtodistuksia on säilynyt noin 800 kappaletta ja ne kattavat suhteellisen hyvin 1900-

⁶⁹ Syrjäisen sijainnin vaikutuksesta patriarkaaliseen suhteeseen esim. Mattila 1969, 167.

⁷⁰ Pääkonttorin palkkaluetteloita ovat arbetare-matrikel (1898–1907 ja 1916–1919) ja palkkakirjat (1908–1915). Sorsakosken tehtaan arkistosta käytetään tilikirjoja (1920–1938), jotka ovat hieman harhaanjohtavasta nimestä huolimatta siis työväestön palkkaluetteloita.

luvun kaksi ensimmäistä vuosikymmentä. Muutoin työtodistuksia käytetään syventämään muuta lähdeaineistoa.

Pääkonttorin ja isännöitsijän välinen kirjeenvaihto on jätetty tämän tutkielman ulkopuolelle, sillä se oli puhtaasti liiketoiminnallista. Kirjeenvaihto suuntautui poikkeuksetta Viipurin suuntaan: tehtaan isännöitsijä raportoi lähinnä solmittujen tilauksien kappalemäärät ja summat. Työväestöä koskevia asioita sivuttiin vain harvoissa poikkeustapauksissa ja silloinkin hyvin niukkasanaisesti.⁷¹ Kirjeenvaihto pääkonttorin ja Sorsakosken välillä kuvastaakin osaltaan isännöitsijän päätösvaltaa päivittäisten asioiden hoitamisessa. Tehtaan kirjeenvaihto paikkakunnan työväenjärjestöjen kanssa on sitä vastoin hedelmällinen. Kirjeenvaihdosta on säilynyt erityisesti palkkaukseen, työaikoihin ja työpalkkasopimukseen liittyvää aineistoa 1900-luvun alusta aina 1920-luvun puoleen väliin saakka.

Tutkimuksessa käytetään järjestelmällisesti kolmea sosiaalidemokraattista sanomalehteä. Vuoteen 1906 saakka käytän valtakunnallista Työmies-lehteä, koska Pohjois-Savossa ei tätä ennen julkaistu omaa piirilehteä. Loppuvuoden aikana Sorsakoskea koskeneet kirjoitukset siirtyivät heinäkuussa perustetun Savon Työmiehen sivuille.⁷² Ensimmäisen maailmansodan aikainen sotasensuuri kuitenkin lakkautti lehden painatuksen lähes kolmeksi vuodeksi. Vuosina 1915–1917 käytetäänkin Kuopion läänin toista piirilehteä eli Sanantuoja, joka perustettiin jatkamaan Savon Työmiehen toimintaa. Sanantuoja ei kuitenkaan pystynyt täyttämään edeltäjänsä paikkaa ja lehden toiminta kuihtui jo vuonna 1917, jolloin Savon Työmies perustettiin uudestaan. Sisällissota kuitenkin lakkautti taas lehden toimituksen kahdeksi vuodeksi. 1920-luvulla Pohjois-Savossa ei ilmestynyt sosiaalidemokraattista piirilehteä kuin vuosina 1920–1921. Savon Työmies alkoi kuitenkin ilmestyä uudelleen vuonna 1930, jonka jälkeen lehden toiminta jatkui tarkasteltavan ajan loppuun saakka.⁷³

Kolmen työväenlehden lisäksi käytän myös seitsemän muun sanomalehden uutisointia vuosina 1891–1909. Tämä on mahdollista, koska Kansalliskirjasto on digitoinut valtaosan Suomessa vuosina 1771–1909 ilmestyneistä sanomalehdistä. Sanomalehtien digitointi mahdollistaa uutisten etsimisen sanomalehtikirjastosta esimerkiksi paikkakunta- tai

⁷¹ Esimerkiksi suurlakon aikana Favre toteaa työväestöstä lakonisesti, että ”*työläiset ja muu väestö käyttäytyivät mallikelpoisen rauhallisesti*”. ELKA, PKA, kirje 8.11.1905.

⁷² Työväenyhdistys alkoi julkaista ilmoituksia Savon Työmiehessä jo vuoden 1906 aikana. Työväenyhdistys vaihtoi piirilehteen, koska Työmies ei julkaissut kaikkia yhdistyksen ilmoittamia uutisia ja lyhensi yhdistyksen kokouksien päätöksiä. Ks. TA, STYA, ptk 17.4.1906.

⁷³ Savon Työmiehen ja Sanantuojan vaiheista ks. Nygård 1987, 29, 212 ja 230.

henkilöhaulla.⁷⁴ Tässä tutkimuksessa uutisia on haettu vain isännöitsijöiden, eli Carolus Wreden ja Georg Favren, nimillä, koska paikkakuntahaulla tehtaan asiat hukkuvat uutisten paljouteen. Metallityöläistä, eli Suomen Metallityöntekijäin Liiton valtakunnallista äänenkannattajaa, käytän myös satunnaisesti. Metallityöläisen käyttö perustuu kuitenkin puhtaasti Sorsakosken metallin ammattiosaston arkistoon, jonne on taltioitu muutamia ammattiosastoa koskevia lehden numeroita.

Lehdistö on keskeisessä osassa tutkittaessa työväenjärjestöjen sekä isännöitsijän välisiä suhteita, varsinkin kun järjestöjen omissa aineistoissa on suoranaisia aukkoja. Työväenyhdistyksestä on pöytäkirja-aineistoa ainoastaan viiden ensimmäisen vuoden ajalta, kun taas ammattiosastosta on säilynyt kirjeenvaihtoa ja pöytäkirjoja vain 1930-luvun osalta. Vaikka lehdissä asioita usein yksinkertaistettiin ja lukijoita johdettiin musta-valkoiseen ajatteluun, ovat työväenlehdet poliittisesta sidonnaisuudesta huolimatta tärkeä lähde ryhmä kuvaamaan Sorsakosken oloja.⁷⁵ Uutisten ja mielipidekirjoitusten voidaan luoda kuva työväestön oloista, mutta lehtien avulla Sorsakoskea voidaan myös suhteuttaa muihin tehdasyhdyskuntiin. Työväen sanomalehdissä kirjoitettiin nimittäin satunnaisesti matkakuvauksia, joissa vertailtiin esimerkiksi tehdaspaikkakuntien palkkoja, asunto-oloja sekä järjestötoimintaa. Sorsakosken oloja suhteutetaan erityisesti Pohjois-Savon muihin maaseudun teollisuuskeskuksiin, kuten Varkauteen ja Lehtoniemeen sekä Juuan tehdasyhdyskuntaan.

Tehtaiden työvoiman vähäistä vaihtuvuutta on pidetty osoituksena patriarkaalisen järjestelmän toimivuudesta. Vaihtuvuutta on perinteisesti tutkittu tarkastelemalla tehtaiden sairaus- ja hautausapukassojen jäsenyyksiä tai työläisten keski-ikää sekä työuria.⁷⁶ Sorsakoskelle perustettiin sairaus- ja hautausapukassa jo vuonna 1901, mutta jäsenluettelot ovat kuitenkin säilyneet ainoastaan vuosilta 1910–1911. Vaihtuvuutta pitäisi siis tutkia joko keski-ian tai työurien kautta. Menetelmä on kuitenkin työläs, sillä palkkakirjojen henkilötietojen puutteiden vuoksi tukena olisi käytettävä myös henki- ja kirkonkirjoja. Tästä

⁷⁴ Sanomalehtikirjaston sivuilla kuitenkin huomautetaan, ettei haku ole välttämättä täydellinen. Ks. Kansalliskirjaston historiallisen sanomalehtikirjaston www-sivut. [<http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/secure/main.html>]

⁷⁵ Työväen sanomalehtien käytettävyydestä historiantutkimuksessa ks. Nygård 1987, 150.

⁷⁶ Sairaus- ja apukassojen jäsenyys oli usein pakollinen tehtaiden työntekijöille. Kassan jäsenkunnassa vuoden aikana tapahtunut vaihtuvuus kertoi siis samalla myös tehtaan työntekijöiden vaihtuvuudesta. Keski-ian nousu ja pitkät työurat puolestaan kertovat työväestön pysyvyydestä paikkakunnalla. Apukassojen jäsenyydestä ks. esim. Ahvenainen 2008, 127–136 ja työväestön pysyvyydestä esim. Koivuniemi 2000, 51–53 ja liite 1.

johtuen tutkimuksissa onkin usein tyydytty vain vertailemaan esimerkiksi 10 vuoden välein tehtyjä otoksia.⁷⁷

Tässä tutkielmassa kiinnitetään huomiota työläisten työvuosien määrään, jolloin henki- tai kirkonkirjoja ei tarvitse käyttää palkkaluetteloiden tukena. Työntekijöittäin laadituista palkkaluetteloista vuosilta 1898–1938 on muodostettu aputyökaluksi työvuosilista, johon on haettu vuosittain jokainen työntekijä.⁷⁸ Työvuosilista on laadittu työnantajan näkökulmasta: sillä pyritään selvittämään ainoastaan, kuinka monena vuotena työläinen on ollut isännöitsijän käytettävissä. Lista ei siis kerro siitä, kuinka pitkän *yhtenäisen* uran tehtaalainen on tehnyt Sorsakoskella. Välissä on saattanut olla esimerkiksi useita vuosia, jolloin työläinen ei ollut lainkaan töissä tehtaalla. Toisaalta työläinen ei välttämättä työskennellyt tehtaalla koko vuotta, vaan ainoastaan osan vuodesta. Käytännössä työläinen on siis päätenyt listalle, mikäli hän on työskennellyt tehtaalla yhtenäkin kuukautena vuoden aikana.

Henki- ja kirkonkirjojen sivuuttaminen on luonnollisesti otettava huomioon työvuosilistan tuloksia arvioitaessa. Kun palkkakirjoissa esiintyvän työläisen henkilötietoja ei varmisteta muista lähteistä, olennaiseksi kysymykseksi muodostuu, onko kahden eri vuoden palkkakirjassa sama vai eri henkilö? Onko esimerkiksi K. Miettinen mahdollisesti Kalle Miettinen tai onko Kusti sama kuin Gustaf? Tehtaalla saattoi kaiken lisäksi, hieman liioitellusti, työskennellä vuoden aikana lähes koko suku isovanhemmista aina alle 15-vuotiaisiin lapsiin, mikä lisäsi samannimisten henkilöiden määrää. Tällaisia sukuja olivat muun muassa Markkaset, Majurit ja Laakkoset.⁷⁹ Ongelmia aiheuttaa myös sukunimien vaihtaminen. Naiset muuttivat nimensä mentyään naimisiin, mutta toisaalta sukunimiä myös suomalaistettiin erityisesti 1920- ja 1930-luvuilla.⁸⁰ Tämän johdosta työvuosilistassa ylikorostuvatkin lyhyet työsuhteet, koska sama henkilö saattaa esiintyä erilaisessa kirjoitusasusta johtuen useaan otteeseen. Siksi suhteellinen vertailu muihin tehdasyhdyskuntiin ei ole mahdollista. Palkkaluetteloiden tiedoilla pyritäänkin luomaan ainoastaan karkea kuva työläisten pysyvyydestä. Huomiota kiinnitetään erityisesti tehtaalla pisimpään työskennelleihin työntekijöihin.

⁷⁷ Esim. Koivuniemi 2000, 51–53 ja liite 1.

⁷⁸ Erinimisiä työntekijöitä on 1491.

⁷⁹ Tehtaalla työskenteli esimerkiksi 1910-luvun alussa neljä työläistä, joiden nimeksi palkkaluetteloihin merkittiin A. Markkanen. Työnantaja ratkaisi ongelman yleensä luomalla samannimisille työntekijöille lisänimiä esimerkiksi iän (nuorempi, vanhempi) tai työläjän mukaan (smerlaaja, päällelyöjä jne.). Ks. ELKA, PKA, palkkakirjat 1908–1915, vuodet 1912–15.

⁸⁰ Esimerkiksi Helmi Lappalainen muutti sukunimensä Turuseksi mentyään naimisiin vuonna 1936. Samana vuonna Hugo Bäck puolestaan suomensi nimensä Purokiveksi. ELKA, STA, tilikirja 1936.

Sisällissotavuoden tapahtumia tutkitaan sekä tehtaan että myös laajemmin Sorsakosken näkökulmasta. Sisällissodan ajalta olen käyttänyt kahta porvarillista sanomalehteä, koska keväällä työväenlehdet eivät Savossa juuri ilmestyneet. Sisällissodan vaikutuksia tutkitaan vertailemalla tehtaan palkkaluetteloita ja työtodistuksia Suomen sotaturmat 1914–1922 –projektin tietokantaan.⁸¹ Lisäksi käytetään myös sosiaalidemokraattisen puolueen keräämää niin kutsuttua terroritilastoa, koska sillä päästään aina kylän tasolle saakka. Terroritilastoa käytettäessä on kuitenkin syytä muistaa, että tilastot ovat jälkikäteen tehtyjä arvioita. Leppävirran sosiaalidemokraattinen kunnallistoimikunta palautti esimerkiksi Leppävirtaa koskevat tilastot vasta 29.2.1920.⁸²

Tehtaan taloudellisten suhdanteiden selvittäminen jää tässä esityksessä vähäisemmälle huomiolle, vaikka on selvää, että nousu- ja laskusuhdanteet vaikuttivat varsinkin tehtaan työläisten määrään.⁸³ Suhdanteita kuvataan ainoastaan karkeasti teollisuustilaston alkuperäisaineistolla sekä kirjallisuuden avulla. Sorsakoskea koskevan teollisuustilaston aineistossa näkyy suoraan isännöitsijän kädenjälki, sillä perusaineiston laatijana on ollut tehtaan isännöitsijä. Sorsakoskea koskevassa alkuperäisaineistossa on erityisesti vuosina 1909–1938 yleis- ja erityislomakkeiden välillä kuitenkin pieniä eroavaisuuksia esimerkiksi tuotannon arvoissa ja työntekijämäärissä. Siksi tutkielmassa käytetään pääsääntöisesti erikoislomakkeiden tietoja, koska ne ovat säilyneet yleislomakkeita kattavammin.

Vastauksia tutkimuskysymyksiin etsitään siis useista eri lähteistä, koska paternalistisesta työnantajapolitiikasta ei ole olemassa lähdeaineistoa, joka yksiselitteisesti kuvaisi isännöitsijän suhtautumista tai yhdyskunnan suhteiden käytänteitä. Tästä johtuen lähteitä on luettava myös rivien välistä: ne tavallaan pakotetaan puhumaan ohi suunsa. Kun lähteitä on paljon ja ne ovat luonteeltaan hyvin erilaisia, niin kokonaistulkinnassa on otettava huomioon, että jopa ristiriitaiselta tuntuvat lähteet nivoutuvat tasapainoisesti kokonaistulkintaan. Tämän johdosta on kiinnitettävä huomiota, että yksityiskohdista muodostetun tulkinnan vaiheet välittyvät myös lukijalle, sillä niiden kautta esille nousevat myös tutkimuksen epävarmuudet.

⁸¹ Ks. Suomen sotaturmat 1914–1922 –projektin www-sivut [<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>].

⁸² TA, vuoden 1918 arkisto, Kuopion läänin terroritilasto, Leppävirran kuntaa koskeva tilastot (mf 211)

⁸³ Tehtaan kannattavuuden selvittäminen olisi oman tutkimuksen arvoinen tehtävä jo pelkästään siksi, ettei hienotaetehtaan pääkirjoista ei löydy yksiselitteisiä lukuja tehtaan voitto- ja tappioutilista. Sorsakosken alueella tapahtunut kauppahuoneen toiminta nimittäin kategorisoitiin pitkään yhtenä ainoana kokonaisuutena. Toisin sanoen Sorsakoskella voittoa tai tappiota tuottivat kaikki Hackmanin toiminnot eli hienotaetehdas, Haringinlahden, Marttilan sekä Oravikosken maatalous, metsätilat, tiilitehdas, meijeri, mylly, tehtaanpuoti ja kansakoulu. Kaiken lisäksi Sorsakosken kirjanpidon rinnalla pitäisi lukea myös pääkonttorin kirjanpitoa, sillä pääkonttori saattoi vielä suorittaa omia varojensiirtoja Sorsakosken vuosittaisista voitto- ja tappioutilista. Ks. Enbom – Sandelin 1991, 163–165.

Isännöitsijän ja työväestön vuorovaikutusta on joissakin tapauksissa mahdotonta seurata alusta loppuun lähteiden puuttumisen vuoksi. Toisaalta edes säilyneisiin lähteisiin ei aina merkitty keskusteluiden lopputulosta, mikäli Sorsakosken työväestö ei raportoinut tapauksesta sanomalehtien sivuilla. Onnistumisia tai epäonnistumisia ei juuri kirjattu työväenjärjestöjen pöytäkirjoihin eikä toisaalta isännöitsijän ja työväestön välisessä kirjeenvaihdossa laadittu viimeiseksi sellaista kirjettä, jossa selostettaisiin mihin tulokseen keskusteluissa lopulta päädyttiin. Tämä ei ole kuitenkaan suuri puute tutkielman kannalta, vaikka tarkoituksenmukaista olisi myös selvittää kaikissa tapauksissa, kuinka paljon työväestö lopulta pystyi vaikuttamaan tehtaan asioihin. Tärkeämpää on kuitenkin pystyä havaitsemaan lähdeaineistosta, mistä asioista työväestöllä oli mahdollista neuvotella tehtaan isännöitsijän kanssa ja mistä ei.

Samantyyppiset ongelmat korostuvat myös työväestöä koskevien päätöksien kohdalla, sillä lähteistä on joissakin tapauksissa vaikea erottaa isännöitsijän ja tehtaan omistajien mielipiteitä. Isännöitsijät joutuivat vierailemaan toisinaan Viipurissa, koska kommunikointi oli vaikeaa tehtaan ja pääkonttorin välillä. Erityisesti Georg Favre kävi selvittämässä tehtaan omistajien mielipiteitä eikä luonnollisesti näistä keskusteluista ole jäänyt kirjallisia lähteitä. Isännöitsijöiden tekemistä vierailuista on kuitenkin joissakin tapauksissa jäänyt muihin lähteisiin mainintoja, jolloin on mahdollista erotella tehtaan omistajien ja isännöitsijöiden ajatuksia. Siksi yksityiskohtainen käsittely on välttämätöntä, koska vain siten voidaan tuoda näkyviin tehtaan omistajien vaikutus isännöitsijän suhtautumiseen.

Palkkauskäytänteiden osalta on puolestaan syytä pitää mielessä, että myös isännöitsijän toimenkuva muuttui vuosikymmenien aikana. Vielä 1900-luvun alussa isännöitsijä vastasi henkilökohtaisesti työväestön palkkaamisesta, mutta viimeisinä vuosikymmeninä myös osastojen työnjohtajat saattoivat palkata ja erottaa työntekijöitä sekä vastata urakkahinnoista.⁸⁴ Sorsakoskella työnjohtajat määrittivät erityisesti 1930-luvulla urakkojen hinnat.⁸⁵ Työnjohtajien vallan kasvu näkyy esimerkiksi työtodistuksien kirjoittamisessa, sillä ennen 1920-lukua työtodistuksien allekirjoittajana on joko Carolus Wrede, Georg Favre tai isännöitsijän sijaisenaikin toiminut kirjanpitäjä Paul A. Reinikainen. Tämän jälkeen isännöitsijöiden nimet jäävät vähemmistöön, sillä esimerkiksi Harry Lucanderin nimeä ei löydy kuin muutamasta työtodistuksesta. Kuitenkin myös Lucander palkkasi tehtaalle työntekijöitä edeltäjiensä tavoin. Palkkaamisista ei ole kuitenkaan säilynyt kirjallisia lähteitä, koska suurin osa työntekijöistä pestattiin tehtaalle suullisilla sopimuksilla. Vielä 1930-luvun

⁸⁴ Työnjohtajien vallasta ja tehtävistä esim. Teräs 2001, 109.

⁸⁵ Kokkonen 2005, 152.

viimeisinä vuosina töitä käytiin pyytämässä henkilökohtaisesti isännöitsijältä, varsinkin jos tehtaan ylimestari oli jo kieltäytynyt antamasta töitä.⁸⁶ Lucanderin isännöitsijän ajalta on säilynyt vain yksi työsopimus vuodelta 1927, jolloin isännöitsijä palkkasi Hilda Nymanin vuodeksi niklaajan tehtäviin.⁸⁷

Tutkielma jäsentyy tehtaalaisten palkkaamisen, työväen järjestäytymisen sekä työelämän suhteiden tarkastelun kautta. Aluksi (luku 2) tutkin isännöitsijöiden suhtautumista työntekijöihinsä. Tärkeimmäksi kysymykseksi muodostuu se, kuinka työsuhteet muuttuivat hienotaetehtaalla vuosikymmenien saatossa. Luvussa 3 tarkastelen puolestaan isännöitsijöiden suhtautumista ja vuorovaikutusta paikallisiin työväenjärjestöihin. Paikkakunnan poliittisessa ilmapiirissä kiinnitän lisäksi erityistä huomiota kahteen yhteiskunnalliseen tapahtumaan eli vuoden 1905 suurlakkoon sekä vuonna 1918 käytyyn sisällissotaan (luku 4). Luvussa 5 tarkastelen vuorovaikutusta työväestön tietoisuuden kasvun kautta. Miten keskijohdon ja työväestön välit vaikuttivat isännöitsijään tai kuinka isännöitsijät suhtautuivat työväentalon rakentamispuuhiin sekä osuuskaupan perustamiseen. Viimeiseksi (luku 6) tarkastelen Sorsakosken modernisoituvia työelämän suhteita kolmen teeman eli tehtaan ensimmäisten järjestyssääntöjen, työajan lyhentämisen sekä palkkasuhteen kautta. Tällöin keskeisimmäksi kysymykseksi muodostuu se, missä määrin isännöitsijät kävivät vuoropuhelua työväestönsä kanssa tehtaan asioista. Ennen varsinaista käsittelyä on kuitenkin syytä luoda kokonaiskuva hienotaetehtaan vaiheista suhteiden ymmärtämiseksi.

2. HIENOTAETEHDAS JA TYÖVÄESTÖ

2.1 Kolme isännöitsijää – kolme johtamistapaa?

Vapaaherra Carolus Wrede (1860–1927) toimi Sorsakosken isännöitsijänä vuosina 1887–1902. Hän oli pestautunut Hackmanin palvelukseen jo kuusi vuotta aikaisemmin eli vuonna 1881, jolloin Wrede aloitti kauppahuoneella konttorioppilaana. Kolmevuotisen oppilasajan jälkeen Wrede perusti Viipuriin galvanomistehtaan, jonka johtajana hän toimi kolmen vuoden ajan. Vuonna 1887 Wrede palasi siis takaisin Hackmanin palvelukseen ja Sorsakosken sahanhoitajaksi.⁸⁸

⁸⁶ Esim. Kokkonen 2005, 151,158 ja 192.

⁸⁷ ELKA, STA, työsopimus 4.7.1927.

⁸⁸ Enbom – Sandelin 1991, 83 ja 89.

Aloite hienotakeiden valmistamiseen vuonna 1891 tuli pääkonttorilta. Toiminnan laajentaminen oli sitä vastoin yksinomaan Wreden ansiota, sillä pääkonttori suhtautui aina sahan paloon saakka kielteisesti tuotannon laajentamispyyntöihin.⁸⁹ Wreden isännöitsijäaikana hienotaetehtaalla valmistettiin erilaisia pöytä- ja linkkuveitsiä, puukkoja ja haarukoita. Lisäksi vaihtelevalla menestyksellä tehtiin luistimia, silitysrautoja ja saksia. Wrede myös itse suunnitteli uusia tuotteita, vaikka suurin osa tehtaan tuotannosta periytyikin Nurmen tehtaalta. Liikkeenjohtajana Wredeä voidaankin pitää modernina uudistajana, sillä hän kehitti jatkuvasti ja määrätietoisesti tehtaan kilpailukykyä ja kannattavuutta. Wreden rationalisointitoimet olivat keskeisin syy, miksi Sorsakosken tuotteiden kysyntä pysyi voimakkaana koko 1890-luvun.⁹⁰

Wreden merkittävimmät kehittämistoimet 1890-luvulla olivat Kuivataipaleen kanavan rakentaminen sekä laajan agenttiverkoston luominen. Kuvansin ja Suonenselän yhdistänyt Kuivataipaleen kanava mahdollisti vuodesta 1891 lähtien tehtaan tuotteiden viennin höyrylaivojen avulla Suonenjoelle, joka oli yksi Kouvola-Kuopio välisen rautatien asemapaikoista. Kanavan ansiosta myös raaka-aineiden tuonti helpottui sulien vesien aikana, mutta silti 50 kilometrin pituinen laivamatka Suonenjoelle kesti neljä tuntia. Talvisin tuotteet jouduttiin edelleenkin kuljettamaan maitse Suonenjoen Salmiseen tai Leppävirran kautta Varkauteen, jonne valmistui vuoden 1914 lopulla pistoraide Pieksämäen asemalta. Jäiden aikaan Varkauteen saatettiin myös oikaista Osmajärven tai Huruslahden kautta.⁹¹ Laajan agenttiverkoston luominen oli puolestaan välttämätöntä tuotteiden myynnin kannalta, sillä suurin osa tehtaan tuotannosta vietiin jo alkuvaiheista lähtien Suomen rajojen ulkopuolelle ja erityisesti Venäjälle. Esimerkiksi Wreden viimeisenä isännöitsijävuotena vientiin meni jo yli puolet tuotannosta. Tehtaan agenteja toimi ennen vuosisadan vaihdetta muun muassa Pietarissa, Kööpenhaminassa, Riassa, Pariisissa ja Varsovassa.⁹²

Wrede erosi Sorsakosken isännöitsijän toimesta vuonna 1902 ostettuaan Varkauden läheisyydessä sijainneen Lehtoniemen tehtaan. Sorsakosken jälkeen Wrede loikin monipuolisen uran juuri metalliteollisuudessa, sillä hän oli myöhemmin myös Pankakoski Oy:n (1902), Åbo Jernmanufaktur Ab:n (1906) sekä Åbo Waggonfabrikin (1906) toimitusjohtaja. Vuosina 1916–1924 Wrede toimi myös Ab Crichtonin johtokunnan

⁸⁹ Pääkonttorin varovaisuus johtui Nurmen tehtaan konkurssista sekä Venäjän Suomea kohtaan harjoittamasta tullipolitiikasta. Vuosina 1893–1894 Venäjä ja Saksa olivat tullisodassa, jonka vaikutukset ulottuivat myös Suomeen. Tuontia ensinnäkin rajoitettiin Saksasta, mutta Sorsakoskelle haitallisempia olivat Venäjän asettamat valtakunnan sisäiset tuontirajat suomalaisille rauta- ja terästuotteille. Ks. Enbom – Sandelin 1991, 157 ja 160.

⁹⁰ Enbom – Sandelin 1991, 160 ja 162.

⁹¹ Itkonen 1967, 232–233; Huopainen 1979, 20; Enbom – Sandelin 1991, 83–84, 170 ja 173

⁹² Enbom – Sandelin 1991, 161–162 ja 172.

puheenjohtajana. Tätäkin merkittävämmän uran Wrede teki Keskinäisen vakuutuslaitos Sammon palveluksessa. Wrede kuului useana vuotena (1907–1915 ja 1918–1922) Sammon johtokuntaan, jonka lisäksi hän toimi Sammon toimitusjohtajana vuosina 1922–1924.⁹³

Wreden jälkeen vuosina 1902–1927 tehtaan isännöitsijänä toimi Georg Favre (1862–1935), joka oli ollut sotilasuralla ennen Sorsakoskelle siirtymistä. Favre suoritti vuonna 1883 upseerikurssin Suomen Kadettikunnassa ja sai tämän jälkeen aliluutnantin viran Viipurin tarkk'ampujapataljoonasta. Suomalaiset tarkk'ampujapataljoonat ja rakuunarykmentti kuitenkin lakkautettiin vuonna 1901, jolloin erityisesti aliupseerit siirtyivät pois sotilasuralta. Avioliitto vaikutti keskeisesti alikapteeniksi ylenneen Favren tulevaisuuteen: hän oli nimittäin mennyt naimisiin Anna Hackmanin, pääjohtaja Wilhelm Hackmanin tyttären, kanssa vuonna 1888.⁹⁴ Sorsakoskelle siirtyminen oli varsin luonnollista, sillä suomalaiset yritysjohtajat rekrytoitiin varsinkin 1900-luvun alussa sisäisiltä työmarkkinoilta eli perhe-, suku- tai tuttavapiireistä.⁹⁵ Vuosisadan alussa Sorsakosken merkitys oli muutoinkin kasvanut Hackmanin suvulle, sillä myös Annan kaksi veljeä olivat muutaman vuoden ajan mukana Sorsakosken toiminnassa.⁹⁶

Wreden isännöitsijäaikaana Sorsakosken tuotteiden kysyntä oli kasvanut siihen tahtiin, ettei tehdas kyennyt valmistamaan hienotakeita riittävän nopeasti Venäjän markkinoille. Edes hienotaetehtaan laajennus vuonna 1900 ei poistanut tätä ongelmaa. Uusi isännöitsijä kiinnittikin huomiota tuotantokapasiteetin nostamiseen. Tuotannon tehostamiseksi Favre luopui vuoden 1906 alussa ruotsalaisen Eskilstunan hienotakomon valmistusmenetelmästä ja otti käyttöön saksalaisen Solingenin tehtaiden hiomistekniikan. Favre pyrki lisäämään kapasiteettia myös investoinneilla. Tehtaan käyttövoimaa parannettiin uudella vesiturbiinilla sekä sulkulaitteiden laajennuksella, joiden lisäksi tehdasta laajennettiin vuosina 1909–1910 myös pajarakennuksella ja hienotaeosastolla. Uudistuksien johdosta tehtaan tuotevalikoimaa oli nyt mahdollista laajentaa: Sorsakoskella ryhdyttiinkin valmistamaan esimerkiksi lihanpilkkomisveitsiä sekä nikkelöityjä pöytäveitsiä ja haarukoita.⁹⁷

Ensimmäisen maailmansodan (1914–1918) aikana Favre joutui sopeuttamaan tehtaan tuotantoa sodan olosuhteisiin. Pääkonttori lähetti 9. päivä syyskuuta 1914 kirjeen, jossa

⁹³ Enbom – Sandelin 1991, 166; Salokoski 2007, 682.

⁹⁴ Enbom – Sandelin 1991, 166.

⁹⁵ Suomalaisen yritysjohtajien rekrytoinneista ks. Fellman 2000, 177–178.

⁹⁶ Henry Hackman aloitti vuonna 1900 Hackmanin metsäosaston päällikkönä, jonka toimipiste sijaitsi Sorsakoskella. Wilhelm Hackman oli vuosisadan alussa muutaman vuoden ajan Haringinlahden tilanhoitajana. Enbom – Sandelin 1991, 167.

⁹⁷ Huopainen 1979, 12; Enbom – Sandelin 1991, 172–175.

tiedusteltiin pystyisikö tehdas valmistamaan piikkilankojen leikkaamiseen soveltuvia saksia.⁹⁸ Venäjän keisarikunta keskitti tarvikehankintamääräyksellä sotatarvikkeiden tilaukset ensisijaisesti emämaan omille yrityksille, mutta maailmansodan aikana Venäjän viranomaiset tekivät tilauksia myös Suomesta.⁹⁹ Varsinainen piikkilankasaksien eli rapusaksien tuotanto aloitettiin kuitenkin vasta vuoden 1915 kesäkuussa, sillä Venäjän armeijahallinto vaati neuvotteluiden aikana useaan otteeseen muutoksia saksien malleihin. Seuraavina vuosina Sorsakoskella valmistettiin pääsääntöisesti vain kivääreihin asennettavia piikkilankasaksia, tikareita ja pistimiä sekä piikkilankasaksilla varustettuja lapioita.¹⁰⁰ Ensimmäinen maailmansota merkitsikin Suomen metalliteollisuudessa nousukautta, joka kesti aina vuoden 1917 maaliskuun vallankumoukseen saakka.¹⁰¹

Maailmansodan jälkeen Sorsakoskella koitti sitä vastoin vaikeat ajat. Suurin vientimaa Venäjä ajautui pitkäaikaiseen sisällissotaan (1918–1920) ja useat muut vientimaat joko sulkiivat rajansa tai asettivat tuontitavaroille korkeat tullimaksut. Kaiken lisäksi raaka-aineiden saaminen vaikeutui sodan jälkeen, sillä esimerkiksi Ruotsissa astui voimaan rauta- ja terästavarain vientikielto. Seuraavan kolmen vuoden aikana tehtaalta ei viety ulkomaille juuri mitään tuotetta.¹⁰² Muutos oli dramaattinen, sillä esimerkiksi vuosina 1910–1917 viennin osuus oli ollut jopa 75–80 prosenttia tuotannosta. Favre yritti uusien agentuurien avulla piristää vähentynyttä ulkomaanvientiä. Yhteyksiä luotiin muun muassa Balkaniin, Turkkiin, Levanttiin, Portugaliin ja jopa Etelä-Amerikkaan. Tilanteeseen haettiin vakautta myös tuotevalikoiman laajennuksella, sillä Sorsakoskella alettiin tehdä kotimaan markkinoita varten muun muassa pinsettejä, harppeja, tölkinavaajia ja ruuvimeisseleitä. Piikkilankasaksien valmistuksesta saadun kokemuksen johdosta puolustusvoimille ryhdyttiin lisäksi valmistamaan tikareita ja korkorautoja.¹⁰³

Käännös parempaan tapahtui vasta vuonna 1926. Nousu johtui ennen kaikkea Keski-Euroopan hienotaetehtailla jo käyttöön otetusta innovaatiosta – ruostumattomasta teräksestä. Uuden teräslaadun seurauksena ulkomaanvienti kasvoi jälleen voimakkaasti, mutta kehitystä tapahtui myös kotimaan markkinoiden ansiosta. Sorsakoskella ryhdyttiin nimittäin vuonna 1925 valmistamaan koneteriä Suomen puunjalostusteollisuutta varten. Koneteräosastolla

⁹⁸ Enbom – Sandelin 1991, 185.

⁹⁹ Myllyntaus – Michelsen – Herranen 1986, 23.

¹⁰⁰ Huopainen 1979, 13; Enbom – Sandelin 1991, 185–189.

¹⁰¹ Koivisto 1963, 174.

¹⁰² Itkonen 1967, 234; Enbom – Sandelin 1991, 191.

¹⁰³ Enbom – Sandelin 1991, 179, 195 ja 199; Kokkonen 2005, 30.

valmistettiin esimerkiksi hakkurin, kuorijan, leikkurin, vanerisorvin, hollanderin ja jordanmyllyn teriä.¹⁰⁴

Favre keskusteli seuraajastaan pääjohtaja Wilhelm Hackmanin kanssa jo vuonna 1923, mutta Georg ja Anna Favre asettuivat viettämään eläkepäiviä kuitenkin vasta neljän vuoden kuluttua.¹⁰⁵ Ilmeisesti sukulaisuudella oli merkitystä myös uuden isännöitsijän valinnassa: Favren seuraajaksi valittiin diplomi-insinööri Harry Lucander (1891–1944), joka oli Georg Favren sisaren poika.¹⁰⁶ Useiden muiden suomalaisten insinöörien tavoin Lucander kouluttautui ulkomailla paremman arvostuksen takia.¹⁰⁷ Lucander valmistui saksalaisesta Reutlingenin korkeakoulusta vuonna 1912 ja seuraavan kuuden vuoden aikana hän työskenteli sekä Suomessa (Tampereen puuvillateollisuus ja Porin konepaja) että ulkomailla (englantilainen Dobson & Barlow, useissa amerikkalaisissa tehtaissa sekä teknillinen toimisto Pietarissa). Vuonna 1918 Lucander siirtyi takaisin Suomeen insinööritoimisto Zitting & Co:lle, jossa hän työskenteli kahdeksan vuoden ajan ennen Sorsakoskelle siirtymistä.¹⁰⁸ Tehtaan isännöitsijävaihdos suoritettiin huolella, sillä ennen isännöitsijän toimea Lucander työskenteli Sorsakoskella vuoden verran Favren henkilökohtaisena assistenttina.¹⁰⁹

Lucanderin isännöitsijäaika (1927–1944) alkoi hyvin samalla tavoin kuin neljännesvuosisata aikaisemmin: uusi isännöitsijä totesi tehtaan tuotantokyvyn ja artikkelipohjan olevan liian pieniä kannattavan liiketoiminnan ylläpitämiseksi. Lucander lisäsi tehtaan kapasiteettia rakentamalla uuden voimalaitoksen sekä uusimalla kaikki tehtaan voimansiirtolaitteet. Lisäksi vuonna 1928 Sorsakoskelle valmistui uusi hienotaeosasto. Tehtaan ydinosaamista, eli ruokailuvälinetuotantoa, kehitettiin ottamalla uushopea raaka-aineeksi tavallisen ja ruostumattoman teräksen rinnalle. Lucander kehitti myös valmistusmenetelmiä: jos

¹⁰⁴ Itkonen ja Huopainen ilmoittavat koneteräosaston aloittaneen vasta vuonna 1926. Lucanderin omien ilmoituksien mukaan koneteräosasto aloitti kuitenkin jo vuonna 1925. Vrt. ST 11.6.1938; Itkonen 1967, 235; Huopainen 1979, 12; Enbom – Sandelin 1991, 194–195.

¹⁰⁵ Enbom – Sandelin 1991, 200.

¹⁰⁶ Käytävissä olevilla lähteillä ei pystytä aukottomasti osoittamaan Georg ja Julia Lucanderin (os. Favren) sukulaisuutta. Tästä on kuitenkin useita eri viitteitä. Julia tutustui mieheensä, Henrik Lucanderiin, ilmeisesti juuri veljensä sotilasuran kautta, sillä Henrik palveli luutnanttina Viipurin tarkk'ampujapataljoonassa samaan aikaan Georg Favren kanssa. Lisäksi vuonna 1906 Julia ja Henrik Lucander edustivat Georg Favren äitiä, Amalie Favrea, senaattori Ludvig Cloubergin hautajaisissa. Amalie Favren omissa hautajaisissa Lucandereita edusti puolestaan Valter Lucander, joka oli Harry Lucanderin veli. Ks. Hufvudstadsbladet 13.1.1906; Wiborgs Nyheter 18.6.1908; Suomen Sukututkimusseuran historiikirjojen hakuohjelma HisKi (<http://hiski.genealogia.fi/hiski?fi>). Kaikkien seurakuntien vihittyjen hakusanana on käytetty vaimon kohdalla Julia Favrea); Lauri Kiviniemen kotisivut (<http://kaikki.nettihanoteeli.net/2w/sukupuu.htm>). Sukunimiluettelosta on L-kirjaimen kohdalta etsitty Julia Lucander).

¹⁰⁷ 1900-luvun alun insinöörien koulutuksesta ks. Fellman 2000, 93.

¹⁰⁸ Suomen liikemiehiä I 1930, 470.

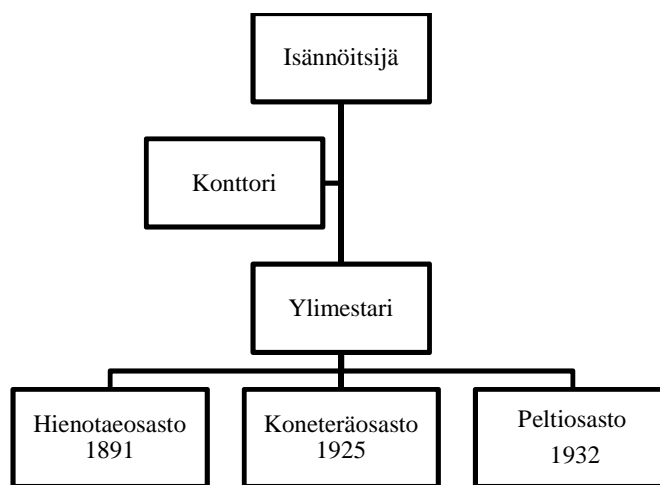
¹⁰⁹ Enbom – Sandelin 1991, 200.

aikaisempien isännöitsijöiden aikana Sorsakosken tuotteiden menekki perustui kilpailijoita halvempiin hintoihin, niin Lucanderin aikana laadun merkitys nousi edullisuuden rinnalle.¹¹⁰

Isännöitsijävaihdoksen suurin muutos oli kuitenkin tehtaan artikkelipohjan laajentuminen. Tehtaan tuotevalikoimaa laajettiin erilaisiin työkaluihin, kuten esimerkiksi talttoihin ja keritsimiin. Vuodesta 1935 lähtien Sorsakoskella ryhdyttiin valmistamaan lisäksi lusikoita, kun Suomen ensimmäinen lusikkatehdas valmistui. Silti suurin muutos ei kuitenkaan koskenut hienotakeita. Sorsakoskella ryhdyttiin nimittäin valmistamaan vuodesta 1932 lähtien erilaisia peltituotteita. Tehtaan tunnetuin tuote oli ruostumattomat ja haponkestävät pesupöydät, joita asennettiin esimerkiksi suomalaisiin sairaaloihin sekä muihin suurtalouksiin. Tehtaalla valmistettiin myös ruostumattomia ja haponkestäviä putkistoja, altaita ja säiliöitä sekä erilaisia laitteita selluloosa-, paperi- ja kemianteollisuutta varten. Peltitehtaan tuotteita ostivat muun muassa Oy Alkoholiliike Ab ja Valio.¹¹¹

Tehdas siis muodostui hienotaannon ympärille, mikä näkyi pitkään myös yrityksen organisaatorakenteessa. Melkein 40 vuoden ajan tehtaan tuotanto jaettiin merlaus-, paja¹¹²- ja tahkoomaosastoon, jotka kaikki liittyivät hienotakeiden valmistamiseen. Tehtaan liiketoimintarakennetta muutettiin vasta 1930-luvulla, jolloin tehtaan varhaisimmat osastot yhdistettiin hienotaeosastoksi ja koneterä- sekä peltituotannosta muodostettiin omat päätoimintakokonaisuudet:

Kaavio 1: Hienotaetehtaan organisaatorakenne vuonna 1938

Lähde: ST 11.6.1938; Hackman & Co. Sorsakosken tehdas-Sorsakoski bruk 1939, 2.

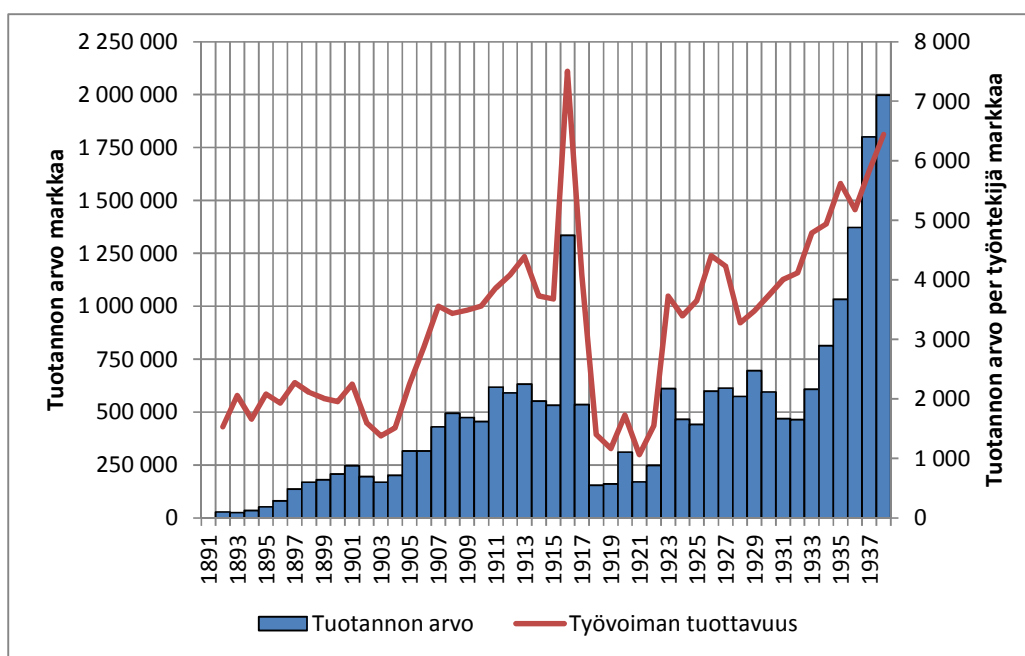
¹¹⁰ Itkonen 1967, 234–236; Huopainen 1979, 12.

¹¹¹ ST 11.6.1938; Itkonen 1967, 236; Kokkonen 2005, 157.

¹¹² Vuodesta 1928 lähtien takomo-osasto. ELKA, STA, tilikirja 1928.

Kaaviossa 1 on esitetty tehtaan yksinkertaistettu organisaatorakenne, joka on hahmoteltu Harry Lucanderin kesällä 1938 järjestämän tiedotustilaisuuden pohjalta. Isännöitsijä esitteli tuolloin tehtaan toimintaa noin 70:lle lehdistön edustajalle ja ulkoministeriön virkamiehelle, jotka olivat tulleet tutustumaan Sorsakosken ja Varkauden teollisuuslaitoksiin.¹¹³ Sorsakoskella oli käytössä perinteinen organisaatiomalli, jossa johto oli keskitetty ja toisaalta tuotannon ja työntekijöiden toimintaa seuraavat suunnittelu- ja tutkimusosastot puuttuivat. Suomessa tämä organisaatiomalli olikin tyypillisin pienillä ja keskisuurilla teollisuusyrityksillä.¹¹⁴

Kaavio 2: Tehtaan tuotannon arvot ja työvoiman tuottavuus deflatoiduin hinnoin vuosina 1891–1938

lähde: liite 1.

Kaavioon 2 on merkitty hienotaetehtaan tuotannon arvot vuosina 1891–1938 vuoden 1913 rahanarvoksi muutettuna.¹¹⁵ Kasvua tapahtuikin tasaisesti tehtaan perustamisesta aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka. Wreden isännöitsijäaikana tehtaan tuotannon kasvu perustui lähinnä luovuuteen: yrityksen alkuvaiheessa toiminta keskittyi tuotteiden keksimiseen, kehittämiseen, valmistukseen sekä myymiseen.¹¹⁶ Kasvua tapahtui myös koneistumisen kautta, vaikka alkuvaiheissa tuotanto olikin suurimmaksi osaksi käsityötä.

¹¹³ ST 11.6.1938.

¹¹⁴ Suomalaisten tehtaiden organisaatiomalleista ks. Michelsen 1999, 281.

¹¹⁵ Käyvin hinnoin eli kunkin vuoden rahassa tapahtuvaa pitkän aikavälin tulkintaa vaikeuttaa rahan arvon muuttuminen. Ongelma voidaan ratkaista muuntamalla tuotannon arvot saman vuoden rahaksi eli tekemällä ne kiinteähintaisiksi. Tässä tapauksessa muunnos on tehty käyttämällä tukkuhintaindeksiä, jolla voidaan kuvata parhaiten yleisen hintatason ja rahanarvonmuutoksia. Ks. Vattula 1983, 431 ja 458–459.

¹¹⁶ Yrityksen kasvusta luovuuden avulla ks. Hansén & Olkkonen 2002, 51–52.

Hienotaetehtaan tärkeimpänä teknisenä varustuksena 1900-luvun alussa voidaan pitää valssikoneita, paja-ahjoja ja höyryvasaroita.¹¹⁷ Tuotannon erityisluonteen vuoksi koneistumisessa on kuitenkin kiinnettävä huomiota erityisesti erilaisiin hiomalaitteisiin, joilla hienotakeille tehtiin lopuksi puhdas pinta. Esimerkiksi vuosina 1893–1902 kuivahiontaan käytettävien smergelikoneiden (smirgeli) lukumäärä kasvoi 13:lta (12:sta 25:teen). Samaan aikaan märkähiontaan käytettyjen tahkokivien määrä lisääntyi kolmesta neljääntoista.

Ensimmäisen maailmansodan aikana tuotannon arvot alkoivat kuitenkin laskea, mutta sodan aikana tehtiin myös yksittäinen huippuvuosi, jota ei rikottu kuin vasta 1930-luvun lopulla. Venäjän armeijahallinnon tekemät rapusaksitilaukset nostivat vuonna 1916 tuotannon arvon liki 2,5-kertaiseksi edellisvuoteen verrattuna. Tehtaan koneistaminen jatkui voimakkaana myös Favren isännöitsijäkaudella, sillä vuonna 1919 tehtaalla oli smergelikoneita jo 74 kappaletta. Kaiken kaikkiaan tehdas koneistui huomattavasti ensimmäisen 25 vuoden aikana. Kun vuonna 1893 tuotannossa käytettiin yhteensä 31:tä konetta, niin vuonna 1919 koneiden määrä oli kasvanut jo 160:een.¹¹⁸

Suomen itsenäistymisen seurauksena tehtaan tuotannon arvot romahtivat takaisin vuosisadan alun tasolle. Vaikka huonot ajat jatkuivat tehtaalla aina vuoteen 1926 saakka, tuotannon arvojen perusteella voisi päätellä, että viitteitä paremmista ajoista oli nähtävissä jo vuodesta 1923 lähtien. Teollisuushallitukselle ilmoitetuista tilastoista ei voi kuitenkaan tehdä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä, sillä muutokset eivät välttämättä kerro suoraan tehtaan taloudellisesta tilanteesta. Tuotannon arvot eivät nimittäin perustuneet vuoden aikana myytyjen tuotteiden arvoon, vaan isännöitsijän piti merkitä kaavakkeisiin ainoastaan tuotteiden myyntiarvo paikkakunnalla. Hienotakeiden arvo itse asiassa laski tasaisesti vuosina 1922–1925. Tuotannon kokonaisarvon nousu johtuu siitä, että kaavakkeisiin merkittiin vuosina 1923–1926 myös tehtaalla valmistetut puolivalmisteet. Ilmeisesti 1920-luvun vaikeina vuosina Sorsakoskella siis ensisijaisesti täytettiin varastoja parempia myyntiaikoja varten sen sijaan, että tehtaalla olisi vähennetty merkittävästi tuotantoa.¹¹⁹

Ruostumattoman teräksen ansiosta tuotannon arvot alkoivat jälleen kasvaa, mutta kansainvälinen talouslama keskeytti 1920-luvun lopulla alkaneen kehityksen. Sorsakoskella lama taittui jo vuonna 1932. Tehtaalla alkoi voimakas nousukausi, sillä vuosina 1932–1938 tuotannon arvo kasvoi vuosittain noin 28 prosentilla. Kasvu ei enää perustunut pelkästään hienotakeisiin, kuten aikaisimpina vuosikymmeninä, vaan myös peltituotteisiin. Vuosina

¹¹⁷ Ahvenainen 2005, 57.

¹¹⁸ KA, KTHA, TH 203–207 mf.

¹¹⁹ TKA, tt, el 1923–1926.

1932–1937 hienotakeiden tuotannon arvo kaksinkertaistui, mutta samana aikana peltituotteiden arvo jopa 26-kertaistui. Matala lähtötaso luonnollisesti selittää moninkertaistumisen eron, mutta peltituotteiden kasvu oli markkamääräisestäikin mitattuna huomattavaa. Peltituotteiden arvo nousi itse asiassa vuonna 1937 jo hienotakeita suuremmaksi.¹²⁰

Kaaviossa 2 on esitetty lisäksi vuoden 1913 rahan arvon mukaan myös tehtaan työvoiman tuottavuuden¹²¹ eli tuotannon bruttoarvon muutokset työntekijää kohden vuosina 1891–1938. Alkuvaiheissa tuottavuutta oli mahdollista parantaa lähinnä kasvattamalla työntekijöiden ammattitaitoa, sillä hienotakeiden valmistus perustui pitkälti käsityöhön. Työvoiman tuottavuudessa ei tapahtunutkaan merkittävää muutosta ennen vuotta 1905. Seuraavan kymmenen vuoden aikana tuottavuus alkoi nousta voimakkaasti, mikä johtui sekä työntekijämäärien vakiintumisesta että Solingenin hiomistekniikkaan siirtymisestä, mutta ennen kaikkea tehtaan voimaperäisestä koneistamisesta. Tehtaalla käytetty tekniikka tosin osaltaan myös rajoitti tuottavuutta. Kiillotussalin tahkous- ja hiomakoneet olivat nimittäin liitetty remmipyörien avulla samaan valta-akseliin, jonka vuoksi kaikki työskentely tapahtui samassa tahdissa. Vasta ensimmäisen maailmansodan jälkeen sähkömoottorit korvasivat hihnavedon, mikä mahdollisti tehtaalla koneiden yksilöllisen käytön.¹²²

Työvoiman tuottavuus parani Sorsakoskella keskimäärin 5,4 prosenttia vuosina 1892–1915 vaikkakin vuosittaiset vaihtelut olivat suuria. Samoihin aikoihin, eli vuosina 1885–1913, Suomen metalliteollisuudessa työvoiman tuottavuus kasvoi keskimäärin vain hieman yli prosentin vuodessa. Sorsakosken suurempi kasvu johtui luonnollisesti hienotaetehtaan alhaisesta lähtötasosta, joka käy ilmi kun vertaillaan työvoiman tuottavuutta markkamääräisesti. Tällöin Sorsakoski jääkin jälkeen muista suomalaisista metalliteollisuusyrityksistä. Sorsakosken tuotannon arvo työntekijää kohden oli esimerkiksi vuonna 1892 vain 1 531 markkaa, kun samaan aikaan koko Suomen metalliteollisuuden bruttoarvo työntekijää kohti oli 3 312 markkaa. Sorsakoskella työvoiman tuottavuus oli siis vain 46 prosenttia keskimääräisestä metalliteollisuusyrityksestä. Sorsakoski kuitenkin kavensi välimatkaa: vuonna 1913 hienotaetehtaan tuotannon arvo työntekijää kohden oli enää 11

¹²⁰ Vuosina 1932–1937 hienotakeiden ja peltituotteiden arvot on eritelty teollisuustilaston lomakkeissa. Hienotakeiden tuotannon arvot olivat vuoden 1913 rahaksi muutettuna 293 676 mk (1932) ja 626 507 mk (1937). Peltituotteiden puolestaan 27 589 mk ja 728 126 mk. TKA, tt el 1932–1937 ja yl 1932–37.

¹²¹ Työvoiman tuottavuuden mittaamisen eri menetelmistä esim. Myllyntaus – Michelsen – Herranen 1986, 46–47 ja 165–166. Tässä tutkimuksessa tuottavuuden mittaamiseksi käytetään hyvin pelkistettyä menetelmää, jossa tehtaan vuosittaiset tuotannon arvot on jaettu tehtaan työntekijämäärillä.

¹²² Tehtaan tekniikasta esim. Itkonen 1967, 239; Ahvenainen 2005, 67.

prosenttia jäljessä keskiarvosta. Rapusaksivuonna työvoiman tuottavuus oli jo 43 % keskiarvoa suurempi.¹²³

Suhdannevaihtelut vaikuttivat myös osaltaan tehtaan työvoiman tuottavuuteen. Noususuhdanteista erottuu selkeänä piikkinä vuosi 1916, jolloin Sorsakoskella keskityttiin pelkästään sotatarviketuotantoon. Tehtaan tuottavuus puolestaan laski esimerkiksi vuosien 1902–1904 yleisen laskusuhdanteen aikana sekä Suomen itsenäistymisen vaikutuksesta.¹²⁴ Venäjän viennin tyrehtyminen suorastaan romahdutti työvoiman tuottavuuden, sillä vuonna 1920 hienotaetehtaan tuotannon bruttoarvo työntekijää oli enää vain noin puolet keskimääräisestä metalliteollisuusyrityksestä.¹²⁵ 1920-luvun lopulla alkaneella talouslamalla ei sen sijaan ollut alentavaa vaikutusta, sillä tehtaan tuottavuus kasvoi vuodesta 1928 lähtien lähes koko 1930-luvun. Näiden kymmenen vuoden aikana tuotannon arvo työntekijää kohden lähes kaksinkertaistui ja vuosittain työvoiman tuottavuus parani keskimäärin 7,2 prosentilla. Merkittävimpinä tuottavuuteen vaikuttaneena yksittäisenä tekijänä voidaan pitää tehtaan konekannan uusimista 1930-luvun alussa sekä Bedaux-palkkaukseen siirtymistä.¹²⁶

2.2 Työväestön ja työsuhteen muutokset

Kuten muuallakin Suomessa, Sorsakosken työväestön määrään vaikuttivat pääosin tehtaan laajennukset, tekninen koneistuminen sekä talouden suhdanteiden vaihtelut. Kaavioon 3 on merkitty tehtaan työntekijöiden määrän muutokset vuosina 1891–1938. Ensimmäisen viiden vuoden aikana tehtaalla työskenteli keskimäärin noin kaksikymmentä työläistä. Verkkaisen alun jälkeen työntekijämäärät alkoivat kuitenkin kasvaa, sillä vuosina 1896–1905 työläisten määrä lisääntyi keskimäärin viidenneksellä vuodessa. Vuonna 1905 tehtaalla työskentelikin jo 141 työläistä. Seuraavan 20 vuoden ajaksi tehtaan työntekijämäärät kuitenkin vakiintuivat noin 140–160 työläiseen.

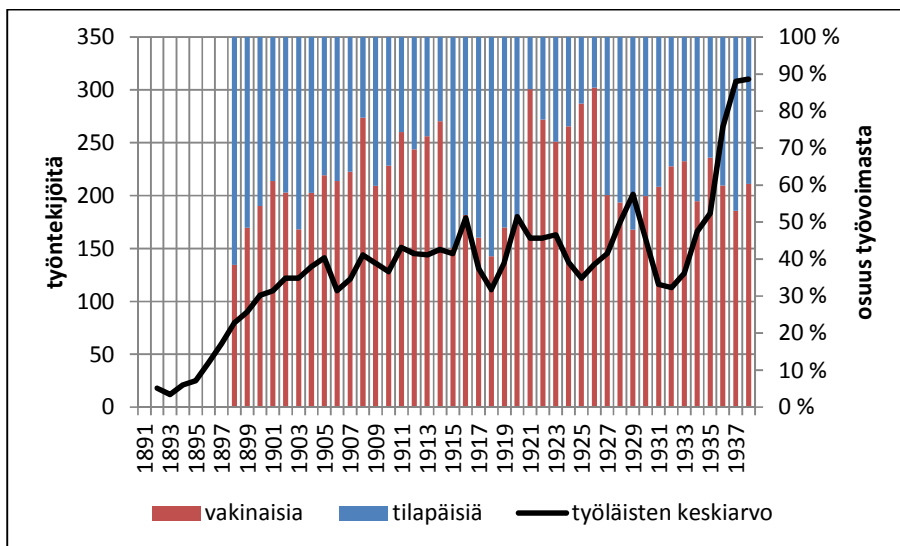
¹²³ Liite 2; Metalliteollisuuden tuotannon bruttoarvot, Myllyntaus – Michelsen – Herranen 1986, 46–47.

¹²⁴ Vuosien 1902–1904 laskusuhdanteesta ks. Enbom – Sandelin 1991, 173.

¹²⁵ Metalliteollisuuden tuotannon bruttoarvot ks. Myllyntaus – Michelsen – Herranen 1986, 47.

¹²⁶ Työsuorituksen arviointiin perustuvasta Bedaux-urakkapalkkausjärjestelmästä enemmän luvussa 6.3.

Kaavio 3: Tehtaan työsuhteiden luonne sekä työntekijämäärät vuosina 1891–1938

Lähde: KA, KTHA, Ej, TH 201–207 mf; ELKA, PKA, am 1898–1907 ja 1916–1919; ELKA, PKA, palkkakirjat 1908–1915; ELKA, STA, tilikirjat 1920–1938; SVT, XVIII, 1892–1908.

Sisällissodan seurauksena tehtaan työntekijämäärä väheni hetkellisesti jopa vuosisadan alun tasolle. Suomen itsenäistymisellä ei sitä vastoin ollut yhtä voimakasta vaikutusta työntekijöihin kuin tehtaan tuotantoon. Huonot ajat alkoivat lopulta näkyä myös työntekijöiden vähentymisenä: vuosina 1920–1925 tehtaalaisten määrä väheni peräti kolmanneksella. Viennin elpymisen johdosta työntekijöiden määrä kääntyi kasvuun vuonna 1926, mutta tässäkin suhteessa kehitys katkesi vuosikymmenen lopulla alkaneeseen talouslamaan, joka näkyi tehtaalla suoranaisten työntekijämäärien romahduksena. Vuodesta 1932 lähtien tehtaan työntekijämäärät kasvoivat erittäin voimakkaasti. Viimeisen kuuden tarkastellun vuoden aikana tehtaan työntekijämäärä lähes kolminkertaistui. Vuonna 1938 tehtaalla työskenteli jo yli 300 työläistä. Työntekijöiden määrällä mitattuna hienotaetehdas oli kasvanut suureksi, sillä esimerkiksi vuonna 1938 suomalaisista teollisuusyrityksistä vain 11 prosenttia yrityksistä pystyi rikkomaan sadan työntekijän rajan.¹²⁷

Tehtaan työntekijöiden määristä muodostuu jokseenkin vakiintunut kuva, jossa vuosittaiset muutokset olivat 1930-lukua lukuun ottamatta suhteellisen pienet. On kuitenkin syytä korostaa, että tehtaan työväestön määrä saattoi muuttua huomattavasti jopa yhden vuoden aikana. Esimerkiksi rapusaksivuonna tehtaalla työskenteli alkuvuodesta peräti 224 työläistä, mutta loppuvuonna työntekijöitä oli ainoastaan 147. Kaaviossa 3 esitetyt luvut ovatkin

¹²⁷ Hjerpe 1973, 20 ja 22.

tehtaalla vuoden aikana työskennelleiden työläisten keskiarvoja.¹²⁸ Vuoden aikana tapahtuneita työntekijöiden muutoksia ei voi pitää kausittaisina, vaan ne johtuivat lähinnä taloudellisten suhdanteiden muutoksista.¹²⁹

Perinteisesti tehdasteollisuuden työsuhteissa on korostettu paternalistisen järjestyksen luomaa työsuhteiden kiinteyttä: työ oli kokopäiväistä ja tehtaalta jäätiin pois joko naimisiin mentäessä tai eläkkeelle siirryttäessä. Anu Suoranta tuo väitöskirjassaan kuitenkin esille, että Littoisten verkatehtaalla työntekijä oli 1930-luvulla vain löyhästi kiinnitettynä työntajansa palvelukseen. Tehtaalla saatettiin kyllä työskennellä useita vuosia, mutta käytännössä työnteko saattoi käsittää vain muutaman päivän viikossa. Pysyviä työsuhteita, niin kuin me ne nykyisin käsitämme, oli Suorannan mukaan verkatehtaalla vain alle neljännes. Loput työsuhteista olivat tavalla tai toisella tilapäisiä.¹³⁰

Hienotaetehtaalla vakinaisesti¹³¹ työskenteli karkean arvion perusteella noin 60 prosenttia työntekijöistä vuosina 1898–1938 (katso kaavio 3). Vuonna 1898, jolloin hienotaetehdas valmistui, vain noin 40 prosenttia työläisistä työskenteli tehtaalla koko vuoden. Vakinaisten työntekijöiden osuus kasvoi kuitenkin tasaisesti, sillä vakinaisesti tehtaalla työskenteli esimerkiksi ensimmäisen maailmasodan aattona yli 2/3 tehtaan työntekijöistä. Tilapäisten työntekijöiden osuus kasvoi hetkellisesti vuoden 1915 lopulta lähtien, jolloin Sorsakoskella ryhdyttiin valmistamaan sotatarvikkeita. Vuosina 1915–1920 tilapäisen työntekijöiden osuus käsittikin noin puolet tehtaan työvoimasta. Nousukauden jälkeen vakinaisten työntekijöiden osuus taas kasvoi, kun isännöitsijä kohdisti työvoiman vähennykset pääsääntöisesti tilapäiseen työvoiman. 1920-luvun huonoina aikoina vakinaisten työntekijöiden osuus oli tehtaalla peräti 80 prosenttia. 1930-luvulla tehtaan työsuhteissa ei sen sijaan tapahtunut edellisten

¹²⁸ Vuodesta 1910 lähtien isännöitsijän tuli ilmoittaa teollisuushallitukselle työntekijöiden määrät neljänä eri kuukautena (tammi-, huhti-, heinä- ja lokakuu). Kaavion vuosittaiset arvot ovat vuosien 1910–1938 osalta edellä lueteltujen kuukausien keskiarvoja. Sen sijaan vuosien 1891–1908 työntekijämäärät on isännöitsijän ilmoittamia keskiarvoja, siksi näiltä vuosilta ei ole saatavissa kuukausittaisia tietoja työntekijöistä.

¹²⁹ Vuosina 1910–1938 ei ole löydettävissä mitään yleiskehitystä, jonka perusteella tehtaan työntekijämäärät olisivat vaihtuneet säännöllisesti vuoden aikojen mukaan. Työntekijöiden määrät jakautuivat näiden vajaan kolmenkymmenen vuoden aikana seuraavasti: Kahdeksana kertana työläisiä oli eniten alkuvuonna ja yhdeksänä kertana puolestaan loppuvuonna. Neljänä vuotena työntekijöitä oli puolestaan eniten keskellä vuotta, kun taas yhdeksänä vuotena työntekijämäärät pysyivät koko vuoden ajan lähes muuttumattomana.

¹³⁰ Ks. Suoranta 2009, 35–45.

¹³¹ Vakituinen työntekijä tarkoittaa tässä tutkimuksessa 11 kuukauden työskentelyä vuoden aikana. Vuosien 1898–1938 tiedot on muodostettu työntekijöittäin laadituista palkkaluetteloista, minkä johdosta vakinaisen työntekijän määrittäminen on yhdenmukaista koko tarkasteltavalta ajalta. 11 kuukauden kriteerin täyttämiseksi vakinainen työntekijä sai vuoden aikana olla poissa maksimissaan kaksi tiliviikkoa. On kuitenkin syytä korostaa, että tutkimuksessa käytetty jako vakituiseen ja tilapäiseen työntekijään on *keinotekoinen työväline*, eikä se siten vastaa tehtaan isännöitsijöiden näkemystä. Wreden ja Favren osalta on kuitenkin olemassa tietoa muutamilta vuosilta (1898–1904 ja 1916) tehtaan vakituisen työväestön määritelmästä – tai ennemminkin lukumääristä. Isännöitsijöiden ilmoittamat luvut eivät eroa merkittävästi kaaviossa 3 esitetystä luvuista muutoin kuin vuosien 1901 ja 1916 osalta.

vuosikymmenten tavoin suuria muutoksia, vaan vakinaisten työntekijöiden osuus vakiintui noin 60 prosenttiin.

Kaavioon 4 on merkitty Sorsakoskella vähintään kymmenenä vuotena työskennelleiden työläisten lukumäärät. Ainakin 78 työläistä työskenteli tehtaalla yli 20 vuotena. Heistä Alfred Bäck, Otto Heiskanen ja Antti Waltonen työskentelivät tehtaalla jokaisena tarkasteltuna vuotena. Kaiken kaikkiaan 235 työntekijällä oli työkokemusta vähintään kymmeneltä vuodelta, mikä vastasi noin 16 prosenttia kaikista vuosina 1898–1938 työskennelleistä työntekijöistä.¹³² Pitkät työurat olivat tehtaalla tyypillisiä miehille, sillä naisia oli näistä työntekijöistä ainoastaan noin 12 prosenttia. Pitkät työurat eivät kuitenkaan olleet naisille mahdollisia, sillä esimerkiksi Adolfiina Majuri työskenteli tehtaalla 32 eri vuotena.¹³³

Kaavio 4: Hienotaetehtaalla yli kymmenenä vuotena työskennelleiden lukumäärät vuosina 1898–1938

10–14 vuotta		15–19 vuotta		yli 20 vuotta	
miehiä	naisia	miehiä	naisia	miehiä	naisia
90	11	49	7	71	7

Lähde: ELKA, PKA, am 1898–1907 ja 1916–1919; ELKA, PKA, palkkakirjat 1908–1915; ELKA, STA, tilikirjat 1920–1938.

Raili Huopaisen tekemien haastattelujen perusteella hienotaetehtaalla työskennelleet naiset olivat joko leskiä tai naimattomia tyttöjä, jotka jättäytyivät työstä naimisiin menon seurauksena tai viimeistään ensimmäisen lapsen synnyttyä.¹³⁴ Tehtaan työväestö oli hyvin miehinen erityisesti ensimmäisten vuosikymmenien aikana (katso liite 2). Naisten määrä pysyi esimerkiksi vuosina 1900–1919 alle kymmenessä, mikä vastasi vain noin 6 prosenttia koko tehtaan työvoimasta.¹³⁵ Seuraavan kymmenen vuoden aikana naistyöntekijöiden määrä yli kaksinkertaistui, mutta siltikin naisten suhteellinen osuus jäi vain 15 prosenttiin koko työvoimasta.¹³⁶ Tässä mielessä hienotaetehdas oli jäänyt naisten työllistäjänä jälkeen muista suomalaisista tehtaista, sillä koko Suomen teollisuuden työvoimasta naisten osuus oli kasvanut 1920-luvun alussa jo 35 prosenttiin.¹³⁷

¹³² Työvuosilistassa on yhteensä 1491 työntekijää. Yli kymmenenä vuotena työskennelleiden suhteellinen osuus on kuitenkin vain karkea *minimi*arvio, sillä lyhyet työsuhteet korostuvat lähteistä johtuen. Ks. sivu 18.

¹³³ ELKA, PKA, am 1898–1907 ja 1916–1919; ELKA, PKA, palkkakirjat 1908–1915; ELKA, STA, Tilikirjat 1920–1938.

¹³⁴ Huopainen 1979, 26.

¹³⁵ KA, tt, yl 1900–1908; TKA, tt, el 1910–1919.

¹³⁶ TKA, tt, el 1920–1928.

¹³⁷ Suoranta 2001, 150.

Lucanderin aikana naisten palkkaaminen yleistyi, sillä esimerkiksi vuonna 1929 tehtaan joka neljäs työntekijä oli nainen. Pulavuosina 1930–1932 tehtaan joka toinen naistyöntekijä irtisanottiin, mutta miehiä vähennettiin samaan aikaan määrällisesti jopa enemmän (miehiä 63 ja naisia 25). Suhteellisesti miesten irtisanomiset jäivät kuitenkin naisia pienemmäksi (41 %). Talouslaman vaikutukset kohdistuivat Sorsakoskella siis lähes yhtä paljon miehiin ja naisiin.¹³⁸ Muualla Suomessa lama sen sijaan kosketti erityisesti miehiä, joiden työllisyysaste romahti naisten työllisyyttä rajummin.¹³⁹ Joka tapauksessa pula-aika aiheutti Sorsakoskella selkeän katkoksen naisten palkkauksessa, sillä naisten lukumäärä ylitti vuoden 1929 tason vasta lokakuussa 1937. Miehet rikkoivat tämän rajapyykin jo kaksi ja puoli vuotta aikaisemmin. Viimeisenä kahtena tarkasteltavana vuotena naisten suhteellinen osuus nousi kuitenkin ripeästi, sillä esimerkiksi vuonna 1938 naistyöntekijöitä oli jo yli 38 prosenttia koko tehtaan työvoimasta.¹⁴⁰ Naiset olivat siis tehtaalla vahvasti edustettuna jo ennen talvisotaa.

Suomen työmarkkinoilla tapahtui uudelleen järjestäytymistä 1910-luvulta aina toiseen maailmansotaan saakka. Aviollinen status, ikä ja koulutustaso alkoivat kyseenalaistaa vahvasti sukupuoleen ja fyysiseen voimaan sidottua työnjakoa. Käytännössä tämä tarkoitti vanhojen työntekijöiden osuuden lisääntymistä sekä naisten siirtymistä miehiksi pidetyille työaloille.¹⁴¹ Myös Sorsakoskella naisten työnkuvassa tapahtui muutoksia. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä naiset palkattiin tehtaalle joko puhdistajaksi tai pakkaajaksi. Muutamia naisia työskenteli tehtaalla myös kuivaajana, lajittelijana tai siivoojana.¹⁴² Naiset siirtyivät vasta 1920-luvun alussa hienotaetehtaan miehiseksi nähdylle työaloille. Tästä lähtien naisia työskenteli muun muassa jyräjöinä, leimaajina, niittaajina, prässääjinä, merlaajina ja tahkoajina.¹⁴³ 1930-luvun osalta muutoksia ei voi enää selvittää palkkakirjojen perusteella, sillä luetteloihin ei ole merkitty ammattinimikkeitä. Kehitys ilmeisesti kuitenkin jatkui samansuuntaisena. Tehtaalla investoitiin nimittäin pula-aikana konetahkoihin ja smerlauskoneisiin, minkä johdosta käsin tahkoaminen loppui lähes kokonaan. Ammattiosaston rahastonhoitaja Juho Karppisen mukaan nimenomaan naiset työskentelivät pula-ajan päätyttyä uusilla ensiluokkaisilla koneilla – ”miehet joutaa huilaamaan”.¹⁴⁴

¹³⁸ TKA, tt, el 1929–1932.

¹³⁹ Suoranta 2001, 151.

¹⁴⁰ TKA, tt, el 1933–1938.

¹⁴¹ Lähteenmäki 1995, 82–83.

¹⁴² ELKA, PKA, am 1898–1907; Huopainen 1979, 26.

¹⁴³ ELKA, STA, tehtaan tilikirjat 1920–1926.

¹⁴⁴ TA, Metallityöväen liiton arkisto, osastoilta saapuneet kirjeet, SMAOA, kirje 14.4.1932; Huopainen 1979, 26 ja 37.

Tehtaalla työskenteli myös alle 18-vuotiaita työntekijöitä, vaikka heidän työskentelyä oli Suomessa pyritty rajoittamaan lainsäädäntöitse jo 1800-luvulta lähtien. Vuonna 1889 esimerkiksi kiellettiin kokonaan alle 12-vuotiaiden tehdastyö ja alle 15-vuotiaiden työpäivä puolestaan rajoitettiin kuuteen tuntiin. Lasten ja nuorten työtä rajoitettiin vielä vuosina 1914 ja 1917, jolloin esimerkiksi kiellettiin kokonaan alle 14-vuotiaiden työskentely.¹⁴⁵ Osa työntekijöistä ei kuitenkaan välittänyt asetetuista rajoituksista ja kielloista, sillä esimerkiksi Voikkaan paperitehtaalla alle 15-vuotiaille lapsille annettiin lopputili aina ennen ammattientarkastajan käyntiä.¹⁴⁶ Myös Sorsakoskella alle 15-vuotias saattoi tehdä 1920- ja 1930-luvuilla pitkää työpäivää kenenkään siihen puuttumatta.¹⁴⁷ Alaikäisten osuus oli hienotaetehtaalla suurimmillaan 1900-luvun alussa, jolloin peräti joka neljäs työntekijä oli alle 18-vuotias. Tämän jälkeen alaikäisten osuus vakiintui noin 10 prosenttiin koko tehtaan työvoimasta.¹⁴⁸

Maria Lähteenmäen mukaan työmarkkinoiden uudelleen järjestyminen maailmansotien välissä merkitsi teollisuudessa myös alaikäisten työntekijöiden vähentymistä.¹⁴⁹ Sorsakoskella tällaista muutosta ei ole kuitenkaan havaittavissa, sillä vielä 1920- ja 1930-luvuilla tehtaan joka kymmenes työntekijä oli edelleen alle 18-vuotias. Vaikka heille maksettiin pienempää palkkaa kuin täysi-ikäisille työntekijöille, niin tämä oli tuskin ainoa syy lasten palkkaamiseen. Tehtaalla kirjanpitäjänä vuosina 1927–1966 toimineen Matti Itkosen mukaan Sorsakoskella ei ollut ”*muuta mahdollisuutta kuin kouluttaa itse tarvitsemansa ammattihenkilöstö*”. Siksi nuorta työvoimaa oli jatkuvasti saamassa oppia vanhemmilta ammattimiehiltä. Vuonna 1935 työvoiman koulutusta varten perustettiin lopulta oma oppilasosasto, jonka opetuksesta vastasi tehtaan ammattimies. Oppiajan pituudeksi tuli noin neljä vuotta.¹⁵⁰

Naisten ja alaikäisten lisäksi myös ulkomaalaiset työntekijät erottautuivat tehtaalla omana työntekijäryhmänä. Väli aikaistutannon aikana Wrede turvautui vielä pääasiassa suomalaisiin työntekijöihin, sillä erikoisalojen ammattimiehet olivat joko lakkautetun Nurmen tai Fiskarsin hienotaetehtaan entisiä työläisiä.¹⁵¹ Vuosikymmenen lopulla Wrede ryhtyi kuitenkin palkkaamaan tehtaalle myös ulkomaalaisia työntekijöitä. Vuoteen 1906 saakka ulkomaalaiset saapuivat pääosin Ruotsin Eskilstunasta, mutta Solingenin tehtaiden valmistusmenetelmään siirtymisen jälkeen myös ammattimiehet vaihtuivat työnjohtajien lailla saksalaisiin – tosin

¹⁴⁵ Esim. Haapala 1986, 56.

¹⁴⁶ Immonen 1996, 212.

¹⁴⁷ Huopainen 1979, 32.

¹⁴⁸ Liite 2.

¹⁴⁹ Lähteenmäki 1995, 82.

¹⁵⁰ Itkonen 1967, 238.

¹⁵¹ Itkonen 1967, 231; Enbom – Sandelin 1991, 159.

yksi työkalujentekijä oli kotoisin Itävalta-Unkarin pääkaupungista Wienistä.¹⁵² Ulkomaalaisten työntekijöiden määrä vaihteli tehtaalla kahden ja seitsemän välillä vuosina 1899–1908. Suurimmillaan ulkomaalaisten määrä oli vuosina 1900–1901, jolloin ruotsalaisten osuus koko tehtaan työvoimasta oli noin 6,5 prosenttia.¹⁵³

Ulkomaalaiset työntekijät olivat pääasiassa erikoismiehiä, mutta tehtaalle palkattiin ulkomaalaisia myös esimerkiksi varastonhoitajiksi.¹⁵⁴ Matti Itkosen mukaan Sorsakoskella ei 1910-luvulta lähtien enää tarvittu vakinaista ulkomaalaista työvoimaa edes vaativimpiin ammattitöihin.¹⁵⁵ Kuitenkin työtodistuksien mukaan ulkomaalaisia työskenteli tehtaalla jopa 1930-luvulle saakka. Kaivertaja Otto Stein lopetti työt Sorsakoskella vuonna 1925 ja varastonhoitaja Arthur Schmidt'n työtodistus on kirjattu vuodelle 1935. Tuotannon saksalaistaminenkaan ei täysin merkinnyt ruotsalaisten poistumista paikkakunnalta, sillä E.M. Engström hyvästeli Sorsakosken vasta vuonna 1923. Engström työskenteli tehtaalla 20 vuoden ajan linkkuveitsen tekijänä, sitten heijaseppänä ja työkalujentekijänä sekä viimeiset 13 vuotta niklaajana.¹⁵⁶

3. SORSAKOSKEN ILMAPIIRI

3.1 Täydellinen vapaus

Ruotsissa työntekijöiden järjestäytyminen kohtasi 1890-luvulla kovaa vastarintaa, mutta työnantajat joutuivat kuitenkin lopulta hyväksymään työntekijöidensä yhdistymisoikeuden. Suomessa työnantajat eivät sitä vastoin pyrkineet rajoittamaan yhdistymisvapautta yhtä laajalla rintamalla. Kuitenkin joissakin maaseudun teollisuusyhdyskunnissa, joissa patriarkaalinen suhde oli lujempi kuin kaupungeissa, työnantajat yrittivät estää työväestönsä järjestäytymisen. Taisteluita yhdistyksen perustamisesta ja siihen kuulumisesta käytiin ainakin Mäntässä, Fiskarsissa, Pinjaisissa, Karkkilassa ja Varkaudessa.¹⁵⁷ Sorsakoskella työväestö ei ennen vuosisadan vaihdetta puoltanut työväenyhdistyksen perustamista, sillä

¹⁵² ELKA, STA, kb 1.3.1910.

¹⁵³ Liite 2.

¹⁵⁴ Työtodistuksien mukaan esimerkiksi saksalaisten työntekijöiden ammatit olivat galvanoija (3), kaivertaja, työkalujentekijä, haarukanteroittaja, pöytäveitsenterän takoja, varastonhoitaja (2). ELKA, PKA, kb 1902–1918, työtodistus 31.1.1906, 21.8.1906, 1.4.1907, 1.2.1909, 1.3.1910, 28.11.1910, 9.2.1911, 6.8.1914 ja 21.10.1910; ELKA, PKA, työtodistuksia 1918–1935, työtodistus 1.10.1917 ja 30.3.1935; ELKA, PKA, betyg 1920–1929, työtodistus 14.2.1925.

¹⁵⁵ Ks. Itkonen 1967, 231; Huopainen 1979, 26.

¹⁵⁶ ELKA, PKA, kb 1902–1918, työtodistus 14.10.1909; ELKA, PKA, työtodistuksia 1918–1935, työtodistus 30.6.1922; ELKA, PKA, betyg 1920–1929, työtodistus 7.11.1923.

¹⁵⁷ Mattila 1969, 179–180; Soikkanen 1975, 72–73.

työnantajan ja työläisten suhteet olivat hyvin ystävälliset. Työväestö järjesti esimerkiksi vuonna 1897 Carolus Wreden kymmenvuotisen isännöitsijätoiminnan kunniaksi iltaman, jossa isännöitsijälle lahjoitettiin muun muassa ”*kallisarvoinen pöytävaasi*”. Iltamassa pitämässä kiitospuheessa Wrede puolestaan totesi vaimonsa kanssa ”*eläneen elämänsä onnellisinta aikaa Sorsakoskella*”.¹⁵⁸

Vuonna 1901 tapahtunut palkkojen leikkaus sai kuitenkin työväestön jo pohtimaan yhdistyksen perustamista. Samoihin aikoihin myös ammattientarkastajan vierailu aiheutti närkästystä, sillä työväestön mielestä tarkastajalle annettiin vääränlainen kuva tehtaan olosuhteista. Koska ammattientarkastaja oli ilmoittanut tulostaan etukäteen, työläiset joutuivat ennen tarkastusta laittamaan neljän tunnin ajan tehdasta ensiluokkaiseen kuntoon:

*”Men då yrkesinspektören kommer så blir det brådtom att öppna fönsterna och ventilera, sopa och tvätta för dett skall se snyggt ut”.*¹⁵⁹

Kesällä paikkakunnan olosuhteita arvosteleva kirjoittelu jatkui Arbetarenin sivuilla. Tällä kertaa kohteeksi joutui ylimestari Johansson, jonka sanottiin haukkuvan ja nöyryyttävän tehtaan työläisiä. Tämän ”*orjallisen aseman poistamiseksi*” lehden sivuilla ehdotettiin työväenyhdistyksen perustamista paikkakunnalle.¹⁶⁰ Tässä vaiheessa tehtaan isännöitsijä päätti puuttua asiointilaan. Wrede ei kuitenkaan lähtenyt kuvaamaan lehden sivuilla Sorsakosken olosuhteita, koska hän epäili lukijoiden pitävän tehtaan isännöitsijän antamaa kuvausta joka tapauksessa valheellisena ja vääränä. Sen sijaan isännöitsijä kutsui lehden, eli työväestön, edustajan perehtymään henkilökohtaisesti työläisten asemaan. Wrede lupasi täyden vapauden tutustua tehtaan oloihin: toimittaja sai luvan vieraillla tehtaassa työaikana, käydä työläisten asunnoissa, puhua työläisten kanssa ja jopa tutustua työläisten palkkirjoihin. Lisäksi Wrede tarjoutui maksamaan toimittajalle edestakaiset matkat Helsingistä Sorsakoskelle.¹⁶¹

Toimittaja Reino Drockila saapuiinkin loppuvuodesta tarkastamaan Sorsakosken oloja. Drockilaa ei voida pitää Wreden puolestapuhujana, sillä hän oli ollut jo pitkään työväenliikkeen aktiivi.¹⁶² Drockila esitti Työmieheessä vastakkaisen kuvan Sorsakoskesta kuin mitä Arbetarenin sivuilla oli aikaisemmin kirjoitettu. Ylimestari Johanssonia hän kuvasi oikeutta harrastavaksi mieheksi, joka asemansa vuoksi oli välillä pakotettu käyttäytymään

¹⁵⁸ Mikkeli 5.11.1897.

¹⁵⁹ ”Kun ammattientarkastaja saapuu, tulee kiire aukaista ikkunat ja tuulettaa sekä lakaista ja pestä, että kaikki paikat näyttäisivät siistiltä”. Lainaus Arbetaren 23.3.1901.

¹⁶⁰ Arbetaren 10.8.1901.

¹⁶¹ Arbetaren 14.9.1901.

¹⁶² Drockila oli ollut muun muassa Haminan työväenyhdistyksen edustaja ensimmäisessä työväenyhdistysten edustajakokouksessa vuonna 1893. Ks. Soikkanen 1975, 25.

ankarasti tehtaan työläisiä kohtaan. Vaikka työnjohtajaa moitittiin kiivasluonteiseksi, niin Drockila huomautti arvostelun johtuvan enemmän henkilökohtaisista kuin todellisista syistä. Tehtaan isännöitsijää puolestaan kuvattiin sydämeltään todelliseksi aatelismieheksi, joka oli kohtelias ja ystävällinen. Oleellisinta oli kuitenkin se, että Wrede antoi Sorsakoskella työväestölleen ”täydellisen vapauden”:

*Jos työnantajaimme enemmistö olisivat hänen kaltaisiaan, menettäisi luokkataistelu kaiken kiivautensa ja olot saataisiin aivan rauhallisesti parannetuiksi. Fiskarin ja Billnäisten kuninkailta olisi hänestä paljon oppimista.*¹⁶³

Vaikka sukulaiset luonnehtivat Wredeä arkkikonservatiiviksi, niin se ei näkynyt suhteutumisessa työväestöön.¹⁶⁴ Isännöitsijä antoi työläistensä käyttää omiin tarkoituksiinsa Oravikosken sahanomistajan entistä asuintaloa, joka oli siirretty alkuvuodesta 1901 Sorsakoskelle ja kunnostettu Hackmanin juhlaikäyttöön.¹⁶⁵ Työläiset pitivät juhlasalissa esimerkiksi omia hääjuhlia ja iltamia. Salissa harjoitteli myös 20.11.1900 perustettu voimisteluseura sekä soittokunta.¹⁶⁶ Työväestön vapaus koski myös poliittista järjestötoimintaa, vaikka työväenyhdistystä ei ollutkaan perustettu ennen Drockilan vierailua. Wrede ei ollut yhdistyksen perustamista vastaan ja lupasi että, työväestö saa käyttää vapaasti tehtaan juhlasalia myös tähän tarkoitukseen.¹⁶⁷

Työväenyhdistys perustettiin paikkakunnalle vasta vajaan vuoden kuluttua Drockilan vierailusta. Silti 26. heinäkuuta 1902 perustettu yhdistys oli Pohjois-Savon ensimmäinen marxilainen työväenyhdistys.¹⁶⁸ Paikkakunnan työväestön järjestäytyminen alkoi vilkkaasti, sillä perustavassa kokouksessa työväenyhdistykseen liittyi saman tien 40 jäsentä.¹⁶⁹ Seuraavana vuonna, jolloin tehtaalla työskenteli keskimäärin 129 työläistä, yhdistyksen jäsenmäärä oli noussut jo lähes sataan (katso liite 3). Yhdistyksen toimintaa voi alkuvuosien osalta luonnehtia aktiiviseksi, sillä verrattuna muihin Savon tehdasyhdyskuntien työväestöön sorsakoskelaisten todettiin ”yrittävän puoluetoiminnassa verrattain huomattavasti”.¹⁷⁰ Timo Sandbergin mukaan työväenyhdistys perustettiin Sorsakoskelle nimenomaan ankeiden

¹⁶³ Työntekijöiden ja työnantajien huonot välit huipentuivat Pinjaisten ja Fiskarsin tehtailla vuonna 1902 työnantajien julistamaan työsulkuun, jolla estettiin työntekijöiden liittyminen työväenyhdistykseen. Ks. esim. Savola 1968, 99. Lainaus Tm 26.9.1901.

¹⁶⁴ Salokoski 2007, 681.

¹⁶⁵ Jouko Kokkonen väittää, että Sorsakoskelle rakennettiin kokoushuoneisto työntäjän toimesta vasta vuonna 1910. Kyseessä lienee paino- tai huolimattomuusvirhe. Ks. Kokkonen 2005, 244.

¹⁶⁶ Tm 13.11.1901.

¹⁶⁷ Tm 26.9.1901; 25.7.1905.

¹⁶⁸ Tosin Kuopioon ja Iisalmeen oli jo 1800-luvun lopulla perustettu yhdistykset wrightiläiselle pohjalle ks. Hyvönen 1988, 12–13, 25 ja 34.

¹⁶⁹ TA, STYA, ptk 26.7.1902.

¹⁷⁰ ST 4.6.1908.

olosuhteiden seurauksena.¹⁷¹ Tästä ei ollut kuitenkaan kyse, sillä työväenyhdistyksen ensimmäisten vuosien toiminta ei kohdistunut lainkaan työnantajaa vastaan. Toisin sanoen teollisuudesta johtuneet epäkohdat eivät synnyttäneet Sorsakoskelle työväenyhdistystä, vaan valtakunnallinen työväenkysymys. Työväenyhdistyksen ensisijaisena tehtävänä oli valistustyön tekeminen sekä työväestön aktivoiminen vaalien alla.¹⁷²

Sorsakosken vapaasta ilmapiiristä saa paremman kuvan, mikäli paikkakuntaa suhteutetaan lähiseudun muihin tehdasyhdyskuntiin. Eniten Sorsakoski erosi Varkaudesta eli Leppävirran pitäjän toisesta teollisuuskeskuksesta. Työväestö oli Varkaudessa yrittänyt perustaa työväenyhdistyksen jo 1880-luvun lopulta lähtien, mutta ensimmäinen työväenyhdistys perustettiin paikkakunnalle vasta loppuvuonna 1903. Tehtaan johto ei kuitenkaan hyväksynyt yhdistyksen perustamista, vaan julisti paikkakunnalle työsulun. Töihin oli mahdollista palata ainoastaan allekirjoittamalla sitoumuksen, jossa työläinen lupasi olla kuulumatta mihinkään isännistön kieltämään yhdistykseen. Sitoumuksesta kieltäytyneet työntekijät häädettiin lisäksi tehtaan omistamista asunnoista. Työtaistelu päättyi Varkaudessa lopulta tehtaan johdon eduksi: työväenyhdistyksen toiminta lakkautettiin ja osa lakkolaisista joutui hakeutumaan töihin muille paikkakunnille. Vasta vuoden 1905 suurlakko pakotti tehtaiden johdon hyväksymään työväenyhdistyksen perustamisen.¹⁷³

Ainoastaan Lehtoniemellä, joka sijaitsi kolmen kilometrin päässä Varkauden tehtaista, työväen järjestäytyminen onnistui yhtä vaivattomasti kuin Sorsakoskella. Ja syykin oli sama: Carolus Wrede. Kun Lehtoniemen konepaja ajautui taloudellisiin vaikeuksiin vuonna 1901, näki Wrede tässä tilaisuuden siirtyä itsenäisen yrittäjän uralle. Seuraavana vuonna hän osti konkurssipesältä Lehtoniemen tehtaas ja jätti Sorsakosken.¹⁷⁴ Wreden käsitykset työväestön järjestäytymisestä eivät siis olleet muuttuneet Sorsakosken ajoilta, sillä Lehtoniemelle perustettiin uuden isännän myötävaikutuksella työväenyhdistys jo vuoden 1903 aikana.¹⁷⁵

Sorsakoskella työväestö järjesti syyskuussa 1902 Wredelle vielä jäähyväisiltaman. Isännöitsijälle pidettiin puhe ja annettiin hopeasta valmistettu kirjoitusteline, jonka koristelut

¹⁷¹ Sandberg viittaa teoksessaan Hannes Koskisen tekemään ammattiosaston 60-vuotishistoriikkiin, joka on julkaistu Leppävirta-lehdessä vuonna 1967. Yleistys teollisuuden aiheuttamista kurjista olosuhteista ei Pertti Haapalan mukaan sovellu Suomeen, sillä aikalaisetkin havaitsivat tehtaiden tuovan vaurautta ympäristöön. Sen sijaan yhteiskunta aiheutti kurjuutta köyhimmälle väestölle. Vrt. Sandberg 2007, 13; Haapala 1995, 62–63.

¹⁷² Ensimmäisen puolen vuoden aikana yhdistys muun muassa perusti puhujaseuran, lainakirjaston ja lukusalin. Yhdistys levitti myös työväenkirjallisuutta, puhui raittiusasian puolesta, ylläpiti näytelmäseuraa sekä järjesti työväestölle iltamia. Ks. Tuhkanen 1967, 526–527.

¹⁷³ Nevala 2003, 35, 44–47 ja 63.

¹⁷⁴ Salokoski

¹⁷⁵ Nevala 2003, 48.

muistuttivat Sorsakosken tehtaan tuotteita (luistimia, tikareita ja puukkoja) sekä hopeaheloilla koristettu albumi maisemakuvia varten.¹⁷⁶ Wredelle pidetyssä puheessa isännöitsijää kiiteltiin Sorsakosken teollisuuden, mautilojen ja kansakoulun kehittämisestä sekä hyvän toimeentulon järjestämisestä työväestölle. Kaiken kaikkiaan Wreden isännöitsijävuodet Sorsakoskella koettiin hyvin myönteisesti:

*”Tuskin löytynee herttaisempaa tapaa, kuin Teidän, kohdella työ- ja palvelusväestöään, niin voimme täydellä syyllä sanoa, että Te täältä poistuessanne viette kaikkien niiden henkilöiden kiitollisuuden, jotka ovat voineet ja tahtoneet puolueettomasti käsittää jalojen tarkoitustenne rehellisyyden sekä utteran ja tuotteliaan toimintanne merkityksen”.*¹⁷⁷

Kauppahuone valitsi Wreden seuraajaksi kapteeni Georg Favren, joka aloitti hienotaetehtaan isännöitsijänä lokakuussa 1902. Työväenyhdistys oli siis tuolloin toiminut paikkakunnalla vajaat kolme kuukautta. Uuden isännöitsijän suhtautuminen ei poikennut edeltäjästään, sillä työväenyhdistys sai yhä käyttää tehtaan juhlasalia kokous- ja iltamatilaisuuksissa.¹⁷⁸ Tehtaalaisen ei myöskään tarvinnut pelätä irtisanomista, mikäli hän liittyi työväenyhdistykseen. Kesällä 1903 Työmiehen matkakuvauksessa korostettiin vapauden merkitsevän työväen kehitystä. Ja Sorsakoski koettiin juuri yhtenä tällaisena edistyspaikkana.¹⁷⁹ Sorsakoskelaiset kuvailivat itse Favrea reilun puolen vuoden kokemuksen perusteella ”suoraksi sekä kohteliaaksi työväelle ja kaikille sen pyrinnoille”.¹⁸⁰

3.2 Vapaudentunteesta kontrollinalaiseksi

Vuoden kuluttua isännöitsijävaihdoksesta Sorsakosken työväestö koki kuitenkin vapautensa kaventuneen. Tuolloin isännöitsijä asetti rajoituksen, joka määräsi, että työväenliikkeen agitaattorit saivat puhua juhlasalissa ainoastaan työväenyhdistyksen jäsenille.¹⁸¹ Kun Favre lisäksi kieltäytyi joulukuussa luovuttamasta tehtaan huonetta työväenyhdistyksen kokoukselle, jossa oli tarkoituksena perustaa äänioikeusrahasto, niin työväestö arveli isännöitsijän ryhtyneen seuraamaan Wahlien esimerkkiä.¹⁸² Näihin aikoihin Varkauden tehtaiden johtajat olivat siis estäneet työväenyhdistyksen perustamisen ja aloittaneet työsulun. Sorsakoskella agitaattorien toiminnan rajoittaminen ja kokoushuoneiston käyttökielto

¹⁷⁶ Viipuri 26.9.1902.

¹⁷⁷ Lainaus Uusi Savo 23.9.1902.

¹⁷⁸ Tm 24.11.1902.

¹⁷⁹ Tm 8.7.1903.

¹⁸⁰ Tm 19.5.1903.

¹⁸¹ TA, STYA, ptk 17.11.1903.

¹⁸² Tm 12.12.1903.

nähtiinkin koventuneen linjan ensimmäisinä, muttei viimeisinä toimeenpanoina. Myös Työmies-lehden toimittaja huomioi Sorsakosken ilmapiirin muuttuneen:

”Olot tehtaalla ovat näihin asti, etenkin paroni Wreden ollessa tehtaan johtajana, olleet suotuisat. Wapautta ei ole niin pahoin sorrettu kuin monessa muussa tehtaassa on tullut tavaksi. Nyt kuin on tuo Wrede muuttanut pois Lehtoniemelle, ja sijaan on tullut joku entinen sotilaskapteeni, ei ne häntäkään moiti suuresti. Mutta sittenkin ne tuntuvat kaipaavan entistä parooniaan, joka aina ystävyydellä kohteli työntekijöitään, ja ei koskaan vastustanut työväen omia pyrkimyksiä.”¹⁸³

Työväestö ei ottanut Favren kieltoa annettuna, vaan työväenyhdistys pyrki neuvottelemaan isännöitsijän kanssa rajoituksista. Kirjallisen anomuksen lisäksi yhdistys päätti kutsua Favren ”keskustelemaan työväestön kanssa kaikista työväen ja isännöitsijän välisistä asioista”.¹⁸⁴ Päätös jäi kuitenkin voimaan: vierasta puhujaa ei enää päästetty tehtaan juhlasaliin, mikäli kaikki kuulijat eivät olleet työväenyhdistyksen jäseniä.¹⁸⁵ Sorsakoskelaiset kuvasivat itse vuoden 1904 alussa paikkakunnan työväestön aseman muuttuneen ”ei itsenäiseksi”. Toisaalta isännöitsijä kuitenkin kohteli heitä edelleen suopeudella ja vältti loukkaamasta työväestönsä tunteita.¹⁸⁶

Työväestö pystyi toisaalta myös neuvottelemaan salin käytöstä. Esimerkiksi elokuussa 1905 työväenyhdistys sai salin työväenpuhujaa varten, koska kysyjä lupasi yhdistyksen kantavan täyden vastuun tilaisuuksista. Työväestö arvelikin salin käyttökieltojen johtuneen lähinnä virkavallan pelosta.¹⁸⁷ Venäläiset viranomaiset olivat nimittäin jo 1800-luvun lopulta lähtien rajoittaneet työväenyhdistyksien perustamista ja toimintaa. Yhdistysten toiminta vaikeutui entisestään vuonna 1903, jolloin kenraalikuvernöörin valtaoikeuksia laajennettiin niin sanotulla diktatuuriasetuksella. Yleisten ja yksityisten kokousten kieltämisen lisäksi kenraalikuvernööri sai muun muassa oikeuden hajottaa yksityisiä yhdistyksiä ja niiden alaosastoja sekä karkottaa maasta vaarallisiksi katsomiaan henkilöitä. Sorsakosken isännöitsijän kannalta erityistä merkitystä oli kenraalikuvernöörin oikeudella sulkea kauppa- ja teollisuuslaitoksia.¹⁸⁸

Epäilemättä viranomaisten kiellot ja rajoitukset vaikuttivat osaltaan siihen, ettei työväestö saanut enää kokoontua vapaasti Sorsakoskella. Diktatuuriasetuksien tullessa voimaan Favre oli toiminut isännöitsijänä vasta vuoden verran ja toisaalta hän oli läheisessä sukulaisuussuhteessa kauppahuoneen pääomistajan kanssa. Tästä näkökulmasta salin

¹⁸³ Lainaus Tm 7.1.1904.

¹⁸⁴ TA, STYA, ptk 17.11.1903 ja 13.12.1903.

¹⁸⁵ Esim. Tm 12.1.1904 ja 25.7.1905.

¹⁸⁶ Tm 12.1.1904.

¹⁸⁷ Tm 25.7.1905; ST 3.11.1908.

¹⁸⁸ Ala-Kapee–Valkonen 1982, 130–131.

käyttöoikeuden rajoittaminen oli ymmärrettävää, jos työväestön toiminta uhkasi sulkea koko tehtaan toiminnan. Samoihin aikoihin myös kokeneemmat työntajat antoivat vastaavia kieltoja: esimerkiksi Varkauden tehtaitten johtajat sallivat työläistensä käyttää tehtaan lukusalia ainoastaan sillä ehdolla, etteivät vieraspaikkakuntalaiset puhuneet tilaisuuksissa.¹⁸⁹

Vuoden 1905 suurlakko muutti Sorsakosken isännöitsijän suhtautumista ja käytänteitä. Näihin aikoihin myös viranomaisten kontrolli höllentyi – marraskuun manifestilla kumottiin esimerkiksi edellä mainittu diktatuuriasetus.¹⁹⁰ Täysin vapaaseen ilmapiiriin ei Sorsakoskella ollut enää paluuta. Suurlakon jälkeen työväestön täytyi nimittäin käydä tehtaan konttorissa ilmoittamassa ennakkoon isännöitsijälle työväenyhdistyksen kokouksista ja huvitilaisuuksista. Käytäntö oli työväestön mukaan lähinnä vain ilmoitusluontoinen, sillä ”*sen suurempia puuhia ja kieltoja ei ole ollut*”. Suurin muutos suurlakkoa edeltäneeseen aikaan näkyi kuitenkin suhtautumisessa työväenliikkeen agitaattoreihin. Nyt myös työväenpuhujat saivat pitää puheitaan tehtaan salissa.¹⁹¹ Kirjoittelu Sorsakosken oloista muuttui myös Työmies-lehden matkakuvauksissa positiivisempaan sävyyn:

*”Sorsakoskella, ihmeteltävää kyllä, ovat työväen ja isännistön väliset suhteet paljoa suuremmat kuin monilla muilla tehdasalueilla. Sanovatkin isäntänsä tähän saakka verrattain kunnolliseksi. Yhdistyksen, joka kuuluu puolueeseen, käytettävänä oleva huoneisto on maalaisoloihin nähden vallan ihastuttava ja tarkotukseensa sopiva”.*¹⁹²

Favre antoi siis työväestönsä toimia suurlakon jälkeen suhteellisen vapaasti. Tässä tilanteessa Sorsakoskella käynnistyi myös työväestön ammatillinen järjestäytyminen, kun työväenyhdistyksen alaisuuteen perustettiin 18.12.1906 merlaajien ammattiosasto.¹⁹³ Ammattiosaston perustaminen työväenyhdistyksen alaisuuteen ei ollut Suomessa harvinaista, sillä ammatillinen edunvalvonta kuului varsinkin ennen suurlakkoa yhtenä osana myös työväenyhdistyksien toimintaan. Myös esimerkiksi Varkaudessa ammattiosasto perustettiin juuri työväenyhdistyksen alaisuuteen.¹⁹⁴

Varsinaisesti Sorsakosken työväestön poliittinen ja ammatillinen järjestäytyminen eriytyi 1. kesäkuuta 1907, jolloin paikkakunnalle perustettiin Sorsakosken Metallityöväen

¹⁸⁹ ST 20.12.1906.

¹⁹⁰ Marraskuun manifestista esim. Ala-Kapee – Valkonen 1982, 131.

¹⁹¹ ST 3.11.1908.

¹⁹² Lainaus Tm 21.12.1905.

¹⁹³ Timo Sandbergin mukaan työväenyhdistyksen alainen ammattiosasto perustettiin vasta 27.10.1907. Sandbergin ehdottama päivämäärä on kuitenkin ammattiosaston (nro 59) liittymispäivä Suomen Metallityöntekijöiden Liittoon, sillä osastolla oli toimintaa jo kevään 1907 aikana. Ks. TA, STYA, ptk 18.12.1906; ST 19.3.1907 ja 9.4.1907; Sandberg 2007, 22.

¹⁹⁴ Kettunen 1986, 55 ja 66–67; Nevala 2007, 33.

ammattiosasto.¹⁹⁵ Uuden ammattiosaston perustaminen johtui Suomen Ammattijärjestön perustamisesta (perustava kokous 15–17.4.1907), jolle myös Sorsakosken työväenyhdistys antoi siunauksen.¹⁹⁶ Paikkakunnalla toimi siis hetken aikaa jopa kaksi ammattiosastoa, mutta kyseessä ei ollut kuitenkaan kilpaileva toiminta.¹⁹⁷ Pikemminkin Sorsakoskella elettiin tuolloin siirtymävaihetta, sillä merlaajien ammattiosaston toiminta jäi lyhytaikaiseksi. Sen sijaan Sorsakosken Metallityöväen ammattiosaston toiminta on jatkunut 2000-luvulle saakka.

Suurlakon jälkeen voimaan astunut ennakoilmoituskäytäntö ei ollut isännöitsijälle pelkkä ilmoitusluontoinen asia, kuten paikkakunnan työväestö oletti. Taustalla oli kaikesta huolimatta työväestön kontrollointi, joka kävi ilmi syksyllä 1907 Favren käymässä kunnianloukkaus oikeudenkäynnissä SDP:n piirisihteerin W. Bomania vastaan. Favre oli haastanut piirisihteerin oikeuteen, koska Boman oli kertonut Leppävirran työväenyhdistyksen arpajaisissa pitämässään puheessaan, että tehtaan isännöitsijällä oli tapana avata Sorsakosken työväenyhdistykselle osoitettuja kirjeitä. Riita ratkaistiin lopulta hovioikeudessa, jossa tapaus ratkaistiin Favren eduksi: Boman sai 1 vuoden ja 6 kuukauden tuomion kunnianloukkauksesta.¹⁹⁸

Tapaus aiheutti kuitenkin särön isännöitsijän ja työväenyhdistyksen välille. Favre nimittäin joutui myöntämään oikeudessa, että hän oli erehdyksissä avannut yhden työväenyhdistykselle osoitetun kirjeen. Tätä väitettä Boman ei ollut suostunut uskomaan, sillä hän toi esille, että Favre oli ”*erehdyksissään lukuun*” kirjeen myös loppuun saakka. Kirjeen sisältö oli ilmeisesti isännöitsijälle liiankin kiinnostava, sillä kirjeessä Kuopion sosiaalidemokraattinen piirikunta antoi työväenyhdistykselle ohjeita lakkotaisteluihin. Työväenyhdistyksen jäsenet, jotka tulivat hakemaan kirjettä konttorista, saivatkin isännöitsijältä nuhdesaarnan.¹⁹⁹ Joka tapauksessa Favrelle ei aiheutunut kirjeen avaamisesta minkäänlaisia seurauksia.

Vuonna 1908 Favre ryhtyi taas asettamaan rajoituksia tehtaan juhlasalin käytölle:

”Eivät tässäkään tehdaspaikassa ole herrain santarmimaiset ukaasit tuntemattomia. Tehtaan alueella on muuan kokoussali. Sitä saavat työläiset

¹⁹⁵ Ammattiosaston nimi vaihteli tutkimusajanjaksolla. Sorsakosken Metallityöväen ammattiosasto n:o 51 toimi vuosina 1907–1922. Suomen Ammattijärjestön uudelleenorganisoinnin seurauksena ammattiosasto toimi vuosina 1923–1930 nimellä *Teollisuusneuvosto 40, Sorsakoski*. Suomen Metalliteollisuusyöntekijäin liiton lakkautuksen seurauksena Sorsakoskella perustettiin vuoden 1930 keväällä *Sorsakosken Metallityöntekijäin ammattiosasto* n:o 105. Tällä nimellä ammattiosasto toimi vuosina 1930–1933. Vuodesta 1933 lähtien ammattiosasto liittyi Suomen Metallityöväen Liittoon, jonka seurauksena osaston nimi muuttui muotoon Sorsakosken metallin ammattiosasto n:o 18. Ks. Sandberg 2007, 22.

¹⁹⁶ ST 9.4.1907.

¹⁹⁷ Vrt. Sandberg 2007, 22.

¹⁹⁸ ST 3.10.1907, 17.10.1907, 16.11.1907 ja 19.3.1908.

¹⁹⁹ Kansan Lehti 3.9.1907; ST 16.11.1907.

*käyttää milloin se paremmilta hötäköiltä sattuu joutamaan, mutta vieraat puhujat eivät saa siellä esiintyä! Noin kilometrin päässä tehtaalta sattuu onneksi olemaan yksi talo, joka ei kuulu Hackmanien valtakuntaan. Siellä ovat meikäläiset saaneet puhua, niin nytkin”.*²⁰⁰

Loppukesästä Favre ei lisäksi myöntänyt lupaa työväenyhdistyksen naisosastolle iltamien pitämistä varten. Kiellon syyksi isännöitsijä ilmoitti työläisten juopottelun ja tappelut. Favre lupasi kuitenkin vielä tutkia asiaa ja antaa muutaman päivän kuluttua vastauksensa salin käytöstä. Kielteinen vastaus saapui yhdistykselle kuitenkin vasta reilun viikon kuluttua.²⁰¹ Savon Työmieheissä kyseltiin tapauksen johdosta, oliko iltamien kieltäminen ”*todellakin tepsivä keino juopottelemisen estämiseksi?*”. Työväenyhdistys oli nimittäin tehnyt yhteistyötä isännöitsijän kanssa raittiuden puolesta jo vuodesta 1903 lähtien, kun Favre oli huomauttanut yhdistyksen johtokuntaa työväestön ”*juoppoudesta ja siitä seuraavista ikävyyksistä*”. Työväenyhdistys oli muun muassa sitoutunut kokouksen päätöksellä ilmiantamaan isännöitsijälle jokaisen työläisen, jolla havaittiin olevan viinaa hallussa tehtaalla alueella.²⁰² Tehtaan työväestö epäilikin, ettei juopottelu ja tappelut olleet todellinen syy isännöitsijän kielteiselle vastaukselle.²⁰³

Kiellon taustalla olivat kansalliset tapahtumat. Huhtikuussa 1908 sekä Tampereen että Pietarsaaren metallityöntekijät olivat ryhtyneet lakkoon, koska työntajat olivat hylänneet työläisten laatimat sopimusehdotukset. Paikallisesti alkaneet lakot kasvoivat lopulta koko maata käsittäväksi ja pitkäkestoiseksi työtaisteluksi, jonka loppumista Suomen Metalliteollisuuden Harjoittajain Liitto (SMHL) päätti vauhdittaa julistamalla työsulun 1. päivänä lokakuuta. Työnantajien työsulku kosketti 21 konepajaa ja yli 3 300 metallityöntekijää.²⁰⁴ Sorsakosken työväenyhdistyksen naisosaston tarkoituksena oli kerätä iltamilla varoja juuri näiden paikkakuntien metallityöläisille.²⁰⁵ Ennen vastauksen antamista Favre ilmeisesti halusi siis odottaa työnantajien sulkupäätöstä. Kun sulkupäätös viimein tuli Favren tietoon, lupaa iltamien järjestämiseen ei enää annettu.

Sorsakosken tehdas ei kuitenkaan kuulunut SMHL:oon, vaan oli jäsenenä ainoastaan Suomen Yleisessä Työnantajaliitossa.²⁰⁶ SMHL pyysi kuitenkin Favrea liittymään sulkuun solidaarisuudesta, mutta Favre katsoi tehtaalla olevan riitojen ulkopuolella tuotannon

²⁰⁰ Lainaus ST 4.6.1908.

²⁰¹ ST 3.11.1908

²⁰² TA, STYA, ptk 16.4.1903.

²⁰³ ST 3.11.1908.

²⁰⁴ Koivisto 1963, 140–142 ja 144; Savola 1968, 109.

²⁰⁵ ST 3.11.1908.

²⁰⁶ Myöskään Varkauden tehdas ei kuulunut SMHL:oon, vaan oli ainoastaan Suomen Yleisen Työnantajaliiton jäseniä ks. ST 21.4.1917.

erityisluonteen takia. Sorsakoskella lähes kaikki tehtaan työt tehtiin urakkapalkalla, mikä erosi suuresti konepajojen käyttämisestä laskentaperusteista. Sorsakoski ei kuitenkaan jättäytynyt täysin konfliktin ulkopuolelle, sillä Favre lupasi olla palkkaamatta työsulun piiriin kuuluvia työntekijöitä.²⁰⁷ Lisäksi isännöitsijä siis esti myös työväestöään keräämästä avustusrahoja sulun piiriin kuuluville tehdastyöläisille.

Suurlakon jälkeinen vapaampi ilmapiiri jäi siis Sorsakoskella lyhytaikaiseksi. Boman-oikeudenkäynti sekä metalliteollisuuden työsulusta johtuneet tehtaan salin käyttökiellot enteilivät jo tulevaa muutosta. Suurlakon jälkeinen käytäntö ilmoittaa ennakkoon kokouksista ja iltamista muuttui nimittäin vuoden 1909 aikana kontrolloinnista suoranaiseksi sensuuriksi. Nyt työväestö ei saanutkaan enää salia käyttöönsä, mikäli kokouksessa käsiteltävät asiat tai iltamien ohjelma eivät kelvanneet Favrelle. Muutokset aiheuttivat katkeruutta työväestössä, joka vertasi Favrea jopa edesmenneeseen kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikoviin:

”Nykyinen isäntä tahtoo määrätä itse mitä työläiset saavat iltamissaan esittää ja mitä ei. [...] Ei luulisi, että niin ”pyhä” perustuslaillinen isännistö asettaa ennakkosensuurin ihan bobbawainaan malliin, ja sitten pakoittaa työväkensä siihen alistumaan!”²⁰⁸

Ennakkotarkastuksien lisäksi Favre rajoitti jälleen vuodesta 1910 lähtien työväenagitaattorien toimintaa. Isännöitsijä ei siis luovuttanut tehtaan salia työväenjärjestöille, mikäli tilaisuudessa puhui vieraspaikkakuntalainen.²⁰⁹ Työväestö sai kuitenkin edelleen järjestää juhlia salissa, mutta ammatillisesta toiminnasta ei tilaisuuksissa saanut puhua. Siksi myös juhlien puheidenpitäjät joutuivat Favren ennakkotarkastuksen kohteeksi.²¹⁰

Ensimmäinen maailmansota (1914–1918) merkitsi Sorsakoskella nousukautta. Tehtaalla työskenneltiin sodan aikana pitkiä päiviä ja työtahti jatkui tiukkana vielä maaliskuun vallankumouksenkin jälkeen.²¹¹ Työläisten kiireet heijastuivat myös työväenjärjestöjen toiminnassa. Vuoden 1915 lopulla paikkakunnalle matkustanut työväenpuhujana totesi tilaisuuden vähäisen osanoton johtuvan siitä, että työläisten ”täytyy olla töissä yötä päivää, joten he eivät jouda mihinkään muuante”.²¹² Toisaalta yhdistyksen aktiivisuutta laski myös venäläisten viranomaisten julistama sotatila, joka rajoitti työväenjärjestöjen toimintaa.

²⁰⁷ ST 15.9.1908; Enbom – Sandelin 1991, 176.

²⁰⁸ Linaus ST 9.11.1909.

²⁰⁹ ST 19.11.1910.

²¹⁰ ST 31.8.1912; Metallityöläinen 1913, n:o 3, 20.

²¹¹ Enbom – Sandelin 1991, 187–188.

²¹² Sanantuoja 30.12.1915.

Sotatilan vuoksi työväenjärjestöt joutuivat esimerkiksi hankkimaan viranomaisilta luvan tilaisuuksia varten.²¹³

Viranomaisilta saatu lupa ei kuitenkaan vielä riittänyt Sorsakoskella, sillä Favre suoritti edelleenkin salissa pidettäville tapahtumille oman ennakkotarkastuksensa. Favre siis käytännössä korotti itsensä viranomaisten yläpuolelle, vaikka isännöitsijä myötäilikin lähes poikkeuksetta heidän päätöksiä. Ensimmäisen maailmasodan aikana isännöitsijä ei edelleenkään luovuttanut tehtaan salia muualta tulleille puhujille, minkä vuoksi agitaattorit joutuivat etsimään sopivaa tilaa Hackmanin ulottumattomista. Toisaalta Favre saattoi antaa myös hyväksyntänsä työväenpuhujille, mikäli se sopi hänen tarkoituksiinsa: esimerkiksi sosiaalidemokraattisen raittiusliiton puhujalle myönnettiin lupa puhua salissa raittiusasiasta. Sen sijaan piirisihteeri Saarikiven luentoja, joissa oli tarkoitus luennoida osuustoiminnasta ja verotuskysymyksistä, ei tehtaan salissa pidetty.²¹⁴

3.3 Kommunistit isännöitsijän tarkkailtavaksi

Venäjällä tapahtunut maaliskuun vallankumous loi vuonna 1917 epävarmuutta suomalaisten teollisuudenharjoittajien keskuuteen. Työnantajat pelkäsivät vasemmiston vallankaappausta, mutta toisaalta myös kesän elintarvikemellakoissa tapahtuneiden ryöstelyiden leviämistä omiin tehdaslaitoksiinsa. Siksi osa teollisuudenharjoittajista rahoitti jo syksyllä 1917 suojeluskuntien koulutusta sekä aseiden ostoa. Lahjoituksilla työnantajat pyrkivät ensisijaisesti turvaamaan vakaat olosuhteet liiketoiminnan harjoittamiselle.²¹⁵ Sisällissodan jälkeen suojeluskuntien ja teollisuudenharjoittajien yhteistyö syveni, sillä rahallisen tukemisen lisäksi työntajat osallistuivat aktiivisesti myös suojeluskuntien toimintaan. Erityisesti metalli- ja puunjalostusteollisuudenharjoittajia istui suojeluskuntien piiriesikunnissa. Tehtaiden tuki suojeluskunnille oli erityisen tärkeää niillä paikkakunnilla, joissa pääosa väestöstä oli vasemmiston kannattajia. Teollisuudenharjoittajien tuki saattoikin olla tällaisilla paikkakunnilla ainoa mahdollinen keino suojeluskuntatoiminnan aloittamiseksi. Esimerkiksi Myllykoskella, Jämsänkoskella, Säynätsalossa ja Varkaudessa tehtaat vastasivat kokonaan suojeluskuntien toiminnasta.²¹⁶

Useiden teollisuudenharjoittajien tavoin myös Sorsakosken tehtaan isännöitsijät tukivat paikallista suojeluskuntaa. Hackman ei kuitenkaan vastannut suojeluskunnan toiminnasta,

²¹³ Mattila 1992, 33.

²¹⁴ Sanantuoja 30.12.1915, 8.4.1916 ja 14.9.1916.

²¹⁵ Manninen 1998, 25–26.

²¹⁶ Selén 2001, 261.

sillä Sorsakoskelle ei perustettu omaa suojeluskuntaa, vaan ainoastaan vuonna 1918 perustetun Leppävirran suojeluskunnan alainen kyläosasto. Sekä Georg Favre että Harry Lucander kuuluivat kuitenkin Leppävirran suojeluskunnan esikuntaan. Favre toimi esikunnassa varsinaisena jäsenenä vuosina 1919–1926. Lucander oli puolestaan varajäsen vuosina 1928–1932, jonka jälkeen hän toimi esikunnassa varsinaisena jäsenenä aina talvisotaan saakka.²¹⁷

Isännöitsijöiden suojeluskunta-aktiivisuus näkyi myös taloudellisesti. Favren aikana Hackman teki merkittäviä lahjoituksia Leppävirran suojeluskunnalle ainakin vuosina 1921 ja 1923. Lucanderin isännöitsijäaikana tehdas kustansi vuonna 1934 suojeluskunnan alokaskurssien huoltamisen ja osallistui kirkonkylässä sijaitsevan suojeluskuntatalon kunnostukseen ja laajennukseen. Lisäksi Hackman lahjoitti suojeluskunnalle 3 000 markkaa vuonna 1935.²¹⁸ Isännöitsijöiden tuki kanavoitui myös vuonna 1922 perustetun suojeluskunnan kannatusyhdistyksen kautta, jonka tarkoituksena oli rahoittaa Leppävirran suojeluskunnan toimintaa ja hankintoja. Favre valittiin kannatusyhdistyksen ensimmäiseksi varapuheenjohtajaksi ja Lucander toimi myöhemmin yhdistyksen puheenjohtajana. Tehtaan isännöitsijät tukivat kannatusyhdistyksen toimintaa myös henkilökohtaisesti, sillä molemmat tekivät yhdistykselle rahalahjoituksia.²¹⁹

1920-luvulla äärivasemmiston vastustamisesta muodostui suojeluskunnille ja työnantajille yhä selkeämmin yhteinen tavoite, kun työväenliikkeen jakautuminen vuosina 1918–20 johti sekä Suomen Kommunistisen Puolueen (1918) että Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen (1920) perustamiseen. SKP toiminta oli Suomessa perustamisesta lähtien kielletty, minkä vuoksi puolue joutui toimimaan maanalaisesti. Sen sijaan SSTP saattoi toimia kommunistisesta ohjelmasta huolimatta julkisesti, koska puolue ei kuulunut Moskovassa toimineeseen kommunistiseen internationaaliin.²²⁰ Työnantajien näkökulmasta kommunistien vallankumouksellinen toiminta loi yhteiskuntaan epävakautta, joka vaikeutti yritysten liiketoimintaa. Suojeluskuntajärjestölle puolestaan vakiintui sisällissodan jälkeen kaksoisrooli, johon kuului maanpuolustuksellisen tehtävän lisäksi myös maan sisäinen valvonta. Poliittisesti epäluotettavia henkilöitä tarkkailemalla molemmat osapuolet pyrkivät siis omalta osaltaan varmistamaan yhteiskuntarauhan.²²¹ Työntajien kohdalla työväestön

²¹⁷ KA, LSA, ptk 1918–1937; Hovi 1995, 451.

²¹⁸ KA, LSA ptk 1.2.1921, 3.10.1923, 9.2.1934 ja 13.2.1935; Hovi 1995, 455.

²¹⁹ Esimerkiksi vuonna 1925 Georg Favre ja Anna Favre tukivat kannatusyhdistyksen toimintaa 250 markalla ja Lucander 150 markalla vuosina 1927–1928. KA, LSKYA ptk 1924–1938; KA, LSKYA, tilikirjat 1925–1927; Hovi 1995, 456.

²²⁰ Työväenliikkeen jakautumisesta esim. Soikkanen 1975, 359–390.

²²¹ Soikkanen 1998, 64–65; Selén 2001, 261.

tarkkailu tapahtui esimerkiksi työnhaun yhteydessä, jossa työnhakija luokiteltiin ammattiyhdistyshenkiseksi, lakkoon yllyttäjäksi tai entisiksi punakapinalliseksi.²²²

Työväenliikkeen jakaantuminen muutti poliittista kenttää radikaalisti erityisesti Pohjois-Savossa ja Pohjois-Suomessa, joissa kommunistit saivat muuhun Suomeen verrattuna laajan kannatuksen. Pohjois-Savossa kommunistien kannatus näkyi Sosiaalidemokraattisen puolueen perusjärjestöjen jäsenten määrän romahduksena vuosina 1919–1922. Erityisesti vuonna 1920 useat pohjoissavolaiset työväenyhdistykset siirtyivät SSTEP:n alaisuuteen.²²³ Kommunistit eivät kuitenkaan saaneet huomattavaa kannatusta maamme suurimmissa teollisuuksissa, joissa sosiaalidemokraattinen perinne oli ympäröivää maaseutua vahvempi.²²⁴ Tässä suhteessa Sorsakoski oli verrattavissa suuriin teollisuuskeskuksiin, sillä Sorsakosken työväenyhdistys pysyi koko 1920-luvun sosiaalidemokraattisella pohjalla.²²⁵

Mikäli kommunistit eivät saaneet paikkakunnan työväenyhdistyksiä hallintaansa, tavoitteet kohdistuivat tämän jälkeen usein sosiaalidemokraattisiin nuorisjärjestöihin tai ammattiosastoihin. Näin kävi esimerkiksi Varkaudessa, jossa kommunistit saivat vuonna 1922 hallintaan työväenyhdistyksen alaisen nuoriso-osaston ja muuttivat sen seuraavana vuonna Varkauden Sosialistiseksi Nuoriso-osastoksi.²²⁶ Ilmeisesti tästä syystä myös Sorsakosken tehtaan isännöitsijä kiinnostui vuoden 1924 aikana paikallisen nuorisokerhon toiminnasta, sillä Favre tiedusteli Etsivältä Keskuspoliisilta (EK) Suomen Työväen Sivistysliiton alaisen nuorisokerhon²²⁷ toiminnan laillisuutta.²²⁸

Ammattiosaston kohdalla isännöitsijän toimet eivät jääneet enää vain tiedusteluasteelle. Vielä sisällissodan jälkeisinä vuosina Favre suhtautui ammattiosastoon hyväksyvästi, sillä osasto sai normaalisti järjestää iltamia tehtaan salissa.²²⁹ Viimeistään vuonna 1925 suhtautuminen kuitenkin muuttui, eikä juhlasalia ei enää luovutettu ammattiosastolle. Edes isännöitsijän

²²² Tikka 2006, 40.

²²³ Valtaosa alueen järjestöistä erosi SDP:stä ja liittyi Kuopion sosialistiseen kunnallisjärjestöön, joka oli siirtynyt kommunistien haltuun. Vuoden 1920 syyskuuhun mennessä SSTEP:seen oli liittynyt Pohjois-Savossa jo 114 yhdistystä ja 5126 jäsentä. Esimerkiksi vuoden 1922 lopussa alueella toimi vain enää 30 sosiaalidemokraattista järjestöä, joihin kuului noin 600 jäsentä. Ks. esim. Nousiainen 1956, 63–64; Soikkanen 1975, 405.

²²⁴ Nousiainen 1956, 82–83.

²²⁵ ST 31.7.1920.

²²⁶ Nevala 2003, 138.

²²⁷ EK:n vastauskirjeessä ei mainita nuorisokerhoa nimeltä, joten on mahdollista, että kyseinen nuorisokerho saattoi olla sosiaalidemokraattinen. Sorsakoskella oli nimittäin ainakin vuosina 1912–1920 toiminut työväenyhdistyksen alaisuudessa sosiaalidemokraattinen nuoriso-osasto. Tämän tutkielman kannalta olennaista on kuitenkin se, että Favre näki *tarpeelliseksi* tiedustella EK:lta, oliko kyseinen opintokerho kommunistinen vai sosialistinen. Sorsakosken työväenyhdistyksen nuoriso-osastosta esim. Tuhkanen 1967, 526–527.

²²⁸ ELKA, PKA, kirje 28.11.1924.

²²⁹ ST 3.8.1920.

vaihtuminen vuonna 1927 ei muuttanut tätä asiaintilaa.²³⁰ Suomen Ammattijärjestön järjestäytyminen teollisuusliittomuotoon 1920-luvun alussa saattoi olla yksi syy isännöitsijän kielteisempään suhtautumiseen. SAJ:n uudelleenorganisointumisen heijastui lopulta myös Suomen Metalliteollisuustyöntekijäin liittoon, joka siirtyi vuonna 1923 ammattialoittaisesta järjestäytymisestä Neuvosto-Venäjän mallien mukaisesti työpaikkakohtaiseen järjestäytymiseen.²³¹ Sorsakoskella muutokset tarkoittivat vanhan ammattiosaston lakkauttamista ja Teollisuusneuvosto n:o 40 perustamista.²³²

Kommunistit olivat uudessa ammattiosastossa kuitenkin selkeästi vähemmistönä. Ammattiosaston omien ilmoitusten mukaan esimerkiksi vuoden 1929 lopulla järjestön jäsenmäärä oli ”*alun toista sataa ja kommunisteja niistä on siinä parinkymmenen paikkeilla*”.²³³ Toisin sanoen vain noin 15 prosenttia osaston jäsenistä oli äärivasemmiston kannattajia (katso liite 3). Samana vuonna kommunistit saivat esimerkiksi Suomen Ammattijärjestön (SAJ) edustajavaaleissa lähes 70 prosenttia äänistä ja heidän hallussaan oli kaikki merkittävimmät ammattiliitot.²³⁴

Suomen poliittinen ilmapiiri suuntautui vuonna 1930 yhä enemmän oikealle. Muun muassa SAJ:n toiminta kiellettiin heinäkuussa, mutta silti Lapuan liikkeen aktivistien silmissä punaisen vallankumouksen uhka vain kasvoi julkisen kommunismin kukistuttua. Vaikka Lapuan liikettä voidaan pitää suojeluskuntahengen poliittisena johdannaisena, vain osa aktiivisuojeluskuntalaista osallistui suoraan Lapuan liikkeen harjoittamaan ulkoparlamentaariseen toimintaan.²³⁵ Sorsakoskella Lapuan liikkeen vaikutus ei merkittävästi vaikeuttanut työväenjärjestöjen toimintaa, sillä sekä työväenyhdistys ja ammattiosasto saivat edelleen pitää kokouksia ja iltamia tehtaan juhlasalissa.²³⁶ Ilmeisesti oman työväentalon puuttuminen oli yksi tekijä, joka mahdollisti sorsakoskelaisten työväenjärjestöjen toiminnan myös Lapuan liikkeen aikana. Vuosina 1930–1932 pelkästään Pohjois-Savossa suljettiin 59 työväentaloa kommunististen syytöksien seurauksena.²³⁷

Kommunistien vallankumousuhka oli Lapuan liikkeen syntyessä itse asiassa vähimmillään, sillä esimerkiksi sosiaalidemokraatit olivat jo käytännössä sitoutuneet porvarilliseen

²³⁰ TA, Metallityöväen liiton arkisto, osastoilta saapuneet kirjeet, SMAOA, kirje 28.6.1930; Koivisto 1963, 289.

²³¹ Suomen Metalliteollisuustyöntekijäin liiton työpaikkakohtaisesta järjestäytymisestä esim. Koivisto 1963, 271–275;

²³² Sandberg 2007, 36–37.

²³³ TA, Metallityöväen liiton arkisto, osastoilta saapuneet kirjeet, SMAOA, kirje 18.11.1929.

²³⁴ Ala-Kapee – Valkonen 1982, 748.

²³⁵ Siltala 1985, 443 ja 497–498.

²³⁶ Työväestölle ongelmia aiheutti lähinnä Leppävirran nimismies, joka ei myöntänyt lupia vappujuhille. Ks.. ST 2.3.1931, 29.4.1931, 4.5.1931, 6.8.1931, 25.2.1932, 5.7.1932 ja 21.4.1934.

²³⁷ Ruuskanen 2006, 184–186.

järjestelmään.²³⁸ Paikallistasolla sosiaalidemokraatit tekivät pesäeroa Suomen Ammattijärjestöön joko eroamalla ammattijärjestöstä tai perustamalla kommunistisen osaston rinnalle sosiaalidemokraattisen ammattiosaston.²³⁹ Vuoden 1930 alussa Sorsakoskelle perustettiin Suomen Työläisliiton alainen ammattiosasto.²⁴⁰ Teollisuusneuvoston n:o 40:n toiminta kuitenkin jatkui, sillä ääriivasemmisto ei osallistunut uuden ammattiosaston toimintaan. Sorsakoskella toimi siis 1930-luvun alussa kaksi kilpailevaa ammattiosastoa. Näin oli käynyt myös esimerkiksi Varkaudessa, jossa paperiteollisuuden liiton alaisen ammattiosaston rinnalle perustettiin sosiaalidemokraattinen ammattiosasto.²⁴¹

Jo ennen SAJ:n toimintakieltoa osa työnantajista oli tuonut esille, että ei-kommunistiseen ammattiyhdistysliikkeeseen suhtauduttaisiin eri tavalla.²⁴² Tämä linjaus omaksuttiin myös Sorsakoskella, sillä Lucander suhtautui uuteen ammattiosastoon hyväksyvästi. Teollisuusneuvostoon isännöitsijä sen sijaan suhtautui edelleenkin hyvin kielteisesti: osastoon toimihenkilöksi pyrkineet joutuivat puhuteltaviksi tehtaan konttoriin ja heitä kehoitettiin ”*liittymään tähän uuteen osastoon*”.²⁴³ Silti aivan kaikkia ei Lucanderin mielestä tullut hyväksyä uuden ammattiosaston jäseneksi. Kommunisteiksi luettavat työläiset joutuivat nimittäin antamaan isännöitsijälle sitoumuksen, jossa he lupautuivat olemaan kuulumatta mihinkään paikkakunnan työväenjärjestöön. Sitoumuksilla Lucander itse asiassa vaikutti suoraan ammattiosaston jäsenten rekrytointiin, mutta tässä suhteessa isännöitsijän vaatimuksella oli myös työväestön tuki takanaan. Uusi ammattiosasto nimittäin tarkkaili myös itse jäseniksi pyrkiviä, sillä heidän tuli olla aatemaailmaltaan sosiaalidemokraatteja.²⁴⁴

Mikäli työläinen ei suostunut Lucanderin vaatimukseen, edessä oli uuden työpaikan etsiminen. Muutamat työntekijät saivatkin tehtaalta lopputilin ja muuttivat töiden perässä Varkauteen. Näiden joukossa oli esimerkiksi vanhan ammattiosaston puheenjohtaja ja kirjuri, jotka irtisanomisen jälkeen yrittivät vielä Varkaudesta käsin pitää Teollisuusneuvosto 40:n toimintaa aktiivisena. Uuden ammattiosaston rahastonhoitajan mukaan kommunistien toiminta alkoi kuitenkin kuihtua jo vuoden 1930 aikana, eikä vuoden lopulla ääriivasemmiston kannattajia ollut Sorsakoskella enää kymmentäkään.²⁴⁵ Toisaalta Suomen ammattiyhdistysliikkeen sekava tilanne 1930-luvulla alussa heijastui myös uuden

²³⁸ Siltala 1985, 499.

²³⁹ Esim. Nevala 2007, alaviite sivulla 101.

²⁴⁰ Tt, SMAOA, ptk 3.1.1930; Sandberg 2007, 41.

²⁴¹ Nevala 2007, 101.

²⁴² Kettunen 1986, alaviite 34 sivulla 128.

²⁴³ TA, Metallityöväen liiton arkisto, osastoilta saapuneet kirjeet, SMAOA, kirje 28.6.1930.

²⁴⁴ TA, Metallityöväen liiton arkisto, osastoilta saapuneet kirjeet, SMAOA, kirje 8.11.1930.

²⁴⁵ TA, Metallityöväen liiton arkisto, osastoilta saapuneet kirjeet, SMAOA, kirje 28.6.1930, 12.7.1930 ja 14.10.1930.

ammattiosaston toimintaan, sillä osaston jäsenmäärät jäivät edellisiin vuosikymmeniin verrattuna hyvin vaatimattomiksi (katso liite 3).

Lucander pyrki siis pitämään kommunistit poissa paikkakunnan työväenjärjestöistä, mutta työläisten poliittisella kannalla oli merkitystä myös työnhaussa. Pula-aikana liian punaiseksi katsottuja henkilöitä ei yksinkertaisesti palkattu tehtaalle.²⁴⁶ Isännöitsijä kiinnitti huomiota myös tehtaan työnjohtajiin, sillä Lucander asetti ylenemisen ehdoksi työväenjärjestötoiminnasta luopumisen. Tämän vuoksi esimerkiksi Hugo Jäntti ja Toivo Koponen erosivat ammattiosastosta vuonna 1933.²⁴⁷ Työntekijöiden poliittisten kantojen tarkkailu ei ollut työnantajien keskuudessa mitenkään erityisen poikkeuksellista. Esimerkiksi Serlachiuksen Mäntän tehtailla työntekijöistä pidettiin 1930-luvun puolivälissä listaa, jossa kävi ilmi muun muassa työläisen poliittinen kanta, seurapiiri, lehtitilaukset sekä lähisukulaisten poliittinen aktiivisuus. Näiden perusteella työntekijä lopulta luokiteltiin vaaralliseksi, vähemmän suotavaksi, luotettavaksi, muistutuksettomaksi tai joukkojen mukana kulkevaksi. Kommunisteiksi leimattuja työläisiä pidettiin poliittisesti vaarallisina tai vähemmän suotavina työläisinä, kun taas esimerkiksi suojeluskuntaa ja lottia suosivia sekä IKL:ään kuuluvia työläisiä pidettiin luotettavina.²⁴⁸ Myös Varkaudessa työnantaja syytettiin tämän tyyppisten mustien listojen laatimisesta.²⁴⁹ Sorsakoskella ei vastaavia syytöksiä esitetty.

3.4 Sorsakosken urheilurintama – yhdessä ja erikseen

Nykyaikainen urheilu alkoi levitä Suomessa 1800-luvun lopulla. Varsinaisten urheiluseurojen lisäksi suomalaiset voimistelivat erilaisten kansalaisjärjestöjen, kuten raittiusyhdistyksien, vapaapalokuntien ja nuorisoseurojen alaisuudessa. Näistä kolmesta kansalaisjärjestöstä erityisesti raittiusliikkeellä oli alkuun huomattava merkitys suomalaisen työväestön liikuttajana. Urheilu- ja voimisteluseurat olivat kuitenkin vuosisadan lopulla ennen kaikkea säätyläisten yksityisaluetta, siksi myös työväestö urheili yhteisseuroissa porvariston kanssa tai työnantajien perustamissa tehtaalaisten seuroissa.²⁵⁰ 1900-luvun alusta lähtien työläisurheilu kiinnittyi yhä enemmän osaksi työväenliikkeen toimintaan, sillä seurat perustettiin lähes

²⁴⁶ Kokkonen 2005, 151.

²⁴⁷ TA, Metallityöväen liiton arkisto, osastoilta saapuneet kirjeet, SMAOA, kirje 12.1.1933 ja 10.12.1933.

²⁴⁸ Lähteenmäki 1995, 66.

²⁴⁹ Ks. ST 16.12.1933 ja 10.12.1935; Itkonen 2004, 191.

²⁵⁰ Hentilä 1993, 24.

poikkeuksetta työväenyhdistyksien alaosastoiksi. Jopa osa työnantajien perustamista tehtaalaisten seuroista siirtyi myöhemmin työväenyhdistyksien alaisuuteen.²⁵¹

Sorsakoskelle perustettiin ensimmäinen voimisteluseura jo 20.10.1900 – eli kaksi vuotta ennen työväenyhdistyksen perustamista.²⁵² On siis perusteltua väittää, että paikkakunnan työväestön urheileminen alkoi tehtaan isännistön myötävaikutuksella, vaikka seuran perustamisesta ei olekaan jäänyt todisteeksi asiakirja-aineistoa.²⁵³ Voimisteluseuran toiminta kuitenkin näivettyi nopeasti, sillä jo vuoden 1902 keväällä paikkakunnan voimisteluun yritettiin elvyttää lehtikirjoituksella.²⁵⁴ Työväestön urheilu kiinnittyi lopulta myös Sorsakoskella osaksi työväenliikettä, sillä ainakin vuosina 1904–1905 voimisteluseura toimi työväenyhdistyksen alaosastona.²⁵⁵ Muutos ei kuitenkaan miellyttänyt tehtaan isännöitsijää:

*”Viime talvena ei annettu työväenyhdistyksen voimisteluseuran pitää harjoituksia tehtaan salissa, pelosta että voimistelu- ja urheilu ei mene eteenpäin työväenyhdistyksen yhteydessä”.*²⁵⁶

Salin käyttökieltoa ei voida kuitenkaan pitää paikallisena esimerkkinä urheilun jakaantumisesta, sillä suomalainen urheilu alkoi politisoitua vasta vuoden 1912 Tukholman olympiakisojen alla. Kyse oli ennemminkin siitä, että isännöitsijä näki velvollisuutenaan johtaa työväestönsä voimistelua. 1800-luvun lopulla erityisesti fennomaanit pitivät voimistelun ja urheilun edistämistä ensisijaisesti valistus- ja kasvatustehtävänä.²⁵⁷

Vuonna 1906 perustettiin Suomen voimistelu- ja urheiluliitto (SVUL), johon liittyi myös noin puolet työväenurheiluseuroista. Käytännön toiminnasta johtuvien riitaisuuksien seurauksena työväestö ryhtyi jo vuonna 1912 suunnittelemaan oman keskusliiton perustamista. Kuitenkin vasta vuoden 1918 sisällissota jakoi lopullisesti suomalaisen urheilun kahtia, kun punaisten puolella taistelleet SVUL:n alaiset työväenosastot ja jäsenet erotettiin liitosta. Vastareaktionä työväestö perusti tammikuussa 1919 Työväen Urheiluliiton (TUL) ja katkaisi urheiluyhteydet Suomen voimistelu- ja urheiluliittoon.²⁵⁸ Kun ennen sisällissotaa työväenliikettä edusti paikallinen työväenyhdistys, niin 1920-luvulta lähtien erityisesti urheilu ja osuuskuntatoiminta laajensivat työväenliikkeen toiminta-alueita.²⁵⁹ Risto Alapuron mukaan

²⁵¹ Hentilä 1992, 142 ja 144.

²⁵² Tm 13.11.1901.

²⁵³ Työväestö muun muassa kiitti Wredeä urheiluseuralle osoitetusta ”*auliista kannatuksesta*” jäähyväisiltamassa vuonna 1902. Uusi Savo 23.9.1902.

²⁵⁴ Tm 15.5.1902.

²⁵⁵ Kari 1905, 6; Sivola 1906, 20.

²⁵⁶ Lainaus Tm 5.9.1905.

²⁵⁷ Hentilä 1992, 134 ja 148.

²⁵⁸ Hentilä 1992, 148 ja 152; Hentilä 1993, 26.

²⁵⁹ Kettunen 1986, 67–69 ja 196–197.

poliittinen kamppailu ei kummunnut pelkästään työstä ja tuotannosta, vaan se liikkui myös muun elämisen, kuten urheilun, piirissä.²⁶⁰

Sorsakoskella urheilu ei kuitenkaan politisoitunut heti sisällissodan jälkeen siitä yksinkertaisesta syystä, että työväenyhdistyksen alainen urheileminen oli hiipunut paikkakunnalla. Edistääkseen paikkakunnan työväenurheilua työväenyhdistys perusti urheilu- ja voimisteluseura Jäntevän 15.10.1927.²⁶¹ Ilmeisesti tehtaan isännöitsijän vaihtumisella on ollut merkitystä voimisteluseuran perustamisessa: Lucander antoi luvan Jäntevän perustamiseen ja toisaalta hän salli seuran käyttää tehtaan salia muiden työväenjärjestöjen tavoin kokoontumis- ja harjoituspaikkana.²⁶² Isännöitsijän suhtautuminen Jäntevään kuitenkin muuttui jo vuonna 1930. Tuolloin Lucander kielsi seuralta niin voimisteluharjoitukset kuin kokoukset tehtaan juhlasalissa. Isännöitsijän kielteiseen suhtautumiseen vaikuttivat epäilemättä Jäntevän liittyminen TUL:oon sekä seuran siirtyminen kommunistien haltuun.²⁶³ Kesään 1931 mennessä kommunistit kuitenkin jättäytyivät tai pakotettiin pois Jäntevän toiminnasta.²⁶⁴

Ilmeisesti vastareaktiona kommunistiselle työväenurheilulle Sorsakoskelle perustettiin vuonna 1930 porvarillinen Sorsakosken Urheilijat.²⁶⁵ Jos Lucander ei ollut suoraan aloitteen takana, niin ainakin isännöitsijä tuki taloudellisesti seuran toimintaa. Lucander ensinnäkin avusti toimintaa vastaavanlaisella summalla, minkä seura sai hankittua tansseista ja iltamista.

²⁶⁰ Alapuro 1994, 249.

²⁶¹ Jäntevälle on kirjallisuudessa mainittu kolme eri perustamisvuotta: 1901, 1917 ja 1927. Maija Tuhkasen artikkelin mukaan Jäntevä on perustettu vuonna 1917. Tämä vuosi on myös välittynyt Raili Huopaisen pro gradu –tutkielmaan sekä Olavi Hovin Leppävirran historia II –teokseen. Hovi huomauttaa kuitenkin, että Jäntevä olisi perustettu jo vuonna 1901. Kyseessä olisikin yksi ja sama urheilu- ja voimisteluseura, jota oli vain jouduttu perustamaan useaan otteeseen toiminnan nukahtamisesta johtuen. Hovin mukaan viimeisen kerran Jäntevä olisi perustettu uudelleen vuonna 1927. Hovin tulkinta on varmasti oikeassa siinä suhteessa, että paikkakunnalla oli jouduttu vuosien saatossa perustamaan voimisteluseura useampaankin otteeseen. Näin tapahtui esimerkiksi myös työväenyhdistyksen puhujaseuralle. Sorsakoskelle perustettiin ensimmäinen voimisteluseura kuitenkin jo vuonna 1900 eikä vuonna 1901, kuten Hovi väittää. Kyseinen seura oli tuskin nimeltään Jäntevä, sillä työväenyhdistys perustettiin Sorsakoskelle vasta kaksi vuotta myöhemmin. Nimenä Jäntevä on vahvasti sosiaalidemokraattista perintöä, sillä se viittaa ruumiillisen työn tekemiseen. Muun muassa 1800-luvun lopulla sanoitetussa Työväen marssissa lauletaan, että ”työ on tehty kourin jäntevin”. Kun työväenurheilu siirtyi viimeistään vuonna 1904 työväenyhdistyksen alaisuuteen, perustetun voimisteluseuran nimi on tästä lähtien voinut olla Jäntevä. Tämä ei ole kuitenkaan todennettavissa lähteistä. Jouko Kokkosen toimittamassa työperinnekirjassa Jäntevän perustamisvuodeksi kerrotaan vuosi 1927. Tätä väitettä tukee myös Savon Työmies –lehti. Ainakin 1930-luvulla aikalaiset mielsivät Jäntevän olevan perustettu vuonna 1927, sillä 1930-luvulla vietettiin seuran 5- ja 10-vuotisjuhlia. Vrt. ST 9.8.1932 ja 15.3.1938; Tuhkanen 1967, 539; Huopainen 1979, 74; Hovi 1995, 386 ja 462; Kokkonen 2005, 359.

²⁶² ST 9.8.1932; Kokkonen 2005, 359–360.

²⁶³ Tuhkanen 1967, 539; Kokkonen 2005, 360.

²⁶⁴ TA, Metallityöväen liiton arkisto, osastoilta saapuneet kirjeet, SMAOA, kirje 13.6.1931.

²⁶⁵ Tuhkanen väittää SoU:n olevan perustettu vuonna 1933, johon Huopainen yhtyy omassa tutkielmassaan. Hovin mukaan seura on kuitenkin perustettu Savon Sanomien uutisoiminnin perusteella jo toukokuussa 1930. Tosin tämän tiedon lisäksi Hovinkin teoksessa on virheellisesti vuosi 1933 mukana. Vrt. Tuhkanen 1967, 539; Huopainen 1979, 74; Hovi 1995, 386 ja 463; Kokkonen 2005, 362.

Toisaalta SoU:n ei tarvinnut maksaa vuokraa tehtaan salin käytöstä. Lisäksi Hackman kustansi Toivo Kuposelle kolmen viikon valmentajakurssin ja raivasi tehtaan läheisyyteen urheilukentän. Jäntevältä kentän käyttö oli sitä vastoin kielletty. Tämän vuoksi jänteväläiset joutuivat vuokraamaan ja raivaamaan Juuso Majurin pellostä oman urheilukentän kilpailuja ja voimistelunäytöksiä varten.²⁶⁶

Ero Jäntevän ja SoU:n välillä oli työläisten näkökulmasta selvä: työläiset liittyivät TUL:n Jäntevään ja toisaalta SVUL:n alaista Sorsakosken Urheilijoita pidettiin herrojen seurana.²⁶⁷ Tällaista jaottelua tuskin Lucander halusi itse ylläpitää. Itse asiassa näyttää siltä, että Lucander yritti saada paikkakunnan työväestöä urheilemaan yhden seuran alaisuudessa – eli Sorsakosken Urheilijoissa. Isännöitsijä ei ainoastaan vaikeuttanut jänteväläisten toimintaa erilaisin käyttökieltoin, vaan Lucander yritti värvätä myös yksittäisiä urheilijoita ”*puolueettomaan urheiluseuraan*”.²⁶⁸ Toisaalta työväestö syytti Lucanderia jopa suoranaista syrjinnästä, sillä muutamat työläiset pakotettiin valitsemaan tehtaalla työskentelyn ja Jäntevän väliltä. Esimerkiksi koko ikänsä Hackmanilla työskennellyt Lauri Markkanen sai lopputilin vuonna 1932, koska hän ei suostunut liittymään ”*riippumattoman työväenyhdistyksen voimisteluseuraan*”. Markkanen toimi tuolloin Jäntevän puheenjohtajana.²⁶⁹ Edes tehtaan työnjohtajat eivät välttyneet isännöitsijän painostukselta. Irtisanominen oli kuitenkin vältettävissä, mikäli työnjohtaja jättäytyi pois Jäntevän toiminnasta.²⁷⁰

Lucanderin toimintamalli ei ollut kuitenkaan poikkeuksellista Suomessa. Työntajat olivat painostaneet työntekijöitä suojeluskuntiin ja porvarillisiin urheiluseuroihin jo 1920-luvulta lähtien. Voimistunut poliittinen oikeistosuuntaus 1930-luvulla lisäsi entisestään TUL:n jäsenien värväysyrityksiä. Porvarillisen urheiluseuran jäsenkirjan omistaminen saattoikin olla työläiselle ainoa keino säilyttää työpaikka.²⁷¹ Esimerkiksi Valkeakoskella tehtaan johto yritti värvätä työläisurheilijoita tehtaan ylläpitämään urheiluseuraan. Ja samalla tavoin kuin Sorsakoskella, työläinen irtisanottiin työstään, mikäli hän jatkoi urheilua työväen urheiluseurassa.²⁷² Lisäksi työnantajat asettivat porvarilliseen urheiluseuraan kuulumisen työpaikan saamisen ehdoksi.²⁷³ Sorsakoskella SoU:n jäsenyys ei ollut kuitenkaan uusille työntekijöille pakollista. Työhaastatteluissa Lucander tosin tiedusteli haastateltavilta

²⁶⁶ Tuhkanen 1967, 539; Kokkonen 2005, 360–362.

²⁶⁷ Huopainen 1979, 74.

²⁶⁸ ST 9.8.1932.

²⁶⁹ ST 18.8.1932.

²⁷⁰ Kokkonen 2005, 360.

²⁷¹ ST 27.6.1936; Hentilä 1982, 278.

²⁷² Raiskio 2005, 14.

²⁷³ Itkonen 1995, 111.

osallistuiko hän Jäntevän toimintaan.²⁷⁴ Samoin meneteltiin myös Varkaudessa, jossa tehtaalta ei annettu työtä kaikille TUL:n alaisille urheilijoille.²⁷⁵

Vuonna 1935 isännöitsijän ja työväestön urheiluvälit kärjistyivät entisestään. Kun kiellot ja yksittäisten työntekijöiden irtisanomiset eivät tehonneet, niin Lucander painosti myös paikkakunnan talollisia, jotka osoittivat solidaarisuutta Jäntevää kohtaan:

”Vaan eipä tämä boikotti ole rajoittunut vielä tähän, sillä kun urheiluseuralaiset ovat saaneet käyttää lähellä olevaa Törrösen taloa kokoontumispaikkanaan, niin nyt sanotun tehtaan isännöitsijä on kuulemma kieltänyt tämänkin paikan uhkaamalla katkaista sähkövirran jos talosta annetaan huonetta työväen urheiluseuralaisille. Niin on kertonut p.o. talon isäntä kun seuran puolesta on käyty kysymässä tavanmukaiselle kokoukselle huonetta. Tämä tällainen vaino työväen urheiluseuraa kohtaan kuuluu johtuvan siitä kun eivät työläisurheilijat halua liittyä herrain perustamaan urheiluseuraan, vaan tahtovat toimia omissa seurassaan.”²⁷⁶

Lucanderin oli mahdollista painostaa talollisia, koska Hackman sai Sorsakoskella monopolin sähköntuotannossa 1920-luvun lopulla. Voimalaitoksen modernisoinnin jälkeen tehdas tuotti niin paljon sähköä yli oman tarpeen, että sähköä toimitettiin korkeajännitelinjaa pitkin Leppävirralle saakka.²⁷⁷ Tämä merkitsi käytännössä, etteivät Jäntevää koskevat harjoittelukiellot enää rajoittuneet vain tehtaan välittömään läheisyyteen, vaan myös koko kylän alueelle. Oman harjoittelupaikan puuttuminen vaikeuttikin huomattavasti työläisten urheilemista. Urheilutoiminta väheni keväisin kelirikon takia, mutta toisaalta harjoittelupaikan puuttuminen näkyi myös lajien valikoitumisena. Hiihto olikin hyvin suosittua jänteväläisten keskuudessa, sillä pienissä asuinhuoneistoissa oli vaikea harjoitella esimerkiksi painia ja voimistelua.²⁷⁸

Urheilu siis pääosin erotti 1930-luvun Sorsakoskella, mutta Lucander pyrki myös luomaan urheilun kautta hackmanilaista yhteishenkeä. Kaupunkien työnantajat olivat jo 1920-luvulta lähtien järjestäneet työläisilleen erityyppisiä puulaakitapahtumia, kun taas maaseudun teollisuuspaikkakunnilla järjestettiin enimmäkseen erilaisia massaurheilutapahtumia. Vaikka tilaisuuksien tarkoituksena oli vähentää yrityksen johdon ja työläisten välisiä jännitteitä, niin tapahtumat leimautuivat myös yhdeksi valkoisen työläisurheilun puolustamisen muodoksi.

²⁷⁴ Kokkonen 2005, 362.

²⁷⁵ Itkonen 1995, 111.

²⁷⁶ Lainaus ST 21.2.1935.

²⁷⁷ Itkonen 1967, 235.

²⁷⁸ ST 31.10.1935, 5.12.1936 ja 11.11.1937.

Tilaisuuksia kritisoitiin vapaaehtoisuuden puutteella, koska yhden yhtiön hallitsemisessa tehdasyhdyskunnissa urheilutapahtumissa oli usein osallistumispakko.²⁷⁹

Sorsakoskella vuosittaisia yhtiöhiitoja, tai yhteishiihtoja, järjestettiin vuodesta 1934 lähtien. Muiden työntajien tavoin myös Lucander velvoitti kaikki tehtaan työläiset osallistumaan tapahtumaan. Mikäli työläinen ei esimerkiksi omistanut suksiparia, niin tehdas lainasi niitä hiihtojen ajaksi. Ainoa syy, jolla työläinen sai jäädä tapahtumasta pois, oli lääkärintodistus. Työläisten vaimojen osallistuminen oli sen sijaan vapaaehtoista. Tapahtumaan osallistuivat kuitenkin ”*kaikki paikkakunnalla asuvat Hackmannin virman työmiehet sekä heidän vaimonsa ja tyttärensä*”.²⁸⁰ Yhtiöhiitoja voidaankin pitää Sorsakoskella merkittävänä vuosittaisena urheilutapahtumana, sillä esimerkiksi vuonna 1935 yhteishiihtoihin osallistui 237 henkilöä.²⁸¹

Massatapahtumien yhtenä tarkoituksena oli lujittaa yhtiön hierarkkisia rakenteita, siksi kilpailut järjestettiin erikseen työntekijöille, konttoriväelle ja työnjohdolle.²⁸² Sorsakoskella ei ollut tällaista tarkoituspää, koska yhtiöhihdot kilpailtiin miesten ja naisten sarjoissa ikäluokittain. Yhtiöhiidoilla luotiin ensisijaisesti hackmanilaista yhteishenkeä. Henkilökohtaisten tulosten ohella tehtaan eri osastot kilpailivat sekä osanottoaktiivisuudessa että tuloksissa, jolloin heikompiakin työläishiittäjä saattoi kokea tapahtuman mielekkäämmäksi.²⁸³ Lucander lisäksi motivoi osallistujia niin hyvillä palkinnoilla, että jotkut työläiset jopa harjoittelivat ennen hiihtoja. Yhteenkuuluvuuden tunnetta lisättiin kilpailujen jälkeen lisäksi yhteissaunomisella sekä tanssiaisilla, jossa palkittiin parhaat hiihtäjät ja järjestettiin arpajaiset.²⁸⁴

Sorsakosken isännöitsijä onnistui siis luomaan yhtiöhiidoista koko henkilöstölle mieluisan tapahtuman. Lucander vältti yhtiöhiidoissa tietoisesti virkavallan käyttöä tai porvarillisten piirteiden esiin tuomista. Isännöitsijä vastasi itse kilpailujen järjestyksenvalvonnasta – poliisi ei saanut olla lainkaan läsnä tapahtumassa.²⁸⁵ Tehdas vastasi myös kokonaan hiihtojen järjestelyistä: latujenteosta, huollosta ja palkinnoista. Tehtaan työperinnekirjaan haastatellut

²⁷⁹ Hentilä, 1982, 364. Laine 1992, 193–195.

²⁸⁰ Kokkonen 2005, 356–357.

²⁸¹ ST 9.3.1935.

²⁸² Laine 1992, 195.

²⁸³ ST 9.3.1935 ja 14.3.1936.

²⁸⁴ Kokkonen 2005, 356–358.

²⁸⁵ Huopainen 1979, 73–74.

sorsakoskelaiset muistelivat myöhemmin, että ”sinänsä väkeä ei tarvinnut patistella hiihtoihin, sillä hiihdot merkitsivät talven kohokohtaa sorsakoskelaisille”.²⁸⁶

Varkaudessa sitä vastoin toimittiin toisella tavalla, vaikka hiihtojen järjestäminen aloitettiin samana vuonna kuin Sorsakoskella. Yhtiöhiihtojen järjestelyistä vastasivat Ahlströmin tehtaan toimihenkilöt ja kaikista toimitsija- ja huoltotehtävistä puolestaan suojeluskuntalaiset sekä lotat. Lisäksi palkintolautakuntaan kuului ainoastaan porvaristoa.²⁸⁷ Varkaudessa maanpuolustuksellinen puoli korostui, vaikka tehtaan hiihdoilla pyrittiin lisäämään yhteishenkeä ja terveyttä.²⁸⁸ Tapahtumien erot näkyivät myös sanomalehtien sivuilla, sillä sorsakoskelaiset eivät 1930-luvulla arvostelleet Hackmanin järjestämiä hiihtokilpailuja. Sen sijaan varkaudelaiset suhtautuivat varauksellisesti ”työläisten urheiluttamiseen” ja pitivät esimerkiksi osallistumispakkoa epäkohtana, joka tulisi poistaa.²⁸⁹

4. YHTEISKUNNALLISET KRIISIT SUHTEIDEN MÄÄRITTÄJÄNÄ

Suomessa yhteiskunnallinen tyytymättömyys konkretisoitui suurlakkona vuoden 1905 lopulla. Tämän poliittisen joukkoliikehdinnän taustat olivat peräisin Venäjältä, jossa kasvoi jo 1800-luvun lopulta lähtien tyytymättömyys Nikolai II:n autokraattista ja korruptoitunutta hallintoa kohtaan. Uudistuspaineeet lisääntyivät entisestään elokuussa 1905, jolloin Venäjä koki nöyryyttävän tappion sodassa Japania vastaan. Syyskuussa alkaneet paikalliset lakot laajentuivat lopulta Venäjällä yleislakoksi, joka alkoi lokakuun 24. päivä. Lakkoliikehdintä levisi loka-marraskuun vaihteessa Pietarin radan rautatieläisten välityksellä myös suuriruhtinaskuntaan. Suomessa suurlakko suuntautui autonomian puolustukseksi, mutta myös taisteluksi äänioikeutta vastaan.²⁹⁰

Myös Leppävirralla otettiin osaa suurlakkoon, ja pitäjän suurimmat kauppaliikkeet sulkiivat ovensa työväenyhdistyksiensä aloitteesta.²⁹¹ Hienotaetehtaalla työt keskeytettiin isännöitsijän aloitteesta viiden päiväksi.²⁹² Lisäksi Favren aloitteesta työläisille maksettiin lakon aikana

²⁸⁶ Kokkonen 2005, 356–358.

²⁸⁷ Esimerkiksi vuonna 1936 palkintolautakuntaan kuului konttoripäällikkö, hovioikeuden asessori, toimittaja, kelloseppä, pankinjohtaja, kaksi johtajaa ja varatuomari. Itkonen 2004, 237.

²⁸⁸ Itkonen 1995, 111.

²⁸⁹ ST 19.2.1935, 11.7.1935 ja 16.7.1935.

²⁹⁰ Tikka 2008, 15–23.

²⁹¹ Hovi 1995, 249.

²⁹² Tm 16.11.1905 ja 30.11.1905.

tuntipalkkaa, joka oli suuruudeltaan puolet normaalista.²⁹³ Isännöitsijän suhtautuminen selittyy sillä, että lakkoilu lähti liikkeelle kansallislakkona eikä se siten ollut suunnattu työnantajia vastaan. Suurlakon yhteisrintaman aikana työnantajat poikkesivat periaatteesta, jonka mukaan työläisille ei lakon ajalta makseta palkkaa. Myös esimerkiksi Tampereella Finlaysonin tehtaan johto maksoi työläisille puolet palkasta lakon ajalta.²⁹⁴ Näitä tekijöitä vasten ei ole vaikea ymmärtää, miksi työväestö käyttäytyi lakon aikana isännöitsijän sanoin ”*mallikelpoisen rauhallisesti*”.²⁹⁵ Maija Tuhkanen nostaa sitä vastoin rauhallisuuden syyksi työväenyhdistyksen ja isännöitsijän välisen sovitteluelimen toiminnan. Sovittelijat valittiin kuitenkin vasta vuoden 1906 lopulla, joten tulkinta ei voi pitää paikkaansa.²⁹⁶

Keisari Nikolai II joutui lopulta perääntymään manifestilla, joka kumosi vuonna 1899 annetun helmikuun manifestin ja takasi kansalaisvapaudet.²⁹⁷ Sosiaalidemokraattinen puolue päätti kuitenkin suurlakon loputtua ryhtyä heti valmistelemaan uutta yleislakkoa, koska äänioikeuskysymys ei ollut edistynyt suurlakossa.²⁹⁸ Sorsakosken työväenyhdistys päätti myös ryhtyä uuteen lakkoon, mikäli puolue näin päättäisi. Yhdistys perusti joulukuussa 15-henkisen lakkokomitean valmistelemaan yleislakkoa. Ensitöikseen lakkokomitea tiedusteli isännöitsijän mielipidettä mahdollisesta uudesta suurlakosta. Favre ei tässä asiassa kuitenkaan antanut itse vastausta, vaan yhdistys sai tiedustelun johdosta kirjeen Hackmanin pääkonttorilta. Vastauskirje ei ole kuitenkaan säilynyt, eikä sen sisältöä ole merkitty yhdistyksen pöytäkirjaan. Joka tapauksessa pääkonttorin vastaus ei kuitenkaan aiheuttanut välittömiä toimenpiteitä, sillä työväenyhdistys päätti lopulta odottaa asian suhteen puoluehallinnon määräyksiä.²⁹⁹

Lakkovalmistelujen lisäksi Sosiaalidemokraattinen puolue määräsi toimeenpantavaksi mielenosoituksen eduskuntalaitosta vastaan joulukuun 30. päivänä. Sorsakoskella tämä edellytti isännöitsijän hyväksyntää, sillä tehdas piti pysäyttää mielenosoituksen ajaksi.³⁰⁰ Favre antoikin työväestölleen mielenosoitusluvan, mutta todennäköisesti työläiset joutuivat korvaamaan tehtaan seisauttamisen ylitöinä. Näin oli menetelty esimerkiksi kuntakokousten

²⁹³ Olavi Hovi ja Jouko Kokkonen esittävät isännöitsijän maksaneen työläisille täyttä palkkaa lakkoajalta. Työmieheissä ilmoitetaan kuitenkin palkkojen olleen vain 50 % normaaleista tuntipalkoista. Tm 20.11.1905; Hovi 1995, 248; Kokkonen 2005, 20.

²⁹⁴ Haapala 1986, 303; Suomenjoki 2008, 102.

²⁹⁵ Enbom – Sandelin 1991, 174.

²⁹⁶ Tuhkanen viittaa artikkelissaan työväenyhdistyksen pöytäkirjoihin. Aihetta käsiteltiin kuitenkin pöytäkirjojen perusteella ensimmäisen kerran vasta vuoden 1906 lopulla. Vrt. TA, STYA, ptk 26.9.1906; ST 6.11.1906; Tuhkanen 1967, 526; Hovi 1995, 252.

²⁹⁷ Tikka 2008, 41.

²⁹⁸ Soikkanen 1975, 83.

²⁹⁹ TA, STYA, ptk 5.12.1905 ja 27.12.1905.

³⁰⁰ TA, STYA, ptk 27.12.1905.

kohdalla, mikäli tehtaan työläiset olivat halunneet osallistua Leppävirralla pidettävään kokoukseen.³⁰¹ Mielenosoituksessa Sorsakosken työväestö vaati puolueen ponsien mukaisesti yksikamarisen kansaneduskunnan perustamista, äänioikeutta yli 21-vuotiaille sekä väliaikaisen väkijuomakieltolain hyväksymistä. Kokouksen viides ponsi osoittaa työväestön asenteiden jyrkentyneen tavoitteiden saavuttamiseksi:

*”Meillä ei ole muuta muistoa vallassa olijoista tähän asti, kun iso sarja katkeria pettymyksiä. Ja jos nytkin täytyy kärsiä heidän puoleltaan pettymys, niin kärsikööt sitte seuraukset mitä siitä johtuu. Sillä kansa ottaa oikeutensa”.*³⁰²

Kyseinen lainaus on kuitenkin enemmän puolueen sanelema kuin sorsakoskelaisten tehtaalaisten tunteja kuvaava mielenilmaus. Olot olivat Sorsakoskella rauhalliset, vaikka valtakunnallisesti suurlakko ja sen jälkimainingit aiheuttivatkin kuohuntaa. Työväestö ei esimerkiksi uskonut kohtaavansa Sorsakoskella uuden lakon alkaessa aseellista vastarintaa.³⁰³ Edes Varkaudessa työväestö ei pitänyt aseellista konfliktia todennäköisenä.³⁰⁴ Silti Sorsakosken työväenyhdistys huomioi myös aseelliseen vastarinnan mahdollisuuden. Yhdistys päätti kuitenkin pidättäytyä väkivallasta, mutta oli tarpeen tullen myös valmis puolustamaan pontevasti työväestön etuja: *”jos sellaista [aseellista vastarintaa] sattuu, koitamme torjua kaikilla mahdollisilla keinoilla kaikkia väkivaltaisia toimenpiteitä”.*³⁰⁵

Vielä suurlakon alla perustuslailliset ja työväenliikkeen edustajat olivat toimineet yhteistoiminnassa. Tavoitteet alkoivat pian kuitenkin etäännyttää osapuolia toisistaan: Hieman yksinkertaistettuna perustuslailliset vastustivat emämaan yhtenäistämispolitiikkaa eli he pyrkivät palauttamaan Suomen olosuhteet helmikuun manifestia edeltäneeseen tilanteeseen. Työväenliikkeen kannattajat halusivat laajentaa äänioikeutta sekä lakkauttaa säätyvaltiopäivät ja kutsua koolle kansalliskokouksen.³⁰⁶ Suurlakon seurauksena lähes kaikille suurille paikkakunnille perustettiin kansalliskaarteja vastaamaan yleisestä järjestyksestä. Poliittisen yhteisrintaman rakoilu alkoi näkyä vuoden lopulla myös kaartien kokoonpanoissa. Suurin osa lakonaikaisista kaarteista oli yhteisrintaman pohjalta perustettuja, mutta osasta kehittyi työväestön punakaarteja. Jakautuminen porvarillisiin ja työväestön kaarteihin korostui erityisesti Helsingissä, jossa kansalliselta pohjalta alkanut suurlakko muuttui kaartien yhteenoton uhkan takia jopa sisällissodan partaalle.³⁰⁷

³⁰¹ Esim. TA, STYA, ptk 22.9.1903.

³⁰² Lainaus Tm 5.1.1906.

³⁰³ TA, STYA, ptk 5.12.1905.

³⁰⁴ Nevala 2003, 65.

³⁰⁵ TA, STYA, ptk 5.12.1905.

³⁰⁶ Tikka 2008, 16–19.

³⁰⁷ Soikkanen 1975, 79 ja 83–85; Tikka 2008, 24.

Sorsakoskella työväestö perusti tammikuun alussa punakaartin turvaamaan suurlakossa saavutettuja etuja.³⁰⁸ Ylipäälliköksi valittiin tehtaan työläinen Emil Rakkola ja punakaartiin liittyi muutamassa päivässä noin 50 miestä. Suurlakon alkaessa Favre teki yhteistyötä työväestönsä kanssa, mutta punakaartin perustamiseen isännöitsijä suhtautui jo varauksellisemmin. Heti kaartin perustamisen jälkeen Rakkola kutsui pylväsmainosin kaartilaisia ensimmäisiin harjoituksiin tehtaan juhlakentälle. Punakaartin ensimmäiset harjoitukset pidettiin kuitenkin lopulta järven jäällä, sillä Favre kävi ilmoituksen luettuaan kieltämässä henkilökohtaisesti Rakkolalta tehtaan kentän käytön. Kielto oli voimassa siihen saakka, kunnes isännöitsijä oli käynyt tiedustelemassa asiasta kauppahuoneen mielipidettä.³⁰⁹

Favren suhtautuminen punakaartiin ei ollut siis täysin torjuva, koska isännöitsijä kielsi ainoastaan tehtaan kentän harjoituskäytön. Esimerkiksi Varkaudessa työväestö ei perustanut punakaartiakaan, kun tehtaiden johtajat olivat sen perustamista vastaan.³¹⁰ Sorsakoskella työläiset eivät myöskään joutuneet irtisanotuksi kaartilaisuuden takia, sillä esimerkiksi punakaartin johtaja Emil Rakkola työskenteli tehtaalla työkalujentekijänä vielä vuonna 1907.³¹¹ Kaikissa Hackmanin omistamissa tehtaissa kaartilaisuutta ei sitä vastoin hyväksytty. Esimerkiksi Töölön sokeritehtailla kaikki punakaartin kuuluneet työntekijät erotettiin. Lisäksi muilta työntekijöiltä vaadittiin puolestaan kirjallinen sitoumus, jossa irtisanouduttiin punakaartin toiminnasta.³¹²

Suurlakon jälkeen Favren suhtautuminen työväenjärjestöihin muuttui hyväksyvämpään suuntaan. Esimerkiksi työväenagitaattorit saivat jälleen pitää puheita tehtaan salissa. Wreden luomaan täysin vapaaseen ilmapiiriin ei kuitenkaan enää palattu, sillä Favre vaati työväenjärjestöjä ilmoittamaan etukäteen kokouksista ja huvitilaisuuksista.

Seuraava yhteiskunnallinen kriisi tapahtui Suomessa vuoden 1918 alussa. Ensimmäinen maailmansota oli tosin aiheuttanut jo useamman vuoden ajan työttömyyttä, hintojen nousua sekä pulaa elintarvikkeista. Ennen vuotta 1917 elintarviketilanne ei ollut vielä huolestuttava, vaikkakin useimmista tuotteista oli ollut puutetta. Huomattavampi ongelma oli inflaatio, jonka vuoksi kuluttajahinnat kaksinkertaistuivat kolmen ensimmäisen sotavuoden aikana. Reaalipalkat eivät sen sijaan nousseet hintojen tahdissa. Vuoden 1917 aikana myös poliittinen

³⁰⁸ TA, STYA, ptk 7.1.1906.

³⁰⁹ Tm 18.1.1906.

³¹⁰ Varkauteen perustettiin työväenyhdistys vasta joulukuussa 1905. Tämän vuoksi työväenyhdistys luopui punakaartin perustamisideasta, sillä vastaperustettu yhdistys halusi välttää turmelemasta työväestön ja isännistön välisiä suhteita. Ks. Nevala 2003, 65

³¹¹ ELKA, PKA, am 1907.

³¹² Lähteenmäki 1995, 67–68.

tilanne muuttui radikaalisti niin Venäjällä kuin Suomessa, kun keisari Nikolai II:n syrjäyttäminen sai aikaan ylisuuria odotuksia ongelmien korjaantumisesta. Toisaalta sosiaalidemokraattien kärsimä vaalitappio eduskunnan hajotuksen jälkeen kannusti Suomessa myös ulkoparlamentaariseen toimintaan. Sisällissotaan päädyttiin lopulta siksi, koska poliittinen valtakoneisto epäonnistui. Pertti Haapalan mukaan yritykset ratkaista ongelmia poliittisin keinoin vain kasvattivat niitä ja johtivat lopulta väärin arvioihin ongelmien syistä. Loppuvuodesta oltiinkin tilanteessa, jossa porvarit ja työväestö syyttivät toinen toisiaan kaikista mahdollisista ongelmista.³¹³

Paikallistasolla vallanvaihtuminen tsaarilta väliaikaiselle hallitukselle näkyi ennen kaikkea yleisen järjestyksen ja turvallisuuden heikkenemisenä. Toinen levottomuutta aiheuttanut tekijä oli Suomeen sijoitettu 100 000 venäläissotilaan sotaväki, joka oli komennettu turvaamaan Pietaria maailmansodan ajaksi. Keväästä lähtien sekä porvarit että työväestö perustivatkin omia kaarteja valvomaan järjestystä sekä ehkäisemään venäläisten sotilaiden vahingontekoja. Maailmansodan aikana syntyneet jännitteet purkautuivat kevään ja kesän 1917 aikana toisaalta myös työväestön lakkoiluna sekä elintarvikemellakoina. Leppävirralla levottomuuksia yritettiin aluksi hillitä porvariston ja työväestön yhteisellä turvallisuuskunnalla. Syyskuussa 1917 perustetun turvallisuuskunnan tehtävänä oli ylläpitää järjestystä ja estää venäläisjoukkoja tuhoamasta Leppävirtaa, mutta sen toiminta jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi. Turvallisuuskunta lakkautettiin kuvernöörin päätöksellä jo marraskuun aikana. Työväestö oli tosin jo tätä ennen jättäytynyt pois elimen toiminnasta.³¹⁴

Suomen Ammattijärjestön valtuusto esitti lokakuussa senaatille periaatteet elintarvikepolitiikan järjestämiseksi Suomessa. Samaan aikaan SAJ kehotti työväestöä perustamaan järjestyskaarteja ja valmistautumaan yleislakkoon, mikäli senaatti ei kykenisi tai haluaisi saattaa elintarvikekysymystä kuntoon. SAJ:n julistus, jota myös Sosiaalidemokraattinen puolue tuki, aiheutti voimakkaan joukkoliikkeen, sillä seuraavan kolmen viikon aikana perustettiin työväen järjestyskaarteja noin 200 kuntaan.³¹⁵ Myös Sorsakoskelle perustettiin järjestyskaarti marraskuussa, sillä kaarti osallistui ainakin kuun 17. päivänä Leppävirran kuntakokouksen hajotukseen.³¹⁶

Leppävirralla kaarteja perustettiin Sorsakosken lisäksi kirkonkylälle, Paukarlahteen, Kotalahteen sekä Varkauteen. Vielä ennen marraskuuta Varkauden työväenjärjestöjen aktiivit

³¹³ Salkola 1985, 131; Haapala 1995, 190, 207, 220–225.

³¹⁴ Tuhkanen 1967, 531; Hovi 1995, 339–340.

³¹⁵ Salkola 1985, 19, 21 ja 131.

³¹⁶ Rinta-Tassi 1967, 83.

olivat suhtautuneet varauksellisesti punakaartihankkeisiin. Näkökannat kuitenkin muuttuivat, kun SDP:n piirisihteeri Matti Autio saapui marraskuussa järjestämään punakaartia. Autio kuului työväenliikkeessä radikaaliin nuorisojärjestöön, joka edusti jyrkintä vallankumoussuuntausta.³¹⁷ Varkaudesta kehittyikin nopeasti pitäjän vallankumoustoiminnan keskus, josta käsin johdettiin kaikkia kunnan punakaarteja: Leppävirran kirkonkylän kaarti alistettiin Varkauden punakaartin esikunnalle ja muut paikkakunnan kaartit puolestaan kirkonkylän kaartille. Tammikuun lopulla alkaneessa sisällissodassa Leppävirran punakaartien toiminta keskittyi erityisesti kirkonkylän, Varkauden, Paukarlahden ja Sorsakosken tienoille.³¹⁸

Sorsakosken punakaartin johtajana toimi hienotaetehtaan merlaaja Kusti Reinikainen.³¹⁹ Hän oli ollut työväenyhdistyksen toiminnassa perustamisvuodesta lähtien ja oli toiminut ammattiosaston puheenjohtajana vuosina 1914–1915.³²⁰ Lisäksi kaartiin kuului muitakin hienotaetehtaan työläisiä.³²¹ Reinikainen kuitenkin syrjäytettiin tammikuussa johtajuudesta, sillä Autio lähetti Varkaudesta Sorsakosken kaartin päälliköksi K.F. Åbergin. Näyttääkin siltä, että Sorsakoskella meneteltiin samalla tavoin kuin Varkaudessa: kaartin johtoon asetui näkemyksiltään ja toimintatavoiltaan kovan linjan kannattaja.³²² On mahdotonta kuitenkin sanoa, syrjäytettiinkö Reinikainen vai jättäytyikö hän oma-aloitteisesti pois kaartin johdosta. Kuitenkin Hannu Soikkasen mukaan juuri työväenjärjestöihin tulleet uudet jäsenet vetivät Sosiaalidemokraattisen puolueen vallankumouksen tielle.³²³

Åbergin johdolla³²⁴ Sorsakosken punakaarti varustautui huolellisesti taisteluita varten, sillä kaarti miinoitti dynamiitilla lähiseudun sillat ja muut sotilaallisesti tärkeät kohteet. Tämän lisäksi punakaarti kaivoi vesisahan toiminta-aikana kertyneisiin sahajauhokasoihin ampumahautoja sekä varusti asevarastoja.³²⁵ Kuten muuallakin Suomessa, niin myös Leppävirralla punakaartit hankkivat ruokatarpeita ja muita varusteita pakko-otoilla.³²⁶ Sorsakoskella punakaartin pakko-otot kohdistuivat ensisijaisesti Hackmania kohtaan. Tehtaan kaupan kassasta punaiset veivät 5 000 markkaa sekä koko tavaravaraston, jonka arvon

³¹⁷ Myös Aution ajatukset olivat radikaaleja: Varkauteen saavuttuaan hän muun muassa ilmoitti, että punakaartin määräyksiä tottelematon ammutaan armotta. Soikkanen 1975, 280; Nevala 2007, 55.

³¹⁸ Rinta-Tassi 1967, 83; Hovi 1995, 341 ja 344.

³¹⁹ Savo 2.3.1918.

³²⁰ TA, STYA, ptk 26.10.1902; Metallityöläinen 1914 n:o 4, 43; Metallityöläinen 1915 n:o 3, 38.

³²¹ Isännöitsijän tiedossa olivat ainakin Juho Hiltunen, Ferdinand Markkanen, Kalle Nupponen ja Pekka Savolainen. Ks. ELKA, PKA, kb 1902–1918, työtodistus 31.1.1918.

³²² Hovi 1995, 344.

³²³ Soikkanen 1975, 300.

³²⁴ Muina kaartin johtomiehinä Savo mainitsee sukunimiltä Luukkosen, Kosusen ja Ruotsalaisen. Savo 2.3.1918.

³²⁵ Hovi 1995, 347.

³²⁶ Rinta-Tassi 1967, 83.

arvioitiin olevan yli 10 000 markkaa. Tämän lisäksi punaiset anastivat tehtaan varastosta puukkoja ja 200 kiloa dynamiittia, jolla kaarti siis miinoitti lähiseudun. Punaiset kiristivät myös rahaa tehtaan konttoristi Stenbergiltä (2 000 mk) ja Haringinlahden tilanhoitaja Adolfssonilta (1 000 mk).³²⁷

Sorsakoskella ei kuitenkaan sodittu, vaikka punakaarti oli siihen huolellisesti valmistautunutkin. Punaiset luovuttivat paikkansa Sorsakoskella lähes taisteluitta, sillä tieto Varkauden antautumisesta (21.2.) ilmeisesti vähensi kaartilaisten taistelutahtoa Leppävirralla.³²⁸ Sorsakosken punakaartin johtaja Åberg vangittiin myöhemmin kirkonkylällä ja tuomittiin kuolemaan. Vaikka alueen taistelut käytiin pääosin Varkaudessa, niin ei Sorsakoskellakaan selvitty ilman verenvuodatusta, sillä miehityksen yhteydessä yksi talonpoika sai surmansa.³²⁹ Lisäksi tehtaan ylimestari Kalle Heiskanen murhattiin 26. helmikuuta eli vain viisi päivää Varkauden valloituksen jälkeen. Savon Sanomien mukaan Heiskasen murhan takana olivatkin Varkauden taisteluista paenneet ”*huligaanit*”.³³⁰

On tietysti täysin mahdollista, että Heiskasen murhasta vastasi Varkauden taisteluista palaava sorsakoskelainen. Joka tapauksessa verityön ajankohta Varkauden valloituksen yhteydessä osoittaa kuitenkin sen, että Heiskasen murhaaminen oli luonteeltaan spontaani kostotoimi. Toisin sanoen väkivaltaisuuksia tehtaan johtajistoa kohtaan ei ainakaan suunniteltu etukäteen. Muutoin surmaaminen olisi tapahtunut sisällissodan alkuvaiheessa, jolloin punaisten oli valta voimakkaimmillaan. Esimerkiksi Varkauden alueella punaisten tekemät väkivaltaisudet sijoittuivat heti sisällissodan alkuun ja toisaalta Varkauden valloituksen aikoihin. Tai kuten Arto Nevala pelkistää: voimantuntoon tai uhkaamassa olevaan tappioon.³³¹

Leppävirran sosiaalidemokraattisen kunnallistoimikunnan laatimissa tilastoissa ilmoitetaan 140 leppävirtalaisen kuolleen sisällissodassa.³³² Suomen sotaturmat –nimitiedoston perusteella jopa 288 leppävirtalaista kuoli vuoden 1918 taisteluissa.³³³ Näiden lukujen erot johtuvat siitä, että kunnallistoimikunnan arvioissa ei ole lainkaan mukana Varkaudessa

³²⁷ Savo 2.3.1918.

³²⁸ Paavolainen 1967, 157.

³²⁹ Savo 2.3.1918; Hovi 1995, 350.

³³⁰ SS 28.2.1918.

³³¹ Nevala 2003, 106.

³³² TA, vuoden 1918 arkisto, Kuopion läänin terroritilasto (sarja KT), Leppävirran kuntaa koskevat tilastot (mf 211).

³³³ Leppävirrasta on haettu erikseen sekä asuinkunnan (n=188) ja kirjoillaolokunnan (n=238) mukaan lajitellut henkilötiedot. Tämän jälkeen nimet on yhdistetty yhdeksi listaksi (n= 288) siten, että listassa esiintyy sama henkilö ainoastaan kerran. Toisin sanoen kertaantumiset on poistettu. [<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>]

surmansa saaneita.³³⁴ Ennen Varkauden kauppalan perustamista (1929) puolet tehdasyhdyskunnasta kuului Leppävirtaan ja puolet Joroisiin. Sotasurmat nimitiedostossa Leppävirran kohdalla on ilmoitettu myös Varkauden alueella asuneet henkilöt.

Sisällissodan seurauksena kuoli 22 sorsakoskelaista.³³⁵ Viiden sorsakoskelaisen ilmoitettiin surmatun joko Varkaudessa tai Leppävirralla, yksi puolestaan kaatui Varkauden taisteluissa ja 16 kuoli touko-heinäkuun aikana Kuopion vankileirillä.³³⁶ Jouko Kokkosen mukaan kapinaan ryhtyneitä sorsakoskelaisia rangaistiin kovalla kädellä, sillä suojeluskuntalaiset teloittivat 18 Sorsakosken ammattiosaston jäsentä.³³⁷ Teloitusväitteille ei kuitenkaan löydy perusteita kuolinsyitä tarkastelemalla. Ammattiosaston oman ilmoituksen mukaan näistä 18 osaston jäsenestä puolet kuoli kesän aikana Kuopion vankileirillä ja yksi Antrean taisteluissa.³³⁸

Arto Nevalan tutkimukset osoittavatkin, etteivät esimerkiksi Varkaudessa työväenjohtajat joutuneet johdonmukaisen vainon kohteeksi. Aktiivisuutta työväenjärjestöissä ei pidetty rangaistuksen perusteena, vaan nimenomaan punakaartissa tai aseellisissa joukoissa toimimista.³³⁹ On tietenkin mahdollista, että osa sorsakoskelaisista surmattiin vankileirillä hämärissä olosuhteissa. Yleistäen voidaan kuitenkin todeta, että suurin osa vankileireillä tapahtuneista kuolemista johtui lähinnä ruuan ja veden puutteesta sekä huonosta hygieniasta.³⁴⁰ Kuopion sotavankileiri ei ainakaan ollut kuolleiden osuudella mitattuna maamme pahimpia vankileirejä, vaikka sielläkin joka kymmenes vanki menehtyi vankeuden aikana.³⁴¹

Mitä sisällissota sitten merkitsi tehtaan isännöitsijälle? Konkreettisin seuraus oli tuotannon keskeytyminen taisteluiden ajaksi, sillä tehdas seisoj tyhjillään 34 vuorokautta (30.1.–4.3.1918).³⁴² Favren näkökulmasta tehdas seisoj epäilemättä liian kauan. Näin jälkikäteen

³³⁴ Kunnallistoimikunta ilmoitti Leppävirran kunnan tilastot 29.2.1920. Varkauden tilastot kerättiin myöhemmin omana selvityksenä. TA, vuoden 1918 arkisto, Kuopion läänin terroritilasto (sarja KT), Leppävirran kuntaa koskevat tilastot (mf 211).

³³⁵ Luku on saatu yhdistelemällä nimitietoja Leppävirran kuntaa koskevista terroritilastoista sekä Suomen metalliteollisuustyöntekijäin liiton juhla-julkaisusta, jossa lueteltiin kymmenen kuolleen Sorsakosken ammattiosaston jäsenen nimet. Terroritilastolla on mahdollista tutkia sorsakoskelaisia, sillä yli puolelle leppävirralaisista on merkitty myös asuinkylä. TA, vuoden 1918 arkisto, Kuopion läänin terroritilasto, Leppävirran kuntaa koskevat tilastot (mf 211); Suomen metalliteollisuustyöntekijäin liitto 1919.

³³⁶ TA, vuoden 1918 arkisto, Kuopion läänin terroritilasto, Leppävirran kuntaa koskevat tilastot (mf 211); Suomen metalliteollisuustyöntekijäin liitto 1919.

³³⁷ Kokkonen 2005, 28; Sandberg 2007, 32.

³³⁸ Suomen metalliteollisuustyöntekijäin liitto 1919.

³³⁹ Nevala 2003, 112; Nevala 2007, 58.

³⁴⁰ Paavolainen 1974, 215.

³⁴¹ Suomen sotavankileireillä kuoli keskimäärin 13,5 % kaikista vangeista. Erot olivat kuitenkin suuria vankileirien välillä: esimerkiksi Tammisaaressa kuoli yli 30 % ja Vaasassa vain 1 %. Suurimmissa vankileireissä kuolleiden osuus oli yleensä suurempi kuin pienissä leireissä. Ks. Paavolainen 1974, 205.

³⁴² TKA, tt, yl 1918.

arvioituna tuotanto kuitenkin aloitettiin uudelleen varsin nopeasti, sillä esimerkiksi Varkauden taistelusta oli tuolloin ehtinyt kulu ainoastaan kaksi viikkoa. Tuotannon nopeaa käynnistämistä helpotti osaltaan se, ettei tehdas ollut kärsinyt sisällissodan aikana suurempia vaurioita.³⁴³ Kuitenkin myös Varkauden tehtailla tuotanto aloitettiin nopeasti, vaikka alueella käytiin kiihkeitä taisteluja.³⁴⁴ Tehtaiden kunto olikin vain yksi tekijä, joka vaikutti olojen normalisointiin. Tuotannon käynnistämistä hidastivat myös tilauksien vähyys, raaka-ainepula sekä vajuus työvoimassa että työnjohdossa. Sodan jälkeisessä Suomessa yli 500 teollisuuslaitosta pysyikin pitkään joko kokonaan tai osittain suljettuna.³⁴⁵

Sisällissota aiheutti muutoksia hienotaetehtaan työnjohtajiin. Kuolleen ylimestarin tilalle Favre palkkasi Hanns Habann'in, joka oli työskennellyt tehtaalla aiemminkin (1905–1908 ja 1913–1914). Vaikeassa tilanteessa oli luonnollista turvautua ylimestariin, joka tunsu tehtaan tekniikan ja jolla oli jo kokemusta paikkakunnalla työskentelystä. Habann oli selkeästi väliaikaisratkaisu (1.3.1918–23.1.1919), sillä hän poistui Sorsakoskelta jo vajaan vuoden kuluttua.³⁴⁶ Habann'in jälkeen tehtaan teknisen johtajan toimeen siirtyi insinööri Carl Pettersson.³⁴⁷ Ylimestarin lisäksi tehtaalla vaihtui myös työkalu- ja pajaosaston työnjohtaja, sillä tammikuun lopulla mestari Matti Liukkonen jätti työnsä. Liukkonen erosi, koska hän halusi ammattiosaston aktiivina osoittaa myötätuntoa punaisten toiminnalle. Favre ei kuitenkaan halunnut menettää kokonaan työnjohtajansa ammattitaitoa, sillä sisällissodan jälkeen hänet palkattiin uudestaan. Liukkokosta ei kuitenkaan palkattu enää mestarin toimeen, vaan työkalujentekijäksi, jona hän oli toiminut ennen mestariksi ylenemistään.³⁴⁸

Sisällissota vaikutti ennen kaikkea tehtaan isännöitsijän ja työväestön välisiin suhteisiin. Tehtaan työväestön määrä väheni vuoden 1918 kevään aikana noin neljänneksellä: tammikuussa tehtaalla työskenteli 120 työläistä, kun taas huhtikuussa työläisten lukumäärä oli pudonnut 90:een.³⁴⁹ Työtodistuksien perusteella 25 työläistä jätti työt ”*kapinaliikkeen alkaessa*” eli tammikuun 31. päivänä. Lisäksi kuudelle muulle kirjoitettiin työtodistukset kevään aikana.³⁵⁰ Sisällissota ei näiden työntekijöiden kohdalla kuitenkaan merkinnyt

³⁴³ Enbom - Sandelin 1991, 190.

³⁴⁴ Nevala 2003, 113.

³⁴⁵ Lähteenmäki 1995, 47.

³⁴⁶ ELKA, PKA, kb 1902–1918, työtodistus 9.10.1918.

³⁴⁷ ELKA, PKA, työtodistuksia 1918–1935, työtodistus 31.5.1926.

³⁴⁸ Kun Liukkonen erosi omasta pyynnöstään lokakuun lopulla 1918, niin työtodistuksen mukaan Liukkonen oli muun muassa suorittanut tehtävänsä kiitettävästi ja osoittanut erinomaista ammattitaitoa. ELKA, PKA, kb 1902–1918, työtodistus 9.10.1918.

³⁴⁹ Enbomin ja Sandelinin mukaan jopa kolmannes tehtaan työläisistä oli sanottu irti tai istui vankileirillä. Väitettä on kuitenkin mahdotonta varmistaa, sillä teoksessa ei käytetty lähdeviitteitä. Vrt. TKA, tt, yl 1918; Enbom - Sandelin 1991, 190–191.

³⁵⁰ ELKA, PKA, kb 1902–1918, työtodistus 31.1.1918.

suhteiden katkaisemista, sillä suurin osa irtisanoutuneista työntekijöistä palasi tehtaalle jo saman vuoden aikana. Jo maaliskuun aikana tehtaalle palasi peräti 19 työläistä.³⁵¹ Nämä työntekijät eivät siis juuri olleet poissa, koska tehdas oli seisahduksissa tammikuun lopulta maaliskuun alkuun. Osaa työtodistuksista onkin pidettävä vain väliaikaisena, eikä lopullisina, työtodistuksina.

Yhdeksän työläisen työtodistuksen kirjoittaminen selittyy sillä, että heidät vangittiin kevään aikana. On kuitenkin mahdotonta selvittää vankileireille joutuneiden tehtaalaisten tarkkaa lukumäärää, sillä Kuopion sotavankileirillä vankeja ei luetteloitu järjestelmällisesti. Ainoastaan kuolleista pidettiin kirjaa.³⁵² Vankileirille joutuneet työläiset olivat kokoneemmasta päästä, sillä he olivat työskennelleet tehtaalla keskimäärin 13 vuotena. Kusti Reinikainen oli ollut Hackmanin palveluksessa jopa 30 vuotena. Kokemuksen lisäksi Favre menetti myös ammattitaitoa. Neljän merlaajan, tahkoojan, prässääjän ja heijasepän joukossa oli myös yksi työkalujentekijä.³⁵³ Tehtaalaisetkin arvostivat näitä erikoisammattimiehiä, sillä heidän kouluttautuminen vaati huomattavasti pidemmän ajan verrattuna vaihetyönteon oppimiseen. Tehtaan työkalujentekijät tekivät nimittäin vuoteen 1931 saakka käsin kaikki veitsen valmistukseen tarvittavat työkalut. Vasta tuolloin työkalujen valmistus muuttui vaihetyöksi.³⁵⁴

Varkaudessa vangitut olivat yleensä punakaartilaisia, jotka olivat syyllistyneet johonkin valkoisesta näkökulmasta rikolliseen tekoon. Useimpia syytettiin ensisijaisesti rivikaartilaisuudesta, osallisuudesta takavarikkoon tai taisteluun.³⁵⁵ Vangituista hienotaetehtaalaisista neljä kuului Sorsakosken punakaartin esikuntaan. Näistä Kusti Reinikainen toimi siis alkuvaiheessa punakaartin päällikkönä. Loput vangituista olivat suorittaneet lähinnä vartiointitehtäviä ja vain yksi tehtaan työläinen oli osallistunut taisteluihin. Seitsemän hienotaetehtaan työläistä kuoli Kuopion sotavankileirillä kesän 1918 aikana, mutta vankilasta oli mahdollista selvitä myös hengissä.³⁵⁶ Isännöitsijää pyydettiin heinäkuussa, ilmeisesti jonkin viranomaisten toimesta, antamaan kahdesta tehtaan entisestä työläisestä pidempää luonnehdintaa. Todistuksesta on nähtävissä työantajan suhtautuminen työntekijöihinsä sisällissodan jälkeen:

³⁵¹ ELKA, PKA, am 1918–1920, am 1918.

³⁵² Kuopion vankileiristä ks. Paavolainen 1974, 215.

³⁵³ Vankien määrä on saatu vertaamalla vuoden 1918 tammikuun palkkalistoja Suomen sotasurmat 1914–22 – projektin tietokantaan sekä Leppävirran kuntaa koskeviin terroritilastoihin. Sotasurmanimikehaussa on haettu erikseen sekä asuin- että kirjoillaolokunta. Henkilötiedot on lopuksi yhdistetty yhdeksi nimilistaksi (n= 288).

³⁵⁴ Huopainen 1979, 16.

³⁵⁵ Tikka 2004, 237–238.

³⁵⁶ TA, vuoden 1918 arkisto, Kuopion läänin terroritilasto (sarja KT), Leppävirran kuntaa koskevat tilastot (mf 211).

*”Saamme täten pyynnöstä ajatuksemme lausua, että tehtaantömiies (Aksel Heimonen ja J.D. Hiltunen). Joka on aina käyttäytynyt rauhallisesti ja tehnyt työnsä hyvin, ei pitäisi olla kiihoittava luonne, eikä tietääksemme ole esiintynyt kiihoittajana, joten otamme hänet työhömmä takaisin siinä tapauksessa, että hänen muut kapinan aikana tekemänsä rikokset sen sallivat”.*³⁵⁷

Favre oli siis valmis ottamaan entiset työntekijät takaisin tehtaalle. Isännöitsijää ei näyttävästi haitannut edes tieto, että esimerkiksi Hiltunen oli osallistunut sodan aikana punakaartin toimintaan.³⁵⁸ Jo ennen heinäkuun todistusta Favre oli arvioinut työtodistuksissa sekä Hiltusen ja Heimosen tötaitoa hyväksi, kun taas käytöstä kuvattiin jopa kiitettäväksi.³⁵⁹ Oli Favrella vaikutusta työntekijöidensä vapauttamiseen tai ei, niin joka tapauksessa Heimonen työskenteli tehtaalla vapautuksensa jälkeen vielä 14 vuoden ja Hiltunen 10 vuoden ajan.³⁶⁰

Työnantajat pystyivät toiminnallaan vaikuttamaan työrauhan palauttamiseen sekä vangittujen työntekijöiden vapauttamiseen. Tuotantoa uudelleen käynnistettäessä korostui työntekijöiden ammattitaito ja se saattoi pelastaa jopa työläisen kuolemalta. Esimerkiksi Länsi-Uudenmaan ruukilla Billnäsissa työnantaja suosi ruotsikielisiä työntekijöitä, koska he olivat usein suomenkielisiä työntekijöitä ammattitaitoisempia.³⁶¹ Myös Varkaudessa työnantajat suosivat ammattityöntekijöitä. Ahlströmin tehtailla oli jo ennen sisällissotaa ollut usean vuoden ajan puutetta metallialan ammattilaisista. Sisällissodan jälkeen varkauteen työväenperinteeseen syntyikin käsitys, ettei työnantajalla ollut yksinkertaisesti varaa tapattaa hyvää ammattimiestä tai laittaa häntä pitkälle vankilareissulle. Arto Nevalan mukaan Varkaudessa metallityöntekijöitä kuolikin suhteellisesti vähemmän kuin työväenyhdistyksen jäseniä.³⁶²

5. TYÖVÄESTÖN TIETOISUUS ISÄNNÖITSIJÄN HUOLENA

5.1 Riidat työnjohtajien kanssa

Isännän ja palvelijan suhde oli teollisen ajan patriarkalisessa järjestelmässä henkilökohtainen. Suurissa yhteisöissä patriarkalisuus muotoutui kuitenkin myös moniportaiseksi. Jo esimerkiksi 1600-luvun ruukkiyhdyksunnissa isännän ja työläisten väliin muodostui väliporras, joka vastasi työntekijöiden elämän kokonaisvaltaisesta valvonnasta.

³⁵⁷ Lainaus ELKA, PKA, kb 1902–1918, työtodistus 15.7.1918.

³⁵⁸ Hiltusen työtodistukseen on merkitty: ”vangittu osallisuudesta punakaartin toimintaan”. ELKA, PKA, kb 1902–1918, 17.3.1918.

³⁵⁹ Työtodistuksissa arvioitiin käytöstä, tötaitoa ja ahkeruutta yleensä asteikoilla tyydyttävä, hyvä tai kiitettävä. ELKA, PKA, kb1902–1918, työtodistus 4.5.1918 ja 13.6.1918.

³⁶⁰ ELKA, PKA, am 1918–1919; ELKA, STA, tilikirjat 1920–1938.

³⁶¹ Kaihovirta 2007.

³⁶² Nevala 2003, 113; Nevala 2007, 59.

Asemansa vuoksi ruukinpehtoorit joutuivat usein myös hankaliin tilanteisiin tasapainoillessaan patruunan ja työläisten välillä.³⁶³ Eikä tilanne ollut olennaisesti muuttunut 1800-luvun lopun modernistuvassa Suomessa. Tehtaiden työnjohtajien ja työväestön välille puhkesi avoimia konflikteja erityisesti yhteiskunnallisina murroskausina. Riitaisuuksia syntyi tosin myös rauhallisempina aikoina, jos työnjohtaja esimerkiksi käytti työntekijöiden mielestä valtaoikeuksiaan liian innokkaasti.³⁶⁴

Hienotaetehtaalla työnjakoa oli eroteltu vertikaalisesti ylimestarilla ja osastojen työnjohtajille. (ks. kaavio 1, sivu 26). Ylimestarin tehtävänä oli vastata isännöitsijän tavoin kokonaisuudesta, kun taas työnjohtajat vastasivat osastoillaan varsinaisesta tehtävien toimeenpanosta. Lisäksi työnjohtajat valvoivat työläisten toimintaa ja siten vaikuttivat työn tehokkuuteen.³⁶⁵ Favre määritteli itse ylimestarin ja työjohtajien toimenkuvaa vuonna 1917 seuraavasti:

*”Saamme täten pyynnöstä todistaa, että Herra Kalle Heiskanen on tehtaamme ylijohtaja (övfermästare) ja on hänellä joka osastolla eri ali-työnjohtajansa (undermästare), jotka aliomaan ovat tehtaassa työtä valvomassa, joten Herra Heiskanen ei vakituisesti ole tehtaassa ja ainoastaan poikkeustapauksissa sen koneiden kanssa tekemisessä”.*³⁶⁶

Isännöitsijän ilmoituksien mukaan hienotaetehtaalla työskenteli keskimäärin 4–6 työnjohtajaa, jolloin osastoilla olisi ollut yhdestä kahteen työnjohtajaa (katso liite 2). Tätä tulkintaa tukevat myös Raili Huopaisen tekemät haastattelut.³⁶⁷ Työnjohtajan vastuulla oli vuosina 1910–1938 keskimäärin 32 työläistä. Ainakin vuoden 1920 osalta Sorsakosken työnjohtajien ja työläisten suhde oli suurin piirtein sama kuin esimerkiksi Turun teollisuudessa.³⁶⁸ Suomessa ammattitaitoista työvoimaa käytävillä aloilla työnjohtajilta ei vaadittu varsinaisten työmenetelmien osaamista, vaan heidän odotettiin lähinnä hallitsevan oman alansa tekniikan ja työprosessin. Ammattitaitoisen työläisen tuli sen sijaan tietää, miten työ oli suoritettava.³⁶⁹ Sorsakoskella työnjohtajilta kuitenkin edellytettiin myös työmenetelmien osaamista. Kaikki työnjohtajat olivat nimittäin lähes poikkeuksetta tehtaan entisiä työläisiä, jotka olivat ylennetty johtotehtäviin juuri ammattitaidon ja kokemuksen perusteella.³⁷⁰

Kesällä 1901 Sorsakosken työväestö syytti ylimestari Johanssonia kohteliaisuuden puutteesta työläisiä kohtaan. Haukkumisen ohella Johanssonia syytettiin suoranaisestä työläisten

³⁶³ Karonen 2002, 155; Vilkuva 2002, 169.

³⁶⁴ Teräs 2001, 110.

³⁶⁵ Mäki 1974, 10; Takala 2001, 41–47.

³⁶⁶ ELKA, PKA, kb 1902–1918, 24.2.1917.

³⁶⁷ Huopainen 1979, 23.

³⁶⁸ Liite 2; Turun teollisuuden työnjohtajien ja työläisten suhteesta vuonna 1920 ks. Teräs 2001, 108.

³⁶⁹ Teräs 2001, 109.

³⁷⁰ Huopainen 1979, 23.

nöyryyttämisestä. Arbetarenin sivuilla esitettiin nimittäin tilanne, jossa tehtaan työläinen oli syystä tai toisesta ajautunut riitaan ylimestarin kanssa. Riidan lopputuloksena työläinen yleensä irtisanottiin niskoittelusta esimiestä kohtaan, riippumatta siitä oliko hän edes aloittanut konfliktia. Jos irtisanotulla työläisellä oli esimerkiksi perhe elätettävänä tai hänellä ei yksinkertaisesti ollut varaa matkustaa toiselle paikkakunnalle etsimään työtä, niin irtisanotto joutui lehden mukaan nöyryytetyksi seuraavalla tavalla:

*”Under komando samlas alla arbetare i en ring och der måste den afskedade framträda med obetäkt hufvud och bedja den värda värmästare om nåd att få återgå till sitt arbete”.*³⁷¹

Kyseessä on kuitenkin kärjistetty kuvaus Sorsakosken oloista. Työmies-lehden toimittajahan totesi oman vierailunsa perusteella ylimestaria kohtaan esitetyn arvostelun johtuvan enemmänkin henkilökohtaisista kuin todellisista syistä. Kun ottaa huomioon paikkakunnan tuolloisen vapaan ilmapiirin, niin kysymyksessä ei ollut tehtaalle muodostunut käytäntö. Se oli korkeintaan yksittäinen tapaus, jonka vuoksi osa tehtaan työntekijöistä koki työnjohtajansa käyttäneen valtaoikeuksiaan väärällä tavalla.

Teollisessa organisaatiossa riitaisuudet työnjohtajien ja työläisten välillä johtuivat useimmiten siitä, että työläiset kokivat, etteivät työnjohtajat antaneet työläisille riittävää arvoa. Tämä oli vielä 1950-luvullakin yksi keskeisimmistä teollisessa organisaatiossa ilmenneistä sosiaalisen syrjinnän muodoista työnjohtajien ja työläisten välillä.³⁷² Sorsakoskella työjohtajien tahto erottautua muista aiheutti erityisesti 1900-luvun alussa katkeruutta työläisissä. Tämä näkyi erityisesti työnjohtajien vaatimuksena ”nöyrästä kunnioittamisesta”. Työläinen sai hienotaetehtaalla saman tien nuhtelut, mikäli ei hän huomannut tai halunnut tervehtiä työnjohtajaansa. Työläiset tosin ivallisesti huomauttivat, että tervehtimisestä aiheutui tehtaalla jopa ristiriitaisia tilanteita, sillä:

*”Kun pomoja on niin paljon, saisi aina olla lakki kourassa heitä tervehtiessään. Mutta jos taas aina on lakki kourassa, niin jo syytetään laiskuudesta.”*³⁷³

Patriarkaalisen järjestelmän mukaisesti työläisiltä vaadittiin kuuluaista käytöstä esimiehiä kohtaan. Tämän ei luulisi sinänsä aiheuttaneen ylimääräistä katkeruutta, sillä työläisten

³⁷¹ ”Kaikki työläiset kootaan käskystä kehäksi ja sen, joka oli irtisanotto, täytyi astua esiin ajattelemattoman päänsä kanssa ja anoa arvoisalta työmestarilta armoa saadakseen palata takaisin työhönsä”. Lainaus Arbetaren 10.8.1901.

³⁷² Muut sosiaalisen syrjinnän ilmenemismuodot johtuivat työväestön ja johtajiston erilaisista pukeutumistavoista, koulutuksen eroista sekä ristiriidoista työpaikan ja vapaa-ajan kohtaamisissa. Koli 1955, 59–60.

³⁷³ Tm 15.7.1903.

kuuliaisuus ja alistuminen oli yhtä keskeinen osa teollisuuspatriarkaalisuutta kuin yrityksen huolenpito työntekijöistä.³⁷⁴ Närää aiheuttikin se, kenen taholta tämä vaatimus esitettiin:

*”Täällä tehtaalla leivotaan pikkupomoja, että niitä ilmestyy kuin sienä sadekesänä. Nehän vasta sitten ovat pöpöä, kun ovat muutaman päivän olleet virassa. – he uskaltavat sanoa työmiehelle: ”suusi kiinni”, ”huomenna saat likviitin”. Moni ennustikin, että kyllä räihinöitä lisääntyy, kun pikkupomoja leivotaan. Niitä onkin näin pienessä tehtaassa ja niillä vielä juoksulaisia, joitten lukua en tiedäkään. Täälläkin raatajat jäivät pikkupalkalle, kun on niin paljon tyhjäntoimittajia. Ne kuuluvat olevan kaikki hyvällä kielellä varustettuja. Mutta kun täällä on niin ihmisystävällinen isäntä, niin puhutaan kaikki pikkupomojen oikut”.*³⁷⁵

Työnjohtajien pyrkimys erottautua omilla toimillaan tehtaan työläisistä aiheuttikin jännitteitä työnjohtajien ja työläisten välille.³⁷⁶ Nöyrä kunnioitus työnjohtajaa kohtaan ei onnistunut luontevasti, sillä osa työläisistä piti työnjohtajaksi ylentynyttä työläistä lähes vertaisenaan. Työmiehen sivuilla muistutettiin Sorsakosken työnjohtajia ajoista, jolloin he olivat vielä ”sellaisia jota työmieheksi sanotaan”.³⁷⁷

Riitaisuuksien yleistymisen lisäksi työläiset pelkäsivät, että Favren suhtautuminen muuttuisi työnjohtajien jokapäiväisen raportoinnin seurauksena: ”Täköläisen tehtaan isännöitsijä tavallisen hyvä ihminen, mutta kyllä se hyväkin pahenee, kun aina suuta soitetaan”.³⁷⁸ Esimerkistä on hyvin nähtävissä, kuinka työväestö Sorsakoskella suhtautui työnjohtajiin epäluuloisemmin, tai jopa vihamielisemmin, kuin tehtaan isännöitsijään. Tämä ei ollut kuitenkaan ainoastaan Sorsakosken työväestölle ominainen piirre. Suomalaisessa työväestössä kielteinen suhtautumistapa työnjohtajia kohtaan oli tavallista, kun taas tehtaiden omistajia tai ylempää johtoa kunnioitettiin ja ihailtiin. Kari Teräs kiteyttää vanhasta traditiosta kummunneen ajatusmaailman seuraavasti: ”oikeamielisen hallitsijan ja tavallisen kansan välissä olivat kierot ja niljakkaat herrat, joiden toimista rahvas joutui kärsimään eniten”.³⁷⁹ Sorsakosken tapauksessa työnjohtajien siis pelättiin ohjailevan toimillaan oikeamielistä isännöitsijää, mistä työväestö joutui lopulta kärsimään.

Riitaisuudet työnjohtajien kanssa johtuivat myös työväestön tietoisuuden lisääntymisestä. Vaikka Sorsakosken työväenyhdistys oli koko Pohjois-Savon ensimmäinen marxilaisesti suuntautunut työväenyhdistys, niin alkuvaiheissa toiminnassa oli mukana ainakin työnjohtaja

³⁷⁴ Karonen 2002, 259.

³⁷⁵ Lainaus Tm 28.5.1903.

³⁷⁶ Koli 1955, 55.

³⁷⁷ Tm 15.5.1902; 28.5.1903.

³⁷⁸ Tm 15.7.1903.

³⁷⁹ Teräs 2001, 110–111.

Kalle Heiskanen.³⁸⁰ Työnjohtajien rooli työväenyhdistyksessä saattoikin heikentää ilmapiiriä myös tehtaalla, sillä työväestö koki heidän rajoittavan yhdistyksen toimintaa:

*”Nuo pomotkin kuuluvat täkäläiseen työväenyhdistykseen. Olisi kuitenkin parasta erottaa ne ainakin toistaiseksi yhdistyksestä. Kokouksissa he näet ovat suuna päänä puhumassa, joten eivät työmiehet tahdo ensinkään saada puheenvuoroa. Jos jollai semmoinen onni joskus sattuukin, niin pomot heti panevat työmiehen puhetta vastaan vastalauseen.”*³⁸¹

Suurin syy, joka lisäsi riitoja työväestön ja työnjohtajien kesken Sorsakoskella, oli kuitenkin henkilökohtaisten piirteiden vaikutus. Esimerkiksi vuoden 1904 aikana sattuneet riitaisuudet johtuivat suurimmaksi osaksi tehtaan ylimestarin vaihtumista, sillä ylimestari Johansson jätti Sorsakosken vuoden 1903 lopulla. Vaikka jo hänen kaudellaan oli ilmennyt pieniä riitaisuuksia, niin ilmapiiri paheni työväestön mukaan uuden mestarin³⁸² tulon seurauksena. Hänen sanottiin olevan erityisen ”jyrkällä kannalla työväkeä kohtaan”. Riitaisuuksia aiheutti erityisesti mestarin halukkuus alentaa työläisten palkkoja sekä kyvyttömyys järjestää riittävästi työtä. Työläisten mukaan tehtaalta saattoi joutua lähtemään kotiin töiden vähyyden takia jopa kesken työpäivän.³⁸³ Ennen kaikkea uuden mestarin havaittiin muuttaneen isännöitsijän suhtautumista työväestöä kohtaan:

*”Hän on hyvällä kielellään tehtaan johtajankin saanut sotketuksi niin, että työväestön on mahdoton mennä tosiasioissakaan perille viemään. Niitä ei siellä uskota”.*³⁸⁴

Suurlakon tilanne synnytti työväestön keskuuteen radikaalisuutta ja toisaalta uskoa omiin vaikutusmahdollisuuksiin.³⁸⁵ Sorsakoskella ei suurlakon aikana esiintynyt riitaisuuksia työväestön ja työnjohtajien välillä, mutta vuonna 1906 ongelmia alkoi kuitenkin ilmaantua. Kesällä työväenyhdistys päätti vielä sivuuttaa ”työnjohtajan röyhkeän käytöksen”, sillä puolueen keskushallinto oli antanut yhdistyksille kehotuksen välttää riitaisuuksia työpaikoilla.³⁸⁶ Syyskuussa työväestön ja työnjohtajien väliset riidat kärjistyivät kuitenkin väkivaltaiseksi, sillä tehtaan mestari syytti työväestöä kivien heittelemisestä. Tällöin Favre päätti ratkaista pahenevan ongelman. Isännöitsijä keskusteli tapahtuneesta työväenyhdistyksen puheenjohtajan kanssa ja ehdotti erityisen sovintoelimen perustamista:

³⁸⁰ TA, STYA, ptk 29.3.1903.

³⁸¹ Tm 15.7.1903.

³⁸² Työtodistuksien perusteella ei selviä, kuka palkattiin tehtaan ylimestariksi Johanssonin jälkeen. Favre pyrki tekemään tehtaan ylimestareiden kanssa pitkäaikaisia työsopimuksia, joten on mahdollista, että Emil Larsson (1.7.1905–31.1.1906) saapui paikkakunnalle jo aikaisemmin. Esimerkiksi myöhempien ylimestareiden, Friedrich Cloubergin ja Hanns Habann'in, sopimukset solmittiin viisivuotiskaudeksi. ELKA, PKA, kb 1902–1918, työtodistus 28.7.1908 ja 6.2.1913.

³⁸³ Tm 7.1.1904.

³⁸⁴ lainaus Tm 25.11.1904.

³⁸⁵ Soikkanen 175, 89.

³⁸⁶ TA, STYA, ptk 1.6.1906.

yhdistyksen piti valita keskuudestaan kaksi miestä, ”*jotta ne [riitaisuudet] voitaisiin puolueettomasti ja sovinnolla saada selväksi*”.³⁸⁷

Työväenyhdistys katsoi sovittelijoiden olevan tarpeellisia, mutta ehdotus sai työväestössä aikaan myös kummastusta:

”Ihmeteltiin sitä, että tuo kehotus tuli tehtaan hallinnon puolesta, vaikka sitä yksi kerta ehdotettiin työväenyhdistyksen puolesta, mutta silloin se ei kelvannut”.³⁸⁸

Favre ei siis olisi ollutkaan todellinen aloitteentekijä, vaan perustamisidea olisi alun perin tullut työväestöltä. Sovitteluelimen perustaminen osoittaakin, että työväestön oli mahdollista vaikuttaa isännöitsijän valintoihin. Lopullinen päätös pysyi kuitenkin Favren määräysvallassa.

Sovitteluelin joutui ratkomaan työnjohtajien ja työväestön riitoja seuraavan vuoden aikana vain muutaman kerran. Yhdistyksen valtuuttamat jäsenet ja Favre kokoontuivat esimerkiksi kahdesti käsittelemään yksittäisen työntekijän irtisanomista.³⁸⁹ Toisaalta riitoja selvitettiin myös ilman sovitteluelintä. Esimerkiksi vuoden 1907 alussa työväenyhdistys päätti kuukausikokouksessa tehdä kirjallisen anomuksen saksalaisten mestarien huonon käytöksen vuoksi, mutta anomuksen valmistelu lopetettiin riitaisuuksien jo selvittyä.³⁹⁰ Työnjohtajien ja työmiesten huonontuneet välit vuosina 1906–1907 johtuivat osaltaan tehtaan saksalaistamista aiheutuneista muutoksista. Uuteen hiomismenettelyyn siirtyminen oli perusteellinen muutos, sillä isännöitsijän sanoin saksalaiset käänsivät ”*koko tehtaan ylösalaisin saadakseen kaiken sovitetuksi Solingenin mallin mukaan*”. Tuotantotekniikoiden kehittäminen lisäsi tehtaan tuotantokykyä, mutta samalla se merkitsi työvoiman vähentämistä noin 20 työläisellä.³⁹¹

Työväestö kohdisti muutoksen aiheuttaman tyytymättömyyden lähes poikkeuksetta ylimestari Hans Habann’iin. Vuonna 1908 työväenyhdistys paheksui Favrelle lähetetyssä lausunnossa ankarasti ylimestarin käytöstä, jota yhdistys kuvasi ”*kaikkea ihmisyyttä polkevaksi haukkumiseksi*”. Riitaisuudet olivat johtuneet alaverstaalla sattuneesta tulipalosta, jota myös yläverstaan työläiset olivat tulleet sammuttamaan. Habann haukkui kuitenkin yläverstaalaiset, sillä hän oli tarvinnut sammutustöihin ainoastaan kuusi miestä. Työläisten nuhtelut pahenivat entisestään, kun joku huomautti ylimestarille tulipalojen sammuttamisen kuuluvan kaikkien työläisten velvollisuuksiin. Tapauksen johdosta työväenyhdistys ilmoittikin Favrelle, ettei vastaisuudessa työväestön haukkumista enää hyväksyttäisi:

³⁸⁷ TA, STYA, ptk 26.9.1906.

³⁸⁸ TA, STYA, ptk 26.9.1906; lainaus ST 6.11.1906.

³⁸⁹ TA, STYA, ptk 20.12.1906 ja 15.2.1907.

³⁹⁰ TA, STYA, ptk 15.2.1907, 6.3.1907 ja 23.3.1907.

³⁹¹ Enbom – Sandelin 1991, 174.

*”Jos tällaista kohtelua jatkuu työnjohtajan puolelta, olemme me työläiset pakotetut käyttämään kaikki luvalliset keinot edellä mainitusta työnjohtajasta päästäksemme”.*³⁹²

Isännöitsijä myönsi vastauksessaan työväenyhdistykselle, että yläverstaalaiset olivat toimineet kiitettävästi tulipalon sattuessa. Favre korosti yhdistykselle palon vaikutuksien riippuvan yksinomaan siitä, kuinka nopeasti sammuttajat ennättävät paikalle. Tämän johdosta isännöitsijä antoi ylimestarilleen ankaran varoituksen käytöksestään työläisiä kohtaan. Favre ei kuitenkaan hyväksynyt työväenyhdistyksen Habann’iin kohdistamaan uhkailua, sillä isännöitsijän mielestä tällä tavoin luotiin vain ikäviä seurauksia mestarien ja työläisten välille.³⁹³

Vajaa kaksi kuukautta myöhemmin kruunun nimismies joutuikin Favren pyynnöstä suorittamaan poliisitutkimuksen, koska ylimestarin ja työläisten välillä oli ollut kahnausta. Tehtaan työmies Ville Juutilainen syytti Habann’ia pahoinpitelystä julkisella paikalla. Juutilainen kertoi nimismiehelle olleensa tehtaan alueella Kalle Turusen kanssa, kun Habann oli tullut paikalle ja pyytänyt Turusta lähtemään tehtaan konttoriin. Juutilainen oli kuitenkin kieltänyt Turusta lähtemästä ylimestarin mukaan, jolloin Habann oli lyönyt Juutilaista nyrkillä kasvoihin useita kertoja. Juutilainen oli kaatunut iskujen voimasta, saanut mustan silmän ja lohjenneen alahampaan.³⁹⁴

Habann kertoi puolestaan menneen miesten luo, koska hän aikoi esittää konttorissa Turuselle toista työtä. Juutilainen oli kuitenkin asettunut uhkaavana Habann’in eteen ja estänyt Turusta seuraamasta ylimestaria. Tämän lisäksi Juutilainen oli vielä jatkanut Habann’in ärsyttämistä, jolloin mestari oli omien sanojensa mukaan lyönyt häntä kaksi kertaa. Kaksi tuntia myöhemmin Habann lähti tehtaalta lihakauppiiaan luokse. Kaupan edustalla noin 30 työmiestä piiritti ylimestarin ja vaati saada selvitystä, miksi Juutilaista oli lyöty. Habann onnistui poistumaan paikalta vahingoittumattomana, vaikka yhden todistajan mukaan ylimestaria oli uhattu jopa puukko kädessä.³⁹⁵

Tässä tilanteessa Favre ei voinut olla enää puuttumatta työnjohtajien ja työväestön riitaisuuksiin. Tehtaiden työnantajat suhtautuivat yleensä ehdottoman kielteisesti työnjohtajien erottamisvaatimuksiin. Usein riitaisuuksien ratkaisemiseksi työantaja joutui kuitenkin siirtämään työnjohtajan toisiin tehtäviin tai kokonaan toiseen työpaikkaan.³⁹⁶

³⁹² Lainaus ST 21.1.1908.

³⁹³ ELKA, STA, kirje 25.1.1908.

³⁹⁴ ELKA, STA, kirje 4.3.1908.

³⁹⁵ ELKA, STA, kirje 4.3.1908.

³⁹⁶ Teräs 2001, 113.

Välikohtauksen johdosta Favre päättikin purkaa ylimestarin työsopimuksen. Tällä ratkaisulla Favre varmistti tehtaalle työrauhan sekä tuotannon keskeytyksettömän jatkumisen. Riitaisuuksia työväestön ja työnjohtajien välillä oli kuitenkin tapahtunut jo lähes viiden vuoden ajan.

Näyttää siltä, ettei vuoden 1908 jälkeen tehtaalla tapahtunut suurempia riitoja keskijohdon ja työläisten välillä. Tai ainakaan niitä ei enää käsitelty työväenlehtien palstoilla tai työväenjärjestöjen kokouksissa. Edellistä väittämää tukee myös Raili Huopaisen tekemät haastattelut, jotka kattavat erityisesti 1920- ja 1930-luvut. Haastateltujen työläisten mukaan työväestön ja työnjohtajien ”välit olivat hyvät, lukuun ottamatta pieniä kinasteluja palkoista ja urakkahinnoista”.³⁹⁷

5.2 Taistelu ”vapaamielisyydestä” ja ”vapaakilpailusta”

Paikalliselle työväenliikkeelle toiminnan keskuksiksi ja symboliksi muodostui työväentalo. Niitä rakennettiin Suomessa pitäjien keskustojen lisäksi myös syrjäisemmille kylille. Yhdistykset tarvitsivat ensisijaisesti paikan toiminnolleen, mutta talojen rakentaminen nähtiin myös yhtenä keinona etääntyä porvarillisista nuorisoseuroista. 1800-luvun lopulla vain 16 työväenyhdistyksellä oli oma talo, mutta suurlakon vaikutuksesta työväentalojen rakentaminen vilkastui.³⁹⁸ Pohjois-Savossa työväentalojen rakentaminen kiihtyi vasta 1910-luvulla. Tämä johtui yksinkertaisesti siitä, että suurin osa alueen työväenyhdistyksistä perustettiin vasta suurlakon innoittamana. Eniten työväentaloja rakennettiin Pohjois-Savossa vuosina 1909–1910 ja 1913–1915.³⁹⁹

Vaikka Sorsakosken työväenyhdistys sai kokoontua tehtaan salissa, niin silti oman työväentalon rakentamisesta keskusteltiin jo vuoden kuluttua yhdistyksen perustamisesta. Työväenyhdistys päätti vuonna 1903 perustaa toimikunnan, jonka tehtäväksi tuli tiedustella sopivaa taloa.⁴⁰⁰ Kahta kuukautta myöhemmin suunnitelmat olivat jo niin pitkällä, että ainoastaan rahoitus puuttui. Talo jäi kuitenkin tällä kertaa ostamatta. Yritys raukesi joko Pellervo-seuran kielteiseen lainapäätökseen tai siihen, ettei haluttu talo ollut enää myytävänä.⁴⁰¹ Joka tapauksessa talohanke jäi taka-alalle muutamaksi vuodeksi.

³⁹⁷ Huopainen 1979, 23.

³⁹⁸ Soikkanen 1975, 119; Smeds 1987, 232–234.

³⁹⁹ Hyvönen 1988, 15.

⁴⁰⁰ TA, STYA, ptk 25.10.1903.

⁴⁰¹ TA, STYA, ptk 13.12.1903.

Työväestön huomio kiinnittyi seuraavaksi tehtaan kaupan toimintaan. Sahanhoitaja Johan Lindblad oli perustanut kaupan jo vuonna 1864 osaksi Hackmanin työväestön sosiaalista huoltoverkostoa.⁴⁰² Vuosisadan alussa Hackmanin kauppa, tai ruukin puoti, oli edelleen ainoa kauppa Sorsakoskella.⁴⁰³ Osuustoiminta-ajatus oli voimistunut työväenliikkeessä 1800-luvun lopulta lähtien ja varsinkin teollisuuskeskuksissa ja suurissa kaupungeissa osuuskauppatoiminta käsitettiin yhdeksi työväenliikkeen toimintamuodoksi.⁴⁰⁴ Osuustoimintaliike levisi 1900-luvun ensimmäisenä vuosikymmenenä nopeasti koko Suomeen, kun vuonna 1901 voimaan tullut osuustoimintalaki poisti viimeisimmätkin esteet osuustoiminnan tieltä.⁴⁰⁵

Sorsakoskella uusi osuustoimintalaki ei kuitenkaan rohkaissut työväestöä perustamaan omaa kauppaa. Sen sijaan työväenyhdistys pitäytyi edelleen aikaisimmissa käytänteissä: vielä vuoden 1902 lopullakin osuustoiminnan periaatteita toteutettiin vain yhteisostolla Leppävirran kirkonkylän kauppailta.⁴⁰⁶ Vasta suurlakko sai aikaan muutoksen, kun muun Suomen tavoin myös Sorsakosken työväestö omaksui lakon innoittamana osuustoimintaliikkeen aatteet kaikissa muodoissaan.⁴⁰⁷ Maaliskuussa 1906 yhdistys päättikin perustaa oman kaupan:

*”Koska on kuulunut usein puhetta, että täytyi saada osuuskauppa ommalle paikkakunnalle niin päätti työväenyhdistys kokouksessaan ruveta puuhaamaan osuuskauppaa paikkakunnalle ja valittiin 3 miehinen komitea isännistön kanssa tuumaamaan siihen kuuluvista asioista niin kuin kauppahuoneen saannista”.*⁴⁰⁸

Työväenyhdistys kiinnitti siis huomiota isännöitsijään jo perustamispäätöksestä lähtien. Kaupan perustaminen ei kuitenkaan edennyt nopeassa tahdissa, sillä tehtävään nimitetty komitea ei seuraavan kuukauden aikana käynyt Favren puheilla. Yhdistys päättikin toistaiseksi siirtää osuuskaupan perustamista.⁴⁰⁹ Marraskuussa työyhdistys lopulta lähestyi isännöitsijää kirjeellä, jossa tiedusteltiin Hackmanilta tonttia osuuskaupan perustamista varten. Aikaisempien kuukausien epävarmuuden perusteella on syytä olettaa, että yhdistyksen jäsenet tiesivät ennakkoon isännöitsijän mielipiteen: Favre ei suostunut tontin luovuttamiseen.⁴¹⁰

⁴⁰² Hovi 1995, 125.

⁴⁰³ Markkanen 1967, 351.

⁴⁰⁴ Soikkanen 1975, 118.

⁴⁰⁵ Mauranen 1987, 177 ja 180–184.

⁴⁰⁶ Tm 9.10.1902.

⁴⁰⁷ Suurlakon vaikutuksesta osuuskauppojen perustamiseen esim. Mauranen 1987, 184.

⁴⁰⁸ Lainaus TA, STYA, ptk 31.3.1906.

⁴⁰⁹ TA, STYA, ptk 19.4.1906.

⁴¹⁰ TA, STYA, ptk 15.11.1906.

Työväenyhdistys kuitenkin jatkoi neuvotteluja isännöitsijän kanssa. Vaikka yhdistyksen jäsenet olivat alkuun yksimielisesti osuuskaupan perustamisen kannalla, niin jatkoneuvotteluissa yhdistys lähetti komitean keskustelemaan vain tehtaan kaupan parannuksista, ”*että se vastaisi vähänkin tarkoitustaan*”.⁴¹¹ Toisin sanoen oman osuuskaupan perustaminen oli jo työväestön puolesta hylätty. Favre ei kuitenkaan suostunut tekemään kaupan suhteen minkäänlaisia myönnytyksiä. Komitea joutui toteamaan työväenyhdistykselle tiedonannossaan, että ”*ei ole paljoakaan toivomista parannuksiin tehtaan kaupan suhteen*”.⁴¹² Isännöitsijän kanssa keskusteltiin vielä kuukautta myöhemmin yhteisostosta. Tämä yhteistyömuoto kuitenkin kariutui puolestaan yhdistyksen kielteiseen kantaan. Työväenyhdistys ilmoitti isännöitsijälle, että ”*yhteisostoon ei voita suostua hintojen kalliuden tähden*”.⁴¹³

Seuraavaksi työväestö yritti taas rakentaa omaa työväentaloa. Työväenyhdistys anoi vuonna 1910 Hackmanilta maa-aluetta oman huoneiston rakentamista varten. Yhdistys perusteli Favrelle anomusta sillä, ettei tehtaan luovuttama juhlasali ollut riittävän usein työväenjärjestöjen käytettävissä. Kuten aikaisemmin on käynyt esille, Favren suhtautuminen paikkakunnan työväenjärjestöjen toimintaan sai näihin aikoihin sensuurin piirteitä. Isännöitsijä ei kuitenkaan voinut, tai halunnut, päättää yksin tontin luovutuksesta, vaan Favre toimitti anomuksen lopulta pääkonttorin käsiteltäväksi. Vastauksessaan Henry Hackman eväsi pyynnön viittaamalla tehtaan epävarmaan tulevaisuuteen:

”Kun mahdollisuus edullisesti valmistaa taidetekomotuotteita Suomessa kokonaan on riippuvainen vallitsevista olosuhteista ja tullisopimuksesta Wenäjän hallituksen kanssa ja kun meidän Sorsakosken tulevaisuus sen vuoksi ei lainkaan ole turvattu, emme tahdo maa-alueen luovuttamisella tukea yritystä, johon työväestömme panisi summia, jotka he mahdollisesti suureksi osaksi menettäisivät. Sitä vastoin olemme kapteeni Favrelle antaneet tehtäväksi laittaa asiat sille kannalle, että kaikki Sorsakoskella toimivat yhdistykset yhtä usein saavat käyttää salia, ja neuvottelee kapteeni Favre asiasta eri yhdistysten edustajien kanssa”.⁴¹⁴

Pääkonttorin lähettämässä vastauksesta näkyy patriarkaalinen suhtautuminen: Hackman legitimoiki kieltäytymisen taloudellisilla riskeillä. Työväestö saatiin Sorsakoskella kaikesta huolimatta tyytyväiseksi, koska Favren luvattiin kiinnittävän enemmän huomiota juhlasalin käyttöön. Henry Hackmanin lupaus vapaammasta työväenjärjestöjen kokoontumisesta ei kestänyt kuitenkaan pitkään, sillä noin puoli vuotta myöhemmin Favre ryhtyi taas

⁴¹¹ TA, STYA, ptk 18.1.1907.

⁴¹² TA, STYA, ptk 9.2.1907.

⁴¹³ TA, STYA, ptk 23.3.1907.

⁴¹⁴ Lainaus ELKA, STA, kirje 21.4.1910.

rajoittamaan agitaattorien toimintaa. Pääkonttorin myönnytys saikin työväestön vain hetkellisesti tyytyväiseksi.

Kaksi vuotta myöhemmin sorsakoskelaiset valittivat Hackmanin olevan haluton luovuttamaan maata työväentalon tai osuuskaupan perustamiseksi:

*”Sorsakoskelaisia towereitamme haittaa oman torpan puute ja vaikea heidän on se saadakin, sillä tehtaan, Hackman & kpnit, maat ulottuvat kauas ympäristölle ja he taas eivät anna maata työväen talolle enempää kuin osuuskaupallekaan. Oi, sinä ”vapaamielisyys” ja ”vapaakilpailu”! Kerrottiin, että kun maata noihin edellemainittuihin tarkoituksiin kysyttiin, oli vastattu: ”tuossa on talo (tehtaalla on oma juhlasali), toimikaa siinä! Todellakin lohdullista, mutta siinä waan on käytännössä yksi pahanlainen wika. Juhlia tosin annetaan, mutta ammatillisesta toiminnasta puhujat eivät ole saaneet suutaan awata ja juhlistakin puhujat milloin lupa myönnetään. Että taas osuuskauppa saataisiin tehtaan seutuville, siitä ei puhuttakaan”.*⁴¹⁵

Maaseudun tehdasyritykset eivät tyypillisesti halunneet myydä tai edes vuokrata maata tehtaiden välittömästä läheisyydestä, sillä laajoilla maaomaisuuksilla yritykset pyrkivät estämään maan hinnalla keinottelun sekä turvaamaan tehtaan ja varastojen laajentamisen.⁴¹⁶

Sorsakoskella maanhankinnan syyt olivat alkuisin jo vesisahan ajalta, sillä kilpailu tukeista pakotti Hackmanin ostamaan sahan läheisyydestä omia metsätiloja 1880-luvulta lähtien. Pelkästään seuraavan vuosikymmenen aikana kauppahuone hankki tehtaan läheisyydestä yhdeksän metsätilaa, joiden yhteispinta-ala käsitti lähes 3 000 hehtaaria metsää, peltomaata ja niittyä. Vuosisadan lopulla Hackmanin maaomaisuus Leppävirralla ja osin Suonenjoen puolella oli kasvanut 7 500 hehtaariin. Eikä metsämaiden osto loppunut sahan palamiseen, sillä vuonna 1917 Hackman omisti Suvasveden, Kuvansin ja Sorsaveden varrella jo peräti 25 000 hehtaaria.⁴¹⁷ Sorsakoskelaisille tämä tarkoitti sitä, että kaikki maat tehtaan läheisyydessä ja vähän kauempanakin kuuluivat kauppahuoneelle.

Isännöitsijän työväenpuhujille asettama kielto merkitsi sorsakoskelaisille puhetilaisuuksien menettämistä, jollei agitaattoreille saatu järjestettyä toista paikkaa. Lähialueen torpat olivatkin Pohjois-Savossa työväenyhdistyksien yleisin kokoontumispaikka ennen oman talon valmistumista.⁴¹⁸ Sorsakoskella puhetilaisuuksia järjestettiin varsinkin niissä kodeissa, jotka olivat itsenäisessä asemassa Hackmaniin nähden.⁴¹⁹ Vuonna 1908 työväestö kokoontui muun muassa Tenhusen talossa, joka sijaitsi kilometrin päässä tehtaasta. Isännöitsijän asettamat

⁴¹⁵ Lainausta ST 31.8.1912.

⁴¹⁶ Mönkkönen 1993, 136.

⁴¹⁷ Itkonen 1967, 229; Enbom – Sandelin 1991, 90–91 ja 189.

⁴¹⁸ Hyvönen 1988, 7.

⁴¹⁹ Kokkonen 2005, 353.

rajoitukset eivät osaa työväestöä edes haitanneet: ”*Tehtaan Sali olkoon tyhjänä, eletään sitä ilmankin*”.⁴²⁰

Vuonna 1913 Sorsakosken ilmapiiri oli osin jo lientynyt, sillä yhdistys sai järjestää tehtaan salissa suhteellisen vapaasti kokouksia ja iltamia. Silti agitaattorit eivät edelleenkään saaneet lupaa salissa pidettäville puheille. Eikä Favren toiminta suinkaan rajoittunut pelkästään puheiden kieltämiseen Hackmanin tiloissa, vaan agitaattorien toimintaa vaikeutettiin myös muilla keinoilla:

”Lähistöllä on näihin asti kyllä ollut pikkuhilallinen, joka on puhetilaisuuksia varten huoneen antanut, mutta tämäkin sortui jo ”ruukin jalkoihin” ja otti ja möi tilansa mainitulle sensuuriherralle ja nyt sekin tilaisuus on työväestöltä loppunut. Niinpä tapahtui nytkin, että työväestö ei saanut mistään kokoontumishuonetta ja niin jäi kinkeri pitämättä”.⁴²¹

Vaikka työläiset pääsääntöisesti kritisoivat työväenlehdissä isännöitsijän toimia, niin 1910-luvulla sorsakoskelaiset syyttivät asiantilasta myös itseään. Esimerkiksi Hackmanin vuonna 1913 ostama talo olisi ollut arvostelijoiden mukaan myös työväenyhdistyksen ostettavissa. Yhdistys ei kuitenkaan tarttunut talon ostoon, sillä se oli liian ”*heikko*” ja ”*arka*”.⁴²² Oman osuuskaupan perustamista puolestaan hidasti se, että osa työläisistä kannatti edelleenkin tehtaan kauppaa. Tehtaan kaupan kannatusta arvosteltiin sen vuoksi, että keskittämällä ostokset ”*yksinomaan osuuskaupan kautta, voisi myymäläkysymyksen pian suotuisasti ratketa*”. Sorsakoskelaisilla oli nimittäin jo vuodesta 1908 lähtien mahdollisuus tukea Leppävirralle perustetun osuuskauppa Alku r.l:n toimintaa. Osuustoiminnan kannattaminen helpottui entisestään vuonna 1915, jolloin Alku laajensi toimintaansa myös Sorsakoskelle. Paikkakunnalle perustettiin tosin vain jakelupaikka, johon tavarat tuotiin tilauksien perusteella kerran viikossa, koska Hackman ei suostunut edelleenkään luovuttamaan tonttia ”*tehtaan kaupan kilpailijalle*”.⁴²³

Sisällissodan jälkeiset vuodet olivat tuloksellisesti huonoja Leppävirran osuuskaupalle. Alku joutuikin yhdistymään vuonna 1921 varkautelaisen Osuusliike Työnvoiman kanssa. Yhdistymisen seurauksena Alun henkilöstöä sekä myymälöitä vähennettiin ja tässä yhteydessä ilmeisesti lakkautettiin myös Sorsakosken jakelupiste.⁴²⁴ Työnvoima pyrki kuitenkin laajentamaan toimintaansa myös Sorsakoskelle, mutta Hackmanin tonttipolitiikan vuoksi sopivan liiketalon saaminen oli paikkakunnalta vaikeaa. Ainakin vuonna 1923

⁴²⁰ ST 4.6.1908 ja 3.11.1908.

⁴²¹ Lainausta ST 8.4.1913.

⁴²² ST 8.4.1913.

⁴²³ Sanantuoja 28.8.1915 ja 4.4.1916; Markkanen 1967, 363.

⁴²⁴ Hovi 1995, 391.

osuusliike kysyi Otto Valtoselta tonttia osuuskaupalle, mutta Hackman onnistui estämään hankkeen siirtämällä Valtoset muualle.⁴²⁵

Sorsakoskelle avattiin lopulta vuonna 1935 oma osuuskaupan myymälä, kun Työnvoima onnistui ostamaan Valtosten naapureilta Kuurinlahdessa sijainneen tontin.⁴²⁶ Myymälän saamisesta oli muodostunut vuosien saatossa paikkakunnan työväestölle yksi tärkeimmistä päämääristä ja tämä näkyi myös ensimmäisten vuosien tuloksissa. Myyntiin vaikuttivat ennen kaikkea sorsakoskelaisten osuuskaupallinen tietoisuus sekä ostouskollisuus. Sorsakosken myymälästä muodostuikin nopeasti suurliike, sillä jo ensimmäisen vuoden myynti oli 1,6 miljoonaa markkaa. Tällä tuloksella myymälä saavutti toisen tilan kaikista Osuusliike Työnvoiman myymälöistä.⁴²⁷ Myymälänhoitaja Hugo Mannisen mukaan Sorsakosken myymälä määräsi paikkakunnan hintatason, jota myös yksityiset eli Hackmankin joutui seuraamaan.⁴²⁸

Myös työväentalohanke eteni samoihin aikoihin. Lainan ottaminen oli työväenyhdistyksille usein välttämätöntä talon rakentamista varten, mutta pankit tai osuuskassat myönsivät vain harvoin yhdistyksille kiinnelainaa tontin ostoon. Laina olikin usein pakko ottaa jonkin yhdistyksen jäsenen henkilökohtaisena velkana.⁴²⁹ Koska työväentalon yksittäisrahoittaminen ei ollut onnistunut vuosikymmenien saatossa, niin Sorsakosken työväenjärjestöt päättivät yhdistää voimansa. Vuoden 1935 aikana kerättiin työväentalon perustamisrahastoon yhteisvoimin varoja kesäjuhlan, iltaman sekä näytelmän avulla.⁴³⁰ Rahoitusongelmien lopulliseksi ratkaisuksi luotiin osakeyhtiö, jossa pääosakkaina olivat työväenyhdistys, metallin ammattiosasto sekä urheiluseura Jäntevä:

*”Silloin joku huomasi ehdottaa osakeyhtiömuotoa ja niin perustettiin, Sorsakosken työväentalo oy., jossa osake-enemmistö on paikkakunnan työväenjärjestöillä. Mutta huomattavan määrän osakkeita on myös merkinnyt yksityiset henkilöt. Myöskin toisten paikkakuntien työväenjärjestöt ovat merkinneet osakkeitamme”.*⁴³¹

Toinen työväentalon rakentamista vaikeuttanut tekijä oli tontin ostaminen. Hackmanin on yleisesti luultu lahjoittaneen tontin työväestölleen.⁴³² Tähän johtopäätökseen on luonnollista

⁴²⁵ Kokkonen 2005, 337–338.

⁴²⁶ Kuurinlahti sijaitsee vain reilun 600 metrin päässä tehdasalueesta. Kokkonen 2005, 338.

⁴²⁷ Ainoastaan Varkaudessa sijaitseva Taulumäen myymälä oli myynniltään parempi. Osuusliike Työnvoimalla oli Varkauden ja Leppävirran myymälöiden lisäksi sivumyymälöitä mm. Joroisissa, Rantasalmella, Kangaslammissa ja Heinävedellä. ST 11.11.1937; Hovi 1995, 391.

⁴²⁸ ST31.10.1935, 5.12.1936 ja 11.11.1937.

⁴²⁹ Hyvönen 1988, 8.

⁴³⁰ ST 31.10.1935.

⁴³¹ ST 11.11.1937.

⁴³² Hovi 1995, 253.

päätyä, sillä kauppahuonehan omisti lähes kaikki tehtaan ympäristössä olevat maat. Muutos suhtautumisessa olisi kuitenkin ollut aikaisempiin vuosikymmeniin verrattuna verrattain jyrkkä, sillä Hackman oli johdonmukaisesti kieltäytynyt luovuttamasta tonttia. Mikäli tontti olisi luovutettu paikkakunnan työväenjärjestöille, niin kyseessä olisi ollut hyvin harvinainen teko. Esimerkiksi Pohjois-Savossa työväentalojen tonteista vain muutama tontti sadasta oli lahjoitustontteja. Usein työväenyhdistyksille ei haluttu edes myydä tonttia, minkä vuoksi yhdistykset joutuivat käyttämään bulvaania tontin ostamiseen. Toisin sanoen joku yksityinen osti maan ja myi sen sitten työväenyhdistykselle.⁴³³

Bulvaanin käyttäminen edellytti kuitenkin muutosta kauppahuoneen sosiaaliseen huoltotoimintaan, koska Hackman ei suostunut myymään tontteja tehtaan läheisyydestä edes yksityisille. Sorsakoskella lähes kaikki työläiset asutettiin 1930-luvun puoleen väliin saakka erilaisiin tehtaanasuntoihin. Asuntopula pakotti kauppahuoneen kuitenkin muuttamaan politiikkaa kohti omakotitaloasumista, mutta muutos ei johtunut pelkästään hienotaetehtaan nopeasta laajentumisesta.⁴³⁴ 1930-luvun pulavuosien jälkeen useat muutkin yhtiöt alkoivat tukea omakotitorakentamista. Erityisesti puunjalostusyhtiössä oli halua ohjata työläisiä rakentamaan omia taloja, sillä se oli tehokas tapa kiinnittää paikkakunnalle ammattitaitoista ja poliittisesti luotettavia työläisiä.⁴³⁵ Sorsakoskella Hackman luovutti vuonna 1936 Haringinlahden tilasta 23,55 hehtaarin suuruisen asuinalueen työläisiä varten ja samoihin aikoihin myös toimihenkilöille muodostettiin oma asuinalue kosken alajuoksulle.⁴³⁶

Tässä yhteydessä työväenyhdistys sai tontin haltuun välikäsien kautta.⁴³⁷ Myös varsinainen talon rakentaminen osoittaa, ettei isännöitsijä suhtautunut myönteisesti työväentalohankkeeseen. Lähialueen talolliset olivat nimittäin lahjoittaneet tukkeja talon rakentamista varten, mutta heidän vaatimuksestaan puut vietiin rakennuspaikalle vasta yöllä, jottei Hackman saisi kuulla heidän avustuksestaan.⁴³⁸ Työväentalon perustustyöt alkoivat

⁴³³ Hyvönen 1988, 8.

⁴³⁴ Itkonen 1967, 247; Huopainen 1979, 40.

⁴³⁵ Kettunen 1986, 130.

⁴³⁶ Itkonen 1967, 247.

⁴³⁷ Leppävirran kunnan rakennuskulttuurin inventointilomakkeeseen tontin luovuttajaksi on merkitty Emil Immonen. Hän oli työskennellyt tehtaalla kahdeksana vuotena, minkä johdosta Immonen oli oikeutettu tekemään kauppoja Hackmanin kanssa. Kauppahuone asetti nimittäin tontin ostamisen ehdoksi kolmen vuoden työskentelyn hienotaetehtaalla. Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo, inventointilomake n:o 71; Tonttien myynnistä ks. Itkonen 1967, 249.

⁴³⁸ Kokkonen 2005, 354.

22.10.1936 ja tupaantuliaisjuhlaa vietettiin 14.11.1937 osittain valmiissa talossa, koska vahtimestarin asunto ei ollut tuolloin vielä valmis.⁴³⁹

Sorsakoskella työväestö joutui pitkään odottamaan oman työväentalon valmistumista. Muissa Pohjois-Savon maaseudun tehdasyhdyskunnissa ei koettu vastaavaa. Lehtoniemen työväenyhdistys sai oman talon valmiiksi jo vuonna 1905 eli vain kaksi vuotta yhdistyksen perustamisesta. Varkaudessa ja Juuan tehtaalla työväestö kokoontui alkuun Sorsakosken tavoin tehtaan omistamissa tiloissa. Juankoskella työväestö kokoontui seuratalolla neljän vuoden ajan, kunnes vuonna 1909 yhdistys sai valmiiksi oman työväentalon. Varkauden työväenyhdistys joutui puolestaan kokoontumaan seitsemän vuoden ajan tehtaan juhlasalissa ennen työväentalon valmistumista Taulumäelle vuonna 1911.⁴⁴⁰ Sorsakoskella työväentalo valmistui siis 35 vuotta työväenyhdistyksen perustamisesta ja omaa osuuskauppaakin paikkakunnalle saatiin odottaa 30 vuoden ajan.

6. PAIKALLISTA TYÖSUHTEIDEN SOPIMISTA

6.1 Järjestyssäännöt isännöitsijän kuvastimena

Suurteollisuuden työnehtoja säädeltiin työntekijä- ja työnantajajärjestöjen välisillä sopimuksilla vain harvoissa poikkeustapauksissa ennen toista maailmansotaa. Paikalliset liikkeet olivat käytännössä ainoa keino saada parannuksia työsuhteiden ehtoihin. Työväestön näkökulmasta järjestyssäännöt olivat keskeisessä osassa työsuhteen määrittelyä, sillä niiden kautta määriteltiin työväestön ajankäyttöä ja käyttäytymistä. Työnantajat saivat vuoden 1879 elinkeinoasetuksen mukaan määrätä järjestyssäännöillä ohjeet työtunneista ja irtisanomisista sekä laatia työntekijöitä koskeva sakkojärjestelmä. Elinkeinoasetuksessa ei kuitenkaan määritelty järjestyssääntöjen sisältöä sen tarkemmin. Järjestyssääntöjen laatija tosin veloitettiin noudattamaan voimassa olevia lakeja – toisin sanoen huolehtimaan, etteivät säännöt sisältäneet laittomuuksia.⁴⁴¹

⁴³⁹ Hovi mainitsee virheellisesti Leppävirran historia II -teoksessa, että Sorsakosken työväentalon rakennustyöt alkoivat vasta lokakuussa 1938 ja että talo olisi valmistunut vuonna 1940. Hän viittaa kuitenkin Hyvösen teokseen, joten kyseessä on huolimattomuusvirhe. Vrt. ST 11.11.1937; Hyvönen 1988, 45; Hovi 1995, 253; Kokkonen 2005, 354.

⁴⁴⁰ ST 2.3.1907 ja 4.6.1908; Hyvönen 1988, 30, 45, 62 ja 64.

⁴⁴¹ Vuoden 1879 elinkeinoasetuksen sisällöstä. esim. Teräs 2001, 83.

Tehtaiden varhaisimmat järjestyssäännöt kuvasivat kuitenkin enemmän työnantajan tavoitteita kuin vallitsevia olosuhteita.⁴⁴² Tämä johtui ensinnäkin siitä, että elinkeinoasetus antoi työntajalle vapaat kädet sääntöjen laatimiseen. Toisaalta työläisillä oli erittäin vähäiset mahdollisuudet vaikuttaa ensimmäisten järjestyssääntöjen sisältöön. Työläisen osana oli joko sääntöjen hyväksyminen tai uuden työpaikan etsiminen.⁴⁴³ Kolmanneksi työntajat eivät usein edes vaatineet tarkkaa sääntöjen noudattamista, minkä seurauksena rangaistusmääräyksiä ei juurikaan sovellettu.⁴⁴⁴

Suomessa ensimmäisistä järjestyssäännöistä muodostui jo 1890-luvulla velvollisuuksien ja määräyksien luetteloita, joissa kurinpito oli olennaisessa osassa.⁴⁴⁵ Järjestyksellä ja säännöllisyydellä työnantajat pyrkivät ensisijaisesti varmistamaan tehokkaan ja keskeytymättömän tuotannon.⁴⁴⁶ Tässä suhteessa Sorsakoski ei ollut poikkeava tapaus. Carolus Wrede laati hienotaetehtaalle ensimmäiset järjestyssäännöt⁴⁴⁷ 22.12.1900.⁴⁴⁸ Järjestyssääntöjen mukaan työntekijän tuli suorittaa velvollisuutensa tehtaalla järjestyksessä ja huolella sekä totella esimiestensä ohjeistusta. Lisäksi työläistä velvoitti useat erikoissäännöt, jotka koskivat muun muassa työväestön asuinrakennuksia, onnettomuustilanteita sekä tehtaan puhtaanapitoa.⁴⁴⁹

Sääntöjen noudattamista tehtaissa, ja siten tehokasta työntekoa, vahvistettiin usein sakotusjärjestelmän avulla. 1900-luvun alussa suurin osa tehtailijoista uskoikin rangaistuksien tehoon, sillä sakoilla nähtiin olevan ennen kaikkea ennaltaehkäisevä vaikutus.⁴⁵⁰ Sorsakoskella tehtaan sakotusjärjestelmä oli kolmiportainen. Ainoastaan ankarimmista rikkeistä oli määrätty kiinteä 20 markan sakko, kun taas lievemmissä tapauksissa maksun osuus määräytyi tapauskohtaisesti rikkeen vakavuuden perusteella. Sorsakoskella työläinen saattoi saada alhaisimman, eli 2-5 markan, sakon seuraavissa tapauksissa:

1. Epäsiisteydestä sekä puhtauden laiminlyönnistä tehtaalla tai asuinrakennuksessa
2. Työstä myöhästymisestä
3. Asiaan kuulumattomasta oleskelusta tehdastiloissa
4. Alkoholin tuomisesta tehtaalle tai sen nauttimisesta työn aikana
5. Tupakan polttamisesta missä tahansa tehtaan huoneessa ja varastossa

⁴⁴² Kettunen 1997, 81.

⁴⁴³ Ala-Kapee – Valkonen 1982, 50.

⁴⁴⁴ Mattila 1969, 175.

⁴⁴⁵ Ala-Kapee – Valkonen 1982, 50; Kettunen 1997, 79–80; Teräs 2001, 84.

⁴⁴⁶ Haapala 1994, 15; Teräs 2001, 82 ja 85.

⁴⁴⁷ Suomessa järjestyssäännöistä käytettiin myös muita nimityksiä, kuten työsäännöt, työohjeet ja tehdasjärjestys. Tässä tutkimuksessa järjestyssääntöjen käyttäminen on perusteltua siksi, että Sorsakoskella tehtaan ensimmäiset säännöt oli nimetty järjestyssäännöiksi (ordningsregler). Järjestyssääntöjen nimistä esim. Mattila 1969, 175.

⁴⁴⁸ ELKA, PKA, or 22.12.1900.

⁴⁴⁹ ELKA, PKA, or 22.12.1900, 1–2 §.

⁴⁵⁰ Kettunen 1997, 80; Teräs 2001, 85.

Kaikkein lievimmällä rangaistuksella ei enää kuitenkaan selvinnyt, mikäli työläinen ei saapunut ollenkaan töihin tai hänen havaittiin olevan humalassa tehtaalla alueella. 5–10 markan suuruisen sakon sai myös yksityisen työn tekemisestä tehtaalla ilman työnantajan lupaa sekä työskentelystä muutoin kuin työaikana. Yksityisen työn tekeminen tosin saattoi tulla työläiselle vielä huomattavasti kalliimmaksi, koska sakkojen lisäksi hän oli velvollinen myös korjaamaan, ja maksamaan, työstä mahdollisesti aiheutuneet vahingot. 20 markan sakko ja palveluksesta erottaminen olivat tehtaalla ankarimmat rangaistusmuodot. Näitä määrättiin työstä kieltäytymisestä, tappelusta, epärehellisyydestä, ulkopuolisten majoittamisesta työväenasunnoissa ilman lupaa, sopimattomasta käyttäytymisestä sekä tottelemattomuudesta tai niskoittelusta esimiestä kohtaan.⁴⁵¹

Sorsakosken isännöitsijä määritteli siis sakkorangaistuksien avulla, kuinka työläisen tuli käyttää työaikansa. Tehokas työnteko oli Wreden keskeinen tavoite – Työnantajan kannalta oli tärkeää, että tehtaalla koneita käytettiin nimenomaan Hackmanin hyväksi, sillä muu toiminta tehtaalla ei ollut soveliaista. Toisaalta koneita sai käyttää vain työajalla. Alkoholien juominen ja tupakan polttaminen nähtiin myös osaltaan heikentävän työskentelyn tehokkuutta. Niiden kieltämiseen tosin vaikuttivat myös yhteiskunnassa vallitsevat raittiusihanteet sekä tehtaalla työturvallisuus.

Edellä luetellut tekijät kuuluivat Kari Teräksen mukaan teollisen aikakurin luonteeseen. Työntekijän ajankäytöllä oli tehtaalla omistajalle merkitystä ja siksi ”*ajan tuhlaaminen oli hyvitettävä taloudellisesti*”.⁴⁵² Sorsakoskella ajan tuhlaamista hyvitettiin pääosin rahallisesti, sillä ainoastaan ankarin rangaistusmuoto, eli palveluksesta erottaminen, oli tästä linjasta poikkeava. Tehtaalla ei siis käytetty rangaistuskeinoina, ainakaan virallisesti, työläisten siirtämistä alempiarvoisiin tai huonommin palkattuihin työtehtäviin, kuten muutamissa suomalaisissa tehtaissa.⁴⁵³

Järjestyssäännöillä työnantajat pyrkivät ensisijaisesti parantamaan tehtailla tuottavuutta. Niillä määriteltiin kuitenkin myös työsuhteen normeja eli sitä, kuinka työläisen tuli käyttäytyä työsuhteessa.⁴⁵⁴ Ankarimmat sakkorangaistukset määrittivät itse asiassa tehtaalla keskijohdon ja työläisten käskyvaltasuhteet: Patriarkaalisesta järjestelmästä Wrede vaati työläisiltä nuhteetonta käytöstä sekä ehdotonta kuuliaisuutta esimiehiltä kohtaan. Työläisen velvollisuus

⁴⁵¹ ELKA, PKA, or 22.12.1900, 5 §.

⁴⁵² Teräs 1997, 85.

⁴⁵³ Ala-Kapee – Valkonen 1982, 50

⁴⁵⁴ Kettunen 1997, 81.

oli lisäksi noudattaa esimiehensä antamia ohjeita. Tässä asiassa järjestyssäännöt antoivat tehtaan työläisille vain kaksi vaihtoehtoa – joko kuuliainen tai sitten entinen työntekijä.

2000-luvun näkökulmasta on yllättävää, ettei tehtaan järjestyssäännöissä kerrottu tarkasti työpäivän alkamis- ja päättymisajankohtia tai edes taukoja työpäivän aikana. Ei, vaikka esimerkiksi sakkorangaistuksissa oli erikseen kielletty työskentelemästä tehtaalla työaikojen ulkopuolella. Ei, vaikka Suomessa työläisten tulo- ja lähtöaikoja pyrittiin kontrolloimaan tarkasti sen tähden, että tehtaan tuotanto edellytti kaikkien olevan paikalla saman aikaisesti.⁴⁵⁵ Täsmällinen ja kelloaikaan sidottu työ olisi ollut myös omiaan juurruttamaan uutta tehdasjärjestystä paikkakunnalle. Sorsakoskellahan oli takanaan yli satavuotinen historia sahaustoiminnasta, joka oli vahvasti sesonkiluonteista. Talvella töitä tehtiin kelien salliessa, kun taas kesäaikaan vesisahoilla työskenneltiin usein vuorokauden ympäri.⁴⁵⁶

Työaikojen puuttuminen johtui ilmeisesti samoista syistä kuin muualla Suomessa. Työntajat eivät yksinkertaisesti halunneet sitoa itseään pikkutarkoilla säännöksillä, vaan jättivät tarkoituksella kirjaamatta työn alkamiseen, päättymiseen, lepohetkiin ja jopa palkanmaksuun liittyviä säännöksiä, kuten yli- ja pyhätyökorvauksien maksua. Esimerkiksi Karhulan tehtaiden järjestyssäännöissä ei edellä lueteltuja asioita mainittu.⁴⁵⁷ Vaikka työaikoja ei kirjattu järjestyssääntöihin, niin tämä ei tietenkään tarkoittanut sitä, etteivät työläiset tieneet tehtaan työaikoja. Tehtaalle tultiin ja lähdettiin sovittuna aikana esimerkiksi pillin tai kellon opastamana. Järjestyssääntöihin työaikoja ei kirjattu, koska työnantajan oli tällöin tarvittaessa helpompi muuttaa työaikoja vastaamaan tuotannossa tapahtuneita muutoksia.⁴⁵⁸

Tehtaiden järjestyssäännöt rajautuivat usein tehdasalueeseen, mutta ne saattoivat koskea myös esimerkiksi tehtaan omistamia työväenasuntoja.⁴⁵⁹ Sorsakoskella työläiset, jotka asuivat Hackmanin omistamissa asunnoissa, olivat ensinnäkin velvollisia huolehtimaan huoneistojen puhtaanapidosta.⁴⁶⁰ Toisaalta vahingontekoja ei työväenasunnoissa sallittu, ja mikäli sellaisia ilmeni, oli työläisen se luonnollisesti korvattava. Sama korvausvelvollisuus ulotettiin koskemaan myös tehtaan metsiä. Lisäksi työläisiltä kiellettiin metsästäminen Hackmanin metsissä.⁴⁶¹ Kaiken kaikkiaan työväestön käyttäytyminen oli tarkkailun alaisena muuallakin

⁴⁵⁵ Haapala 1994, 15.

⁴⁵⁶ Vesisahojen työn luonteesta esim. Ahvenainen 1984, 303.

⁴⁵⁷ Ala-Kapee – Valkonen 1982, 50.

⁴⁵⁸ Kettunen 1997, 81.

⁴⁵⁹ Kettunen 1997, 79–80.

⁴⁶⁰ ELKA, PKA, or 22.12.1900, 1 §.

⁴⁶¹ ELKA, PKA, or 22.12.1900, 9 §.

kuin tehtaassa: työläisen tuli järjestyssääntöjen mukaan myös ”*töiden ulkopuolella noudattaa sellaista käyttäytymistä, ettei huomauttamista löydy*”.⁴⁶²

Jo 1800-luvun lopulta lähtien tehtaiden järjestyssääntöjä arvosteltiin muun muassa ammattientarkastajien toimesta. Arvostelijoiden mielestä elinkeinonharjoittajan nähtiin saavan liikaa valtaa työntekijöihinsä nähden, koska elinkeinoasetuksessa ei määritelty tarkasti sääntöjen sisältöä. Velvollisuuksien ja määräyksien lisäksi sääntöihin haluttiin myös oikeuksia. Työnantajat eivät kuitenkaan useimmiten kirjanneet työläisten oikeuksia, koska se olisi merkinnyt vallan rajoittamista.⁴⁶³ Sorsakosken tehtaan järjestyssäännöissä oli kuitenkin kohtia, jotka koskivat myös työläisten oikeuksia. Niitä ei kuitenkaan luotu työläisten vuoksi, vaan ennemminkin määrittämään tehtaan työsuhteiden käytänteitä.

Työläisellä oli järjestyssääntöjen mukaan ensinnäkin oikeus saada palkkaa kahdesti kuukaudessa. Toiseksi työnantaja ei voinut lopettaa mielivaltaisesti työsuhdetta, vaan irtisanomisajaksi oli määritelty elinkeinoasetuksessa määritelty vähimmäisaika eli 14 vuorokautta.⁴⁶⁴ Wrede olisi voinut määrittää irtisanomisajan myös pidemmäksi. Tällä tavoin osa työnantajista pyrki estämään lakkojen toimeenpanoa tehtaillaan.⁴⁶⁵ Kolmanneksi työläinen ei ollut korvausvelvollinen tehtaalla turmeltuneesta materiaalista tai asuinhuoneiston vaurioitumisesta ennen kuin se oli todistettu. Neljänneksi työläinen oli oikeutettu saamaan tutkinnan, mikäli häntä syytettiin jostakin järjestyssääntöjen ankarimmista rikkeistä.⁴⁶⁶

Vaikka järjestyssäännöissä olikin kohtia, jotka paransivat tehtaalaisten oikeuksia, niin säännöt olivat luotu työnantajan näkökulmasta – siis työnantajan etuoikeudella. Mikäli työläinen ei esimerkiksi noudattanut 14 vuorokauden irtisanomisaikaa, hän menetti oikeuden lunastamattomaan palkkaansa.⁴⁶⁷ Sen sijaan isännöitsijän tekemän laittoman irtisanomisen seurauksia ei järjestyssääntöön kirjattu. Säännöissä ei myöskään ilmoitettu kuka tai ketkä suorittavat tutkinnan esimerkiksi ankarimpien sääntörikkeiden tai huoneiston vahingoittumisen osalta. Nämä seikat pitivät tuomiovallan tiukasti Sorsakosken tehtaan isännöitsijän käsissä.

⁴⁶² “utom arbetet iaktuga ett sådant uppträdande, att ökal till anmärkning ej må förefinnas”. ELKA, PKA, or 22.12.1900, 1 §.

⁴⁶³ Kettunen, 1997, 82.

⁴⁶⁴ ELKA, PKA, or 22.12.1900, 3 §.

⁴⁶⁵ Mattila 1969, 176.

⁴⁶⁶ ELKA, PKA, or 22.12.1900, 3–5 §.

⁴⁶⁷ ELKA, PKA, or 22.12.1900, 4 §.

Olivatko Sorsakosken järjestyssäännöt ankarat? Työmies-lehden kirjeenvaihtaja kuvasi matkakertomuksessaan yhdeksän kuukautta voimassa olleita järjestyssääntöjä seuraavasti:

Järjestyssäännöt olivat kovat, mutta hyvin vähän niiden määräyksien noudattamista kuulutaan vaadittavan. Jonkun verran ne antavat tilaa mielivallalle, kun niitä – niinkuin työnjohtaja sanoi – käytetään ainoastaan silloin kun joku niskoittelee, vaikkapa sitte muissakin suhteissa.⁴⁶⁸

Kuten jo aikaisemmin todettiin, ei varhaisempia järjestyssääntöjä voi pitää kuvauksena vallitsevista olosuhteista, vaan säännöt lähinnä kuvastivat työntäjän tavoitteita. Sorsakoskella sääntöjen vähäinen noudattaminen oli tästä osoituksena. Vaikka kirjeenvaihtaja piti järjestyssääntöjä kovina, ei niitä voi pitää Suomen mittakaavassa mitenkään erityisen ankarina. Sorsakosken sakot olivat esimerkiksi kokoluokaltaan hyvin tavanomaiset. Pienemmistä sakoista, jotka olivat todennäköisesti myös yleisimpiä, työläinen selvisi lievimmillään vain päiväpalkan menetyksellä. Ankarinkin eli 20 markan sakko vastasi vuonna 1901 seitsemän päiväpalkan menettämistä.⁴⁶⁹ Työstä erottaminenkaan ei ollut mitenkään erityisen ankara toimenpide, sillä se oli käytössä useimmissa Suomen tehtaissa. Erottaminen sisältyi esimerkiksi metalliteollisuuden työnantajaliiton vuonna 1904 laatimiin mallisääntöihin, joita liiton jäsenyritysten tuli noudattaa.⁴⁷⁰

Sorsakosken järjestyssääntöjä voidaankin pitää ankaruudeltaan tavanmukaisina, ellei jopa keskimääräistä lievempinä. Tehtaan järjestyssäännöistä puuttuivat nimittäin kokonaan yksityiskohtaiset kiellot, joilla pyrittiin kontrolloimaan tehtaan tilojen käyttöä. Työtehokkuuden parantamiseksi työnantajat saattoivat kieltää esimerkiksi turhan puhumisen työaikana, käytävillä maleksimisen tai liian pitkään kestävät käymälävierailut.⁴⁷¹ Toisaalta Sorsakosken järjestyssäännöt koskivat ainoastaan tehtaan työntekijöitä. Esimerkiksi Karhulan tehtaiden vuoden 1892 järjestyssäännöissä, joita työväestö piti erityisen ankarana, oli velvoitteita myös yhdyskunnan muille jäsenille kuin tehtaan työntekijöille.⁴⁷²

Yksittäinen työläinen pystyi ensimmäisten järjestyssääntöjen kohdalla antamaan säännöille joko hyväksyntänsä tai vaihtoehtoisesti etsimään töitä muualta.⁴⁷³ Toisaalta työläiset saattoivat ottaa myös aktiivisemmän roolin järjestyssääntöjen suhteen, sillä ainakin Turun

⁴⁶⁸ Lainaus Tm 26.9.1901.

⁴⁶⁹ Esimerkiksi vuonna 1901, jolloin tehtaan järjestyssäännöt tulivat voimaan, vakinaisten työläisten reaaliensiot olivat keskimäärin noin 893 markkaa. Kyseisenä vuonna vakinaisesti työskentelevä ansaitsi tehtaalla 6-päiväisen työviikon mukaan noin 2,85 markkaa per työpäivä (Vuoden työpäivät on laskettu keinotekoisesti vähentämällä 52 sunnuntaita pois). ELKA, PKA, am 1901.

⁴⁷⁰ Kettunen 1997, 81.

⁴⁷¹ Teräs 2001, 84.

⁴⁷² Ala-Kapee – Valkonen 1982, 49–52.

⁴⁷³ Ala-Kapee – Valkonen 1982, 50.

Crichtonin ja Karhulan konepajoilla lakkoiltiin 1890-luvulla työnantajien laatimia tehdassääntöjä vastaan. Lisäksi vuonna 1899 perustettu Suomen Työväenpuolue ryhtyi heti vaatimaan työläisille oikeutta vaikuttaa järjestyssääntöjen sisältöön.⁴⁷⁴

Sorsakoskella ei lakkoiltu järjestyssääntöjen vuoksi. Sen sijaan sorsakoskelaiset vaativat vuoden 1907 keväällä järjestyssääntöjen poistamista tehtaan seinältä.⁴⁷⁵ Tämä merkitsi kuitenkin käytännössä sääntöjen hylkäämistä, sillä järjestyssäännöt saivat laillisen sopimuksen voiman vain, mikäli ne olivat esillä tehtaan seinällä ja laadittu työntekijöiden äidinkielellä.⁴⁷⁶ Työväenyhdistys ajoi sääntöjen poistamista, sillä ammattiosastoa ei ollut vielä perustettu paikkakunnalle.⁴⁷⁷ Yhdistys piti järjestyssääntöjä vanhentuneina ja vaati tehtaan työmiehille oikeutta osallistua uusien sääntöjen laatimiseen.⁴⁷⁸ Yhdistyksen johtokunta velvoittikin jäsenensä kysymään isännöitsijältä, milloin *”hän ottaa johtokunnan vastaan kanssaan keskustelemaan sanotusta asiasta”*.⁴⁷⁹

Työväenyhdistyksen vaatimus järjestyssääntöjen poistamisesta on nähtävä osana vuoden 1905 lopulla tapahtunutta poliittista joukkoliikehdintää. Suomessa ammattiyhdistysliikkeen läpimurto varsinaisen teollisuustyöväestön keskuudessa tapahtui nimenomaan suurlakon alla, vaikka ammatilliset järjestöt olivat jo 1890-luvun lopulta lähtien pyrkineet osallistumaan teollisten suhteiden määrittelyyn.⁴⁸⁰ Vuosisadan alusta lähtien monet työnantajat jopa hyväksyivät työväestön ammatillisen järjestäytymisen osana joukkojärjestäytymistä. Tämä ilmapiiri vahvistui entisestään vuoden 1905 joukkoliikehdinnän seurauksena, sillä suurlakon jälkeen työsuhteita säädeltiin parin vuoden ajan jopa kollektiivisilla työehtosopimuksilla.⁴⁸¹

Työväenyhdistys esitti vaatimuksensa siis suotuisaan aikaan. Isännöitsijä halusi kuitenkin säilyttää järjestyssääntöjen laadinnassa ohjat omissa käsissä, sillä Favre lähetti työväenyhdistykselle vain muutamaa päivää myöhemmin uudet tehtaan mallisäännöt. Työväenyhdistys asetti puolestaan komitean laatimaan vastinetta isännöitsijän lähettämille säännöille.⁴⁸² Viimeisin maininta järjestyssääntöjen laatimisesta on päivätty toukokuun lopulle eli siis reilu kuukausi työväenyhdistyksen esittämän vaatimuksen jälkeen. Tuolloin

⁴⁷⁴ Teräs 2001, 88.

⁴⁷⁵ TA, STYA, ptk 14.4.1907.

⁴⁷⁶ Mattila 1969, 171.

⁴⁷⁷ Sorsakosken työväenyhdistyksen ottamassa roolissa ei ollut mitään poikkeavaa. Suomessa esimerkiksi Hallan saha- ja Voikkaan paperiteollisuusyhdistyksissä työväenyhdistykset johtivat paikkakunnan työtaisteluita. Ks. esim. Kettunen 1986, 55.

⁴⁷⁸ TA, STYA, ptk 14.4.1907.

⁴⁷⁹ TA, STYA, ptk 17.4.1907.

⁴⁸⁰ Mattila 1969, 167; Kettunen 1986, 56.

⁴⁸¹ Alapuro – Stenius 1987, 19 ja 40.

⁴⁸² TA, STYA, ptk 21.4.1907.

isännistön kanssa neuvottelemaan valitut työväenyhdistyksen jäsenet purkivat johtokunnalle keskustelujen antia.⁴⁸³

Ilmeisesti tehtaalle laadittiin vuonna 1907 uudet järjestyssäännöt tai ainakin päivitettiin vanhoja.⁴⁸⁴ Järjestyssäännöistä ei kuitenkaan säilynyt kirjallista todistetta. Myöskään kirjeenvaihto tai työväen sanomalehdet eivät valaise sääntöjen sisältöä. On siis mahdotonta selvittää, kuinka paljon isännöitsijä lopulta antoi työläistensä vaikuttaa sääntöjen laadintaan.⁴⁸⁵ Se on kuitenkin varmaa, että Favre huomioi työväestön mielipiteitä käymällä keskustelua työväenyhdistyksen kanssa. Jo tämäkin oli Suomessa poikkeuksellista, sillä työntekijät saivat harvoin edes esittää omia toivomuksia tehtaan järjestyssääntöjen suhteen.⁴⁸⁶

6.2 Tehtaan työajat – mallit muualta

Suomalaisessa tehdasteollisuudessa noudatettiin vielä 1880-luvun lopulla maatalouden esimerkin mukaisesti niin sanottua luonnollisen työajan rytmiä. Valoisana aikana työskenneltiin siis verkkaisella työtahdilla 11–12 tuntia päivässä. Tehtaalaisen työpäivä saattoi tosin kestää vielä kaksi tuntia pidempään, kun mukaan laskettiin myös päivän ruokatauot. Pitkät työpäivät tehtaissa eivät kuitenkaan olleet ennen 1890-lukua kiistakysymys, vaan luonnollinen asiointi.⁴⁸⁷ Työajan lyhentäminen nousi keskeisimmäksi työväenkysymykseksi vasta vuosisadan lopulta lähtien. Esimerkiksi Suomen työväenpuolue hyväksyi vuonna 1899 ohjelman, jonka yhtenä konkreettisena tavoitteena oli lyhentää työaika 8-tuntiin.⁴⁸⁸ Työajan lyhentämisellä ei tavoiteltu työntajien taloudellisen voiton pienentämistä, vaan kyse oli puhtaasti työväestön kansalaisyksityksestä: lyhyemmällä työajalla haluttiin turvata työläisten terveyttä sekä toisaalta lisätä aikaa sivistävien harrastuksien ja perhe-elämän parissa.⁴⁸⁹

Metalliteollisuudessa siirryttiin jo 1890-luvun lopulla 10-tuntiseen työaikaan. Työajan lyhentäminen tapahtui suhteellisen sopuisasti, sillä yleinen mielipide ja ammattientarkastajat

⁴⁸³ TA, STYA, ptk 23.5.1907.

⁴⁸⁴ Työväenyhdistyksen johtokunnan kokouksen pöytäkirjassa nimittäin todetaan, että ”sääntöjen hyväksyminen käytäntöön jätettiin siksi kuin sääntöjä ruvetaan jakamaan miehille”. TA, STYA, ptk 23.5.1907.

⁴⁸⁵ Tätä tapausta olisi mahdollista kenties selvittää Kuopion lääninhallinnon asiakirjoista. Työntajan laatimat järjestyssäännöt saivat elinkeinoasetuksen mukaan laillisen voiman vain, mikäli yksi kappale sääntöjä oli toimitettu kruununvoudille. Ks. Mattila 1969, 171.

⁴⁸⁶ Teräs 2001, 88.

⁴⁸⁷ Haapala 1994, 15.

⁴⁸⁸ Soikkanen 1975, 42–43.

⁴⁸⁹ Haapala 1994, 17.

olivat lyhyemmän työajan kannalla.⁴⁹⁰ Sorsakoskellakin työaika vähennettiin tunnilla ennen vuosisadan vaihdetta, kun tehtaalla siirryttiin 3.8.1899 10 ¼-tuntiseen työaikaan. Myös Sorsakoskella työaika lyhenyi yhteisymmärryksessä isännöitsijän ja työläisten kesken, vaikka Wrede asetti työväestön mukaan ehdon työajan lyhentämiseksi. Isännöitsijä halusi korvata menetettyä aikaa kieltämällä työläisiltä tupakanpolton työaikana. Tehtaalaiset myöntivät Wreden vaatimukseen ja uudistuksen jälkeen työt aloitettiin tehtaalla kello 6 aamulla ja lopetettiin kello 18 illalla. Lauantaisin tehdas hiljeni jo puoli viiden aikaan.⁴⁹¹

Keväällä 1905 tehtaan työaika otettiin jälleen tarkasteluun. Työväenyhdistys perusti nimittäin maaliskuun alussa 26-henkisen komitean valmistelemaan Favrelle anomusta työajan lyhentämiseksi.⁴⁹² Yhdistyksen alkuperäisenä päämääränä oli SDP:n laatiman tavoiteohjelman mukaisesti kahdeksan tunnin työaika, joka oli Sorsakosken ammattiosaston 100-vuotishistorian kirjoittaneen Timo Sandbergin mukaan tosin vain kaukainen haave. Tulkinta ei kuitenkaan tee oikeutta aikalaisille, koska Sandberg ei tee eroa työaika ja työpäivä -termeille.⁴⁹³ Maaliskuun lopun kuukausikokouksessa yhdistys ei kuitenkaan kannattanut komitean laatimaa kahdeksan tunnin työaikaehdotusta, vaan keskustelun päätteeksi yhdistys päätti vaatia isännöitsijältä siirtymistä yhdeksän tunnin työaikaan.⁴⁹⁴ Päätös ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että kahdeksan tunnin työaika olisi ollut liian kaukainen haave. Sorsakoskella, kuten muuallakaan Suomessa, työväestö ei ollut yksimielinen siitä, kuinka kahdeksan tunnin työaikaan tulisi edetä. Toisin sanoen työväestö epäröi sitä, pitäisikö työnantajilta vaatia suoraan siirtymistä kahdeksan tunnin työaikaan vai edetä tavoitteeseen asteittain.⁴⁹⁵ Sorsakoskella työväestö päätyi siis lopulta jälkimmäiseen ratkaisuun.

Todellisesta pyrkimyksestä lyhentää tehtaan työaika kertoo se, että Favrelle jätetyssä anomuksessa⁴⁹⁶ perusteltiin monipuolisesti, miksi Sorsakoskella tulisi siirtyä yhdeksän tunnin työaikaan. Pitkä työaika rajoitti työväestön mielestä perhe-elämää sekä henkisiä pyrintöjä, koska vapaa-aikaa ei jäänyt riittävästi töiden jälkeen. Lyhyempää työaika perusteltiin myös

⁴⁹⁰ Mattila 1969, 168.

⁴⁹¹ Tm 7.8.1899; Tm 12.1.1904.

⁴⁹² TA, STYA, ptk 5.3.1905; Tm14.4.1905.

⁴⁹³ Sandberg perustelee tulkintaansa sillä, että tehtaalla oli vuonna 1905 käytössä 12-tuntinen työpäivä. Siksi 8-tuntiseen työaikaan siirtyminen näyttäytyikin jälkikäteen tarkasteltuna ”vain kaukaiselta haaveelta”. Vuonna 1905 työt siis alkoivat klo 6 aamulla ja päättyivät klo 18 illalla. Tehtaalaisen työpäivä kesti siis 12 tuntia, kun mukaan lasketaan kaksi ruokatuntia. Vuodesta 1899 lähtien tehtaan työaika oli kuitenkin ollut 10 ¼ -tuntinen. Työväenyhdistys ei siis suunnitellut työajan lyhentämistä neljällä tunnilla, kuten Sandberg tulkitsee, vaan ainoastaan reilulla kahdella tunnilla. Ks. Sandberg 2007, 21.

⁴⁹⁴ TA, STYA, ptk 25.3.1905.

⁴⁹⁵ Esimerkiksi vuoden 1900 muurarien edustajakokous asetti tavoitteekseen kahdeksan tunnin työpäivän, mutta kokous asetti kuitenkin ensisijaiseksi tavoitteeksi 10-tuntisen työpäivän, koska ohjelmaa pidettiin liian radikaalina. Toisaalta esimerkiksi Helsingin konepajateollisuudessa läkkisepät ajoivat 9-tuntista työpäivää vuonna 1906. Ks. Mattila 1969, 112; Mattila 1992, 36.

⁴⁹⁶ Anomukseen ei ole merkitty päivämäärää. Favre on saanut kirjeen huhtikuun alussa. Ks. Tm 14.4.1905.

terveydellisillä seikoilla, sillä yhdistys huomautti huonon tehdasilman aiheuttavan työväestölle suuria terveydellisiä haittoja.⁴⁹⁷ Hiomisen ja suurten tahkokivien sorvaamisen seurauksena tehtaan sisäilma olikin usein pölyinen. Erityisesti tehtaan tahkoojien keskuudessa kivi- ja silikopölykeuhko, silikoosi, oli yleinen ammattitauti.⁴⁹⁸ Yhdistys ei kuitenkaan vielä vuosisadan alussa vaatinut tehtaan sisäilman laadun parantamista. Ongelmaa oli kuitenkin mahdollista rajoittaa ”lyhentämällä työpäivää, sillä jota kauempi on työpäivä, sitä kauemmin siitä saa kärsiä”.⁴⁹⁹

Näiden puolueen linjaamien argumenttien lisäksi työväenyhdistys perusteli anomusta isännöitsijälle ennen kaikkea tuottavuuden parantumisella.⁵⁰⁰ Yhdistys huomautti tehtaalta löytyvän useita sellaisia työlajeja, joissa työtä ei jaksata ”parhaalla tahdollakaan tehdä koko päivää yhteen mittaan”. Mikäli työläinen olisikin jaksanut työskennellä täydet 10 ¼ tuntia, niin työteho olisi laskenut huomattavasti päivän aikana. Työn tekeminen olisi yhdistyksen mukaan käynyt ”lopulla jo niin rasittavaksi ja veltostuttavaksi, että se ei jouduta työtä juuri sen enempää, kuin se jos tehdään yhdeksän tuntia virkeämmällä luonteella”. Yhdistyksen keskeinen argumentti anomuksessa olikin, että virkeänä työnteko olisi tehtaalla joutuisampaa. Ja tämä, työväestöstä saatava hyödyn lisäys, koituisi myös lopulta työnantajan hyväksi. Anomuksen lopuksi yhdistys huomautti vielä isännöitsijälle, että ”valistuneet työnantajat, etupäässä valtiot, ovat ruvenneet taipumaan tämän humanisen katsantotavan puolelle”.⁵⁰¹

Työväenyhdistys joutui odottamaan vastausta kuukauden verran, koska Favre konsultoi asiasta myös pääkonttoria. Kauppahuone linjasikin Henry Hackmanin johdolla vastauksen, jota Sorsakosken tehtaan isännöitsijä muutti vielä oman näköisekseen.⁵⁰² Favre muutti erityisesti kirjeen alkua torjuvammaksi. Pääkonttorin lähettämä kirje alkoi sanoilla: ”Olemme huomioiden lukeneet läpi Sorsakosken ammattiosaston kirjelmän”, kun taas Favren yhdistykselle lähettämä vastaus alkoi ”Me olemme loukkaavaisuudella lukeneet”. Molemmissa kirjeissä viesti oli kuitenkin yksiselitteinen:

*”Esittäjät mahdollisesti luulevat, että tässä olisi vaan kysymys siirtää työn tekijöille osa Sorsakosken hienotaitehtaan voitoista, mutta tässä on kysymys, jos tehdasta ollenkaan voitaaan pitää käynnissä”.*⁵⁰³

⁴⁹⁷ ELKA, STA, päiväamätön kirje huhtikuun alussa vuonna 1905.

⁴⁹⁸ Huopainen 1979, 28.

⁴⁹⁹ ELKA, STA, päiväamätön kirje huhtikuun alussa vuonna 1905.

⁵⁰⁰ SDP:n perusteluista kahdeksan tunnin työpäivään siirtymiseksi esim. Mattila 1992; Soikkanen 1975.

⁵⁰¹ ELKA, STA, päiväamätön kirje huhtikuun alussa vuonna 1905.

⁵⁰² Sorsakosken arkistossa on Henry Hackmanin alkuperäinen vastaus ja työväenyhdistyksen arkistossa Favren muokkaama versio. Vrt. ELKA, STA, päiväamätön kirje huhtikuun alussa vuonna 1905; TA, STYA, ptk 7.5.1905.

⁵⁰³ Lainaus TA, STYA, ptk 7.5.1905.

Kauppahuone tulkitsi tehtaan voittojen uudelleenjakamisen olevan työväestön todellinen syy siirtyä 8-tuntiseen työaikaan. Yhdistys oli nimittäin vaatinut isännöitsijältä työajan lyhentämisen yhteydessä myös palkkojen korottamista. Sorsakoskella oli kuitenkin pääkonttorin mukaan mahdollista tehdä ainoastaan hyvin varovaisesti uudistuksia, sillä ne vain *”kaikella todennäköisyydellä lopulta kallistaisivat melkoisesti tehtaan työkustannuksia, jotka ovat jo korkeammat kuin useimmilla kilpailijoillamme”*. Sorsakoskella piti työskennellä yhtä halvalla tai jopa halvemmallalla kuin muissa hienotaetehtaissa, koska Hackman ei voinut yksin päättää tuotteiden myyntihintoja.⁵⁰⁴

Myös väite liian raskaasta työpäivästä asetettiin kyseenalaiseksi. Suurin osa hienotaetehtaan onnettomuuksista tapahtui nimittäin vakuutusyhtiön mukaan maanantaisin eikä suinkaan loppuviikosta. Jos tehtaan työläiset kokivat työn liian raskaana, niin onnettomuudet olisivat pitäneet näkyä kauppahuoneen mukaan erityisesti viikon viimeisinä päivinä. Pääkonttorissa kuitenkin ymmärrettiin työväestön näkemys, että virkeä työläinen kykenisi tekemään lyhyemmässä ajassa saman kuin väsynyt pidemmällä ajalla. Vastauksessa kuitenkin epäiltiin voisiko työläisen tehokkuudessa tapahtua niin merkittävää parannusta, että siirtyminen yhdeksän tunnin työaikaan edes kannattaisi. Kymmenen tuntia ei ollut nimittäin kauppahuoneen kannan mukaan liian pitkä työaika.⁵⁰⁵

Kauppahuone esitteli työväenyhdistykselle lisäksi oman vastineensa *”valistuneiden työnantajien”* siirtymisestä 9-tuntiseen työpäivään. Pääkonttorin selvityksien mukaan Suomessa lähes kaikilla yksityisillä konepajoilla oli käytössä 10 tunnin työaika. Myös julkisella puolella tehtiin yhtä pitkiä työpäiviä, sillä esimerkiksi Valtion Rautateiden konepajoissa oli käytössä sama työaika. Vastauskirjeessä kuvattiin lisäksi Stuttgartissa insinööritutkinnon suorittaneen Leopold Hackmanin (1879–1948) kokemuksia saksalaisten tehtaiden työajoista. Kaikissa 12 tehtaassa, joissa hän oli työskennellyt, oli käytössä 10-tuntinen työaika. Tehtaiden päivärhythmi oli kuitenkin toisenlainen, sillä työpäivän (7–12 ja 13–18) aikana oli ainoastaan yksi ruokatunti. Sorsakoskella sen sijaan pidettiin päivän aikana kaksi ruokataukoa. Tästä syystä saksalaisten tehtaiden erilainen päivänrytmi *”luulisi olevan työläisille enemmän rasittavampi kuin Sorsakosken jaksoittainen järjestelmä”*.⁵⁰⁶

Kauppahuone ei suostunut lyhentämään tehtaan työaikaa muita konepajatehtaita lyhyemmäksi. Työväenyhdistykselle kuitenkin luvattiin, että hienotaetehtaan työajat voitiin järjestää VR:n konepajojen esimerkin mukaisesti. Käytännössä tämä tarkoitti työajan

⁵⁰⁴ ELKA, STA, päiväämätön kirje huhtikuun alussa vuonna 1905.

⁵⁰⁵ TA, STYA, ptk 7.5.1905.

⁵⁰⁶ ELKA, STA, päiväämätön kirje huhtikuun alussa vuonna 1905; TA, STYA, ptk 7.5.1905.

lyhenemistä päivän aikana 15 minuutilla, jolloin tehtaalla työskenneltiin viikossa 58 tuntia⁵⁰⁷. Kauppahuoneen johto antoi lisäksi työväestön päättää, kumpi jaksoittainen järjestelmä sopi parhaiten: 6–9, 10–13 ja 14–18 vai 6–8, 9–13 ja 14–18.⁵⁰⁸ Työväenyhdistys päätti kokouksessaan lyhentää työpäivän pituutta aamupäivästä.⁵⁰⁹ Tehtaalla siis työskenneltiin vuodesta 1905 lähtien kello 6–18 ja ruokatunnit alkoivat aamupäivällä kahdeksalta ja iltapäivällä yhdeltä.⁵¹⁰

Työläiset saivat myös toisen myönnytyksen. Työläiset olivat siis vaatineet työajan lyhentämisen yhteydessä myös palkkojen tarkistamista: tuntipalkkaan vaadittiin 10 prosentin korotusta ja lisäksi lauta- eli peltiveitsien rihtauspalkka tuli korottaa rautapäisten veitsien tasolle. Tuntipalkkoja kauppahuone ei suostunut tarkistamaan, mutta isännöitsijän luvattiin kohottavan rihtauspalkkoja.⁵¹¹ Hackmanin oli helpompi myöntyä nostamaan peltiveitsien rihtauspalkkaa, koska vastaavanlaisesta työstä rautaveitsien kohdalla maksettiin korkeampaa palkkaa.

Työaikaerien suhteen ei tapahtunut suuria muutoksia ennen vuotta 1917. Esimerkiksi vuosina 1912–1914 työläisten viikkotuntimäärä (58 h) oli sama kuin vuonna 1905. Työajan rytmitykseen oli tullut tosin pieniä muutoksia, sillä työpäivä alkoi 15 minuuttia myöhemmin eli kello 6.15. Samalla ensimmäinen ruokatauko lyheni 45 minuutin mittaiseksi. Uudistuksella siis työaika pysyi samana, mutta järjestelyiden ansiosta työpäivän kokonaiskesto väheni 15 minuutilla. Tehtaalla työskenneltiin siis arkisin 6.15–8.15, 9.00–13.00 ja 14.00–18.00 ja lauantaisin 6.15–9.00 ja 9.45–15.00.⁵¹²

Vuonna 1917 yhteiskunnallinen tilanne kääntyi myönteiseksi työväenliikkeen tavoitteille. Suomessa astui 31.7.1914 ensimmäisen maailmansodan seurauksena voimaan sotatila, jossa siviilihallinto alistettiin sotilasviranomaisien alaiseksi.⁵¹³ Työväenliikkeelle tämä merkitsi

⁵⁰⁷ Jouko Kokkonen esittää, että tehtaalla työskenneltiin vuoden 1905 jälkeen ainoastaan 54 tuntia viikossa. Vastauskirjeessä Favre ilmoittaa kuitenkin tehtaan viikkotuntimääräksi 58 tuntia. Vastauskirjeessä ei ole määritelty lauantain työaika, mutta Hackman lupasi siis järjestää tehtaan työajan valtion rautateiden konepajojen esimerkin mukaisesti. Tällöin lauantain työajaksi määrittyi kahdeksan tuntia. Samaan tulokseen voi päätyä, kun laskee työaikaerien perusteella arkipäivien työtuntien määrän. Tehtaalla työskenneltiin arkena 50 tuntia viikossa, jolloin lauantain osuudeksi jää kahdeksan tuntia. Kokkonen tunti määrän mukaan lauantaina olisi tehty töitä tällöin ainoastaan neljä tuntia. Ks. Kokkonen 2005, 21.

⁵⁰⁸ ELKA, STA, päiväamäätön kirje huhtikuun alussa vuonna 1905.

⁵⁰⁹ TA, STYA, ptk 7.5.1905.

⁵¹⁰ Huopaisen mukaan tehtaan työaika oli vuosisadan alussa 12 tuntia päivässä, joka on kuitenkin sama työaika, mitä pääkonttori esitti vastauksessaan vuonna 1905. Ristiriita johtuu ajattelutapojen erosta: haastatellut työläiset ilmoittivat työajaksi koko työpäivän keston eli siis ruokatauot mukaan luettuna. Ilman taukoja varsinainen työaika oli työntäjän näkökulmasta kuitenkin 10 tuntia päivässä. Vrt. Huopainen 1979, 32.

⁵¹¹ TA, STYA, ptk 25.3.1905.

⁵¹² ELKA, HSA, tilastoja ammattientarkastajille 1912–1916 ja 1921–1924.

⁵¹³ Mattila 1992, 33.

rajoituksia yhdistymis-, kokoontumis- ja lakkovapauteen. Maaliskuun vallankumous vuonna 1917 kuitenkin poisti nämä rajoitukset ja työväestö pystyi ajamaan etujaan jälleen laillisin keinoin.⁵¹⁴ Sosiaalidemokraatit halusivatkin ulottaa maaliskuun vallankumouksen myös työväestön arkielämään. Työelämässä vaatimukset kohdistettiin yhden ainoan teeman ympärille – nimittäin 8-tuntiseen työaikaan.⁵¹⁵

Ammattiyhdistysliike uskoi 8-tuntisen työajan pakottavan työntajat luopumaan ”työläisten riistosta” sekä vähentämään tehtaiden liikatuotantoa. Työväestölle kahdeksan tunnin työaika merkitsisi puolestaan lisääntyntä vapaa-aikaa sekä suojausta yksitoikkoiselta työn rasiutukselta.⁵¹⁶ Koska Venäjällä oli jo maaliskuun vallankumouksen jälkeen otettu käyttöön kahdeksan tunnin työpäivä, myös Suomessa Metalliliitto esitti huhtikuun alussa työntajaliitolle vaatimuksen työajan lyhentämisestä. Tähän ei kuitenkaan suurin osa työnantajista suostunut, minkä seurauksena metallityöläiset ryhtyivät 18.4.1917 koko maata käsittävään yleislakkoon. Lakkoliike kosketti Suomessa noin 23 000 työläistä.⁵¹⁷

Myös Sorsakoskella isännöitsijälle esitettiin huhtikuussa vaatimus kahdeksan tunnin työajasta.⁵¹⁸ Muutos oli edellisiin vuosiin verrattuna suuri, sillä ensimmäinen maailmansodan aikana ei työväestön keskuudessa juuri mietitty työajan lyhentämistä. Sotatilauksien seurauksena Sorsakoskella elettiin sitä vastoin kulta-aikaa, jonka vuoksi tehtaalla sai tehdä niin pitkiä työpäiviä kuin halusi. Esimerkiksi merlausosastolla työskenneltiin vuorokauden ympäri.⁵¹⁹

Favre ei kuitenkaan suostunut työläistensä vaatimukseen, minkä seurauksena kaikki tehtaalla 120 työläistä ryhtyivät Metalliliiton esityksen mukaisesti lakkoon.⁵²⁰ Tehtaalaiset esiintyivät isännöitsijälle yhtenäisenä ryhmänä, sillä muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta kaikki lakkoilevat työläiset kuuluivat järjestäytyneeseen työväkeen. Favrelta vaadittiin työajan lyhentämisen lisäksi myös 25 prosentin korotuksia sekä tunti- että urakkapalkkoihin.⁵²¹ Tässä suhteessa hienotaetehtaalaiset poikkesivat Metalliliiton linjasta, sillä ammattiliitto oli esittänyt työntajaliitolle ainoastaan siirtymistä kahdeksan tunnin työaikaan. Palkankorotuksia

⁵¹⁴ Koivisto 1963, 189.

⁵¹⁵ Teräs 1995, 232.

⁵¹⁶ Teräs 1995, 233.

⁵¹⁷ Koivisto 1963, 192 ja 198.

⁵¹⁸ ST 21.4.1917.

⁵¹⁹ Itkonen 1967, 232; Enbom – Sandelin 1991, 187–188; Kokkonen 2005, 26.

⁵²⁰ ST 21.4.1917.

⁵²¹ ST 21.4.1917.

päätettiin olla vaatimatta, koska työajan lyhentämisen uskottiin menevän näin helpommin läpi.⁵²²

Palkankorotusvaatimus ei tarkoittanut sitä, että sorsakoskelaiset olisivat uskaltaneet esittää isännöitsijälleen tiukempia vaateita kuin mitä valtakunnallisesti pyydettiin. Kyse oli ennemminkin siitä, että tehtaan työläiset olivat huolissaan omasta ansiotulosta. Työajan lyhentäminenhan merkitsi käytännössä ansiotason laskua, mikäli palkkoja ei nostettaisi samanaikaisesti. Samalla tavoin sorsakoskelaiset olivat menetelleet siis jo vuonna 1905, kun työväestö yritti edellisen kerran lyhentää työaika.

Metalliteollisuuden Harjoittajain Liitto hyväksyi 8-tuntisen työajan jo ensimmäisen lakkopäivän aikana. Vaikka liitto oli joutunut suostumaan työajan lyhennykseen, niin sopimuksessa oli työntajan kannalta myös myönteisiä piirteitä. Työläiset sitoutuivat nimittäin noudattamaan työrauhaa, minkä lisäksi työnantajat saivat säilyttää viikkopalkan entisellään. Lisäksi työläisten tuli tehdä tarvittaessa riittävästi ylitöitä eikä urakatyöstä voinut enää kieltäytyä. Työnantajaliiton päätös nopeutti osaltaan koko metalliteollisuuden siirtymistä lyhyempään työaikaan, sillä järjestöön kuulumattomat työnantajatkin seurasivat liiton päätöstä.⁵²³

Timo Sandberg esittää teoksessaan sorsakoskelaisten olleen Suomessa kahdeksan tunnin työajan suhteen tiennäyttäjiä, sillä hänen mukaansa *”tehtaan työväestö oli huhtikuussa lakossa mukana, vaikka se oli jo osaltaan toteuttanut tämän tavoitteen”*.⁵²⁴ Tätä väitettä ei kuitenkaan tue yksikään lähdeaineisto. Kyseessä ei voinut olla tukilakko muulle työväestölle, sillä nimenomaan Sorsakoskella ei työajasta päästy nopeasti yhteisymmärrykseen. Isännöitsijä joutui ennen vastauksen antamista olemaan ensinnäkin yhteydessä pääkonttoriin.⁵²⁵ Noin viikko työväestön vaatimuksesta myös Favre ilmoitti suostuvansa kahdeksan tunnin työaikaan sekä korottamaan työläisten tuntipalkkoja 25 prosentilla. Urakkapalkkoihin isännöitsijä ei sen sijaan suostunut tekemään minkäänlaista korotusta.⁵²⁶

Favren tekemät myönnytykset eivät kuitenkaan tyydyttäneet työväestöä, koska hienotaetehtaalla palkkaus perustui lähes yksinomaan urakkapalkkoihin. Lakko jatkuikin

⁵²² Koivisto 1963, 191.

⁵²³ Koivisto 1963, 194 ja 198.

⁵²⁴ Perusteluina Sandberg viittaa tekstissään Johan Koiviston Suomen Metallityöväenliiton historiateokseen sivulle 254, jossa Johan Koivisto toteaa Sorsakoskella olevan *”käytössä 8 tunnin työpäivä, koska työntekijät olivat yksinkertaisesti vain kieltäytyneet tekemästä pitempää”*. Kyseinen lause ei kuitenkaan tarkoita sitä, että Sorsakoskella olisi ollut 8 tunnin työpäivä jo ennen huhtikuun lakkoa. Vrt. Koivisto 1963, 254; Sandberg 2007, 28–29.

⁵²⁵ Pääkonttorin konsultoinista ks. Enbom – Sandelin 1991, 188.

⁵²⁶ ST 26.4.1917.

Sorsakoskella vielä vajaan viikon ajan, jonka jälkeen Favre lopulta suostui työvästönsä vaatimuksiin.⁵²⁷ Isännöitsijä halusi kuitenkin sanoa tässä kiistassa viimeisen sanan. Myönnytykset nimittäin ulotettiin koskemaan ainoastaan tehtaan sisätyöläisiä, jolloin sekätyöläiset jäivät sopimuksen ulkopuolelle.⁵²⁸ Toisin sanoen palkankorotusta ei haluttu ulottaa koskemaan tehtaan ammattitaidottomimpaan, ja siten helposti korvattavissa olevaan, työväen osaan.

Tehtaan sekätyöläiset saivat kuitenkin tukea Hackmanin maataloustyöläisiltä, jotka olivat samoihin aikoihin vaatineet parannuksia työsuhteisiinsa.⁵²⁹ Isännöitsijät kielteiset päätökset johtivat maatalous- ja sekätyöläisten järjestäytymiseen. Huhtikuun lopulla perustettiin Osmajärven tehdas- ja sekätyöntekijäin liiton ammattiosasto, joka aloitti välittömästi lakon ja vaati isännöitsijältä samoja myönnytyksiä kuin tehtaan sisätyöläisille. Isännöitsijän vastaus ei varmasti ollut aivan toivotunlainen:

*”Osmajärven tehdas- ja sekätyöntekijäin liiton ammattiosasto. Koska tietoomme on tullut, että eduskunnassa on laki 8-tuntisesta työpäivästä paraikaa käsiteltävänä, pidämme vaatimustanne perusteettomana. Säilyttääksemme työrauhan, joka on juuri palannut tehtaallemme, suostumme kuitenkin kirjeessänne t.k.[huhtikuun] 29 p:ltä tekemäänne vaatimukseen ja otamme kahdeksan tunnin työpäivän käytäntöön myöskin ulkotöissä 2 p:tä toukokuuta alkaen ja siksi kunnes tekeillä oleva uusi laki ehkä toisin säätää. Työansio ei tämän muutoksen kautta tule vähenemään.”*⁵³⁰

Favre myöntyi siis lyhentämään sekätyöntekijöiltäkin työajan kahdeksaan tuntiin, mutta palkat sen sijaan säilytettiin entisellä tasolla. Lisäksi Favre pidätti itsellään oikeuden muuttaa päätöstään, mikäli valmisteilla oleva kahdeksan tunnin työaikalaki antoi siihen mahdollisuuden. Maataloustyöläisille nämä myönnytykset olivat isoja parannuksia työsuhteeseen, mutta tehtaan sekätyöläisille saavutetut edut olivat tuloksellisesti vaatimattomampia. Kahdeksan tunnin työaika oli tosin nyt saavutettu, mutta ilman palkankorotuksia sekätyöläisten ansiot tosiasiallisesti vähenivät pienentyneen työajan seurauksena. Ilmeisesti sekätyövästö joutui tyytymään tähän vastaukseen, sillä tämän jälkeen työväen sanomalehdissä ei enää kirjoitettu työriidoista.

⁵²⁷ Tehtaan kamreeri Matti Itkosen mukaan lakko kesti Sorsakoskella vain viisi päivää. Savon Työmieheissä lakon kerrottiin kuitenkin päättyneen vasta huhtikuun lopulla. Todennäköisesti lakko päättyi jo 29.4., sillä tuona päivänä Osmajärven tehdas- ja sekätyöntekijäin liiton ammattiosasto esitti Favrelle omat vaatimuksensa (ks. alaviitteen 555 lainaus). Tällöin lakko olisi kestänyt Sorsakoskella 10–11 päivää. ST 5.3.1917 ja 8.5.1917; Itkonen 1967, 234.

⁵²⁸ ST 3.5.1917.

⁵²⁹ Maataloustyövästö vaati 100 prosentista palkankorotusta sekä 10-tuntista työaika. Isännöitsijän kieltäytyttyä vaatimuksesta maataloustyöläiset esittivät lisävaatimuksena pehtoorin erottamista sekä 8 tunnin työaika nykyisellä palkkatasolla. ST 8.5.1917.

⁵³⁰ Lainaus ST 8.5.1917.

Sorsakoskella otettiin siis toukokuussa 1917 käyttöön 8-tuntinen työaika, joka koski sekä tehtaan sisä- että ulkotyöntekijöitä. Työt alkoivat tehtaalla arkisin kello 7 ja päättyivät kello 16. Lauantaina työaika oli hieman lyhempi eli 6.30–14.00. Tehtaalla työskenneltiin 47 tuntia viikossa, mikä oli 11 tuntia vähemmän kuin aikaisemmin. Lyhentynyt työaika merkitsi myös muutosta työajan rytmitykseen. Ennen vuotta 1917 Sorsakoskella oli pidetty päivässä kaksi ruokatuntia (8–9 ja 13–14), mutta kahdeksan tunnin työaikaan siirtymisen seurauksena ruokatunteja oli tehtaalla ainoastaan yksi (11–12). Lauantaisin ruokailu kesti ainoastaan puoli tuntia (10.00–10.30).⁵³¹ Suomalaisissa tehtaissa ateria-aikojen muutokset yleistyivätkin erityisesti vuoden 1917 lopulla, jolloin kahdeksan tunnin työaikalaki muutti maaseudulta perittyjä käytänteitä.⁵³²

Jo toukokuun aikana Sorsakoskella koettiin pieni välikohtaus, joka ilmeisesti liittyi taisteluun 8-tuntisesta työajasta. Tehtaalla nimittäin irtisanottiin 13 miestä ja 2 naista, mitä työväestö piti suoranaisten boikotointina. Favren mukaan irtisanomisten syynä olivat tehtaan huonot ajat. Perustelu ei kuitenkaan vakuuttanut työväestöä, sillä isännöitsijä oli työrauhan palattua toivonut, että kaikki työläiset palaisivat tehtaalle. Kummastusta herätti myös erotettujen tausta: joukossa olivat muun muassa ammattiosaston puheenjohtaja ja kirjuri sekä sellaisia henkilöitä, jotka olivat äskettäin joutuneet työnantajan kanssa huonoihin väleihin. Irtisanotut olivat työväestön mukaan myös tehtaan vanhimpia työläisiä.⁵³³

Työtodistuksien perusteella tehtaalta irtisanottiin toukokuun kahden viimeisen viikon aikana yhdeksän (7 miestä ja 2 naista) työläistä työn vähyyden takia. Lisäksi yksi työmies erosi omasta tahdostaan.⁵³⁴ Ei voi sanoa, että Favre kohdisti irtisanomiset erityisesti tehtaan vanhimpaan työväestöön, kuten työväenyhdistys väitti. Yli puolet erotetuista oli kyllä työskennellyt tehtaalla reilun kymmenen vuoden ajan, mutta lähes puolet työntekijöistä oli ollut tehtaalla töissä ainoastaan muutaman vuoden.⁵³⁵

Työväenaktiivien erottamiset ovat sitä vastoin vaikeammin todettavissa, koska ammattiosaston ja työväenyhdistyksen johtokunnan jäsenistä on säilynyt tietoja vain

⁵³¹ Huopainen 1979, 32.

⁵³² Teräs 2001, 92–93.

⁵³³ ST 22.5.1917.

⁵³⁴ On tietenkin mahdollista, että irtisanottuja oli enemmän. Tällöin irtisanottujen työtodistukset eivät ole yksinkertaisesti vain säilyneet tai työläiset eivät edes saaneet Favrelta työtodistusta. Elinkeinoasetuksessa työtodistuksia ei nimittäin ollut määrätty pakolliseksi, mutta työantajat antoivat työtodistuksen yleensä työläisten vaatimuksesta. ELKA, PKA, kb 1902–1918, työtodistus 16.5.1917, 18.5.1917, 19.5.1917 ja 21.5.1917; Työtodistuksista ks. Teräs 2001, 173–177.

⁵³⁵ Irtisanottujen työläisten aloitusvuodet olivat: 1896, 1898, 1900, 1902, 1904, 1914, 1915, 1916 (3) ja 1917. ELKA, PKA, ab 1898–1907 ja 1916–1917; ELKA, PKA, palkkakirjat 1908–1915; ELKA, PKA, kb 1902–1918, työtodistus 16.5.1917, 18.5.1917, 19.5.1917 ja 21.5.1917.

hajanaisesti. Irtisanotuista henkilöistä ainakin Pekka Mikkonen oli pitkään ollut mukana työväenyhdistyksen toiminnassa. Hän oli ollut muun muassa toiminut yhdistyksen varapuheenjohtajana (1902–1903 ja 1904) sekä ollut useaan kertaan yhdistyksen johtokunnassa varsinaisena tai varajäsenenä.⁵³⁶ Ilmeisesti työn vähyys irtisanomisen perusteena piti ainakin osittain paikkaansa, sillä puolet irtisanotuista työntekijäistä palasi tehtaalle takaisin seuraavan kahden vuoden aikana.⁵³⁷ Tai ainakaan näiden työntekijöiden kohdalla työajan lyhentämisestä syntyneet erimielisyydet eivät muodostuneet ylitsepäsemättömiksi.

6.3 Työläisten palkkaus ja palkkaneuvottelut

Työväestön palkkaus perustui varhaisimmissa suomalaisissa tehtaissa maataloudesta otettuun malliin, jossa työläinen sidottiin tehtaaseen vuosipalkkauksella. Palkkauksessa siirryttiin kuitenkin vähitellen kohti aikapalkkausta: aluksi tehtailla otettiin käyttöön viikko- tai päiväpalkka. 1800-luvun lopulla tunti- ja urakkapalkkaus alkoivat kuitenkin saada kannatusta palkan laskuperustana.⁵³⁸ Sorsakoskella palkkaus perustui vuosina 1891–1938 suurelta osin kappale- eli urakkapalkkaukseen, mutta tehtaalla työskenneltiin myös aikapalkalla.⁵³⁹ Urakkapalkkauksessa ansioiden suuruus riippui urakkasopimuksessa sovitusta hinnasta sekä kappalemäärästä, jonka työläinen ehti tehdä määrättyssä ajassa. Urakkapalkkaus sopi erityisesti sellaisiin töihin, joka uusiutui säännöllisesti ja oli koneistettu.⁵⁴⁰

Työnantajat perustelivat urakkapalkkausta useasta eri syystä. Palkkaustavalla oli ensinnäkin mahdollista vaikuttaa epäsuorasti tehtaan työvoiman tuottavuuteen, sillä urakkapalkkaus palkitsi ahkeraa työskentelyä. Työläisen näkökulmasta urakalla olikin mahdollista ansaita hieman enemmän kuin tuntipalkalla. Toiseksi urakkapalkkauksen oletettiin parantavan ammattitaitoa, sillä työnantajat uskoivat työläisten kehittelevän työtekniikoita tehokkaammiksi oman etunsa takia. Kolmanneksi urakkapalkkaus lisäsi työläisten vastuuta omasta työstä, mikä puolestaan vähensi työntekijään kohdistuvaa valvonnan tarvetta. Toisin sanoen työläinen sai tehdä työnsä vapaammin ja työnantaja pystyi säästämään muissa palkkakustannuksissa, koska tehtaalle ei tarvinnut palkata samassa määrin työnjohtajia.⁵⁴¹

⁵³⁶ TA, STYA, ptk 26.7.1902, 21.2.1904 ja 24.2.1907; Tm 23.2.1906; ST 3.2.1910.

⁵³⁷ ELKA, PKA, am 1918–1919.

⁵³⁸ Haapala 1994, 14–15.

⁵³⁹ Huopainen 1979, 34.

⁵⁴⁰ Peltonen 1939, 220 ja 227.

⁵⁴¹ Haapala 1994, 15; Teräs 2001, 120.

Työ- ja palkkaustapoja pyrittiin tehostamaan jo 1880-luvulta lähtien. Fredrick Taylor piti työn järjestelyn ydinongelmana sitä, etteivät työnjohtajat osanneet arvioida oikein työtehtäviin kuluvaan aikaan. Töiden valmistuminen etuajassa merkitsi työläiselle ainoastaan töiden lisääntymistä, sillä palkka ei kasvanut työmäärän noustessa. Tämän vuoksi työläiset saattoivat tarkoituksella hidastaa työahtiaan. Taylorin näkemyksen mukaan tehtaiden palkkausjärjestelmä olikin rakennettava sellaiseksi, että työläinen koki mahdollisimman vahvan riippuvuuden työsuorituksensa ja palkkansa välillä. Urakkapalkkauksessa ongelmana koettiin juuri se, että työläiset pystyivät luomaan omia kollektiivisia työtahtin normeja urakkahintojen säilyttämiseksi. Tämä pystyttiin Taylorin mukaan välttämään, mikäli suorituspalkkaus pohjautuisi kunkin työtehtävän vaatiman ajan tieteelliseen määrittelyyn.⁵⁴²

Teollisuustyöntekijät olivat päättäneet jo vuonna 1909 sitoutua tuottavuuden kohottamiseen, mutta Suomessa rationalisointiopit yleistyivät kuitenkin vasta toisen maailmansodan aikana. Sorsakoskella rationalisointioppeja ryhdyttiin soveltamaan 1930-luvulla eturintamassa, kun tavallisen urakka- ja kappalepalkkauksen heikkoudet paljastuivat Lucanderille.⁵⁴³ Kyse ei ollut kuitenkaan siitä, että hienotaetehtaan työläiset olisivat yrittäneet hitaammalla työtahdilla välttää urakkahintojen ylityksen.

Tehtaalla oli palkkaukseen sitä vastoin syntynyt normi, jossa työläinen pystyi salaamaan tehtaan johdolta osan urakalla ansaitusta palkasta seuraavaan tilinmaksuun. Näin ollen työmiehelle saattoi pitkällä aikavälillä kerääntyä suurikin summa nostamatonta palkkaa ennen lopputiliä. Vasta-alkajan oli tästä syystä ostettava irtisanoutuneen työläisen urakkaraha, jotta urakkaa valvova työnjohtaja ja isännöitsijä eivät huomaisi epäkohtaa. Työläisten näkökulmasta hyvin toiminut järjestelmä tuli tiensä päähän pulavuosien jälkeen, koska uudet tulokkaat eivät enää yksinkertaisesti kyenneet ostamaan eronneiden työläisten saatavia. Tapaus tuli tehtaan johdon tietoon ja sen seurauksena urakkasummia pienennettiin sekä rahojen siirto tilistä tiliin kiellettiin.⁵⁴⁴

Palkkaus alistettiin tapauksen johdosta tieteellisten normien alaiseksi. Hienotaetehtaalla siirryttiin Charles Bedauxin (1877–1944) kehittämään urakkapalkkausjärjestelmään, joka perustui työsuoritukseen arviointiin. Järjestelmässä oli mahdollista vertailla keskenään kaikkien tehtaan työtehtävien vaatimaa aikaa sekä kokonaisten osastojen tehokkuutta. Bedaux-palkkauksen etuna oli lisäksi se, ettei järjestelmään siirtyminen edellyttänyt tehtaan tuotantoprosessin laajaa uudelleenorganisointia kuten esimerkiksi Taylorin luomassa

⁵⁴² Kettunen 1994, 102; Seeck 1999, 53.

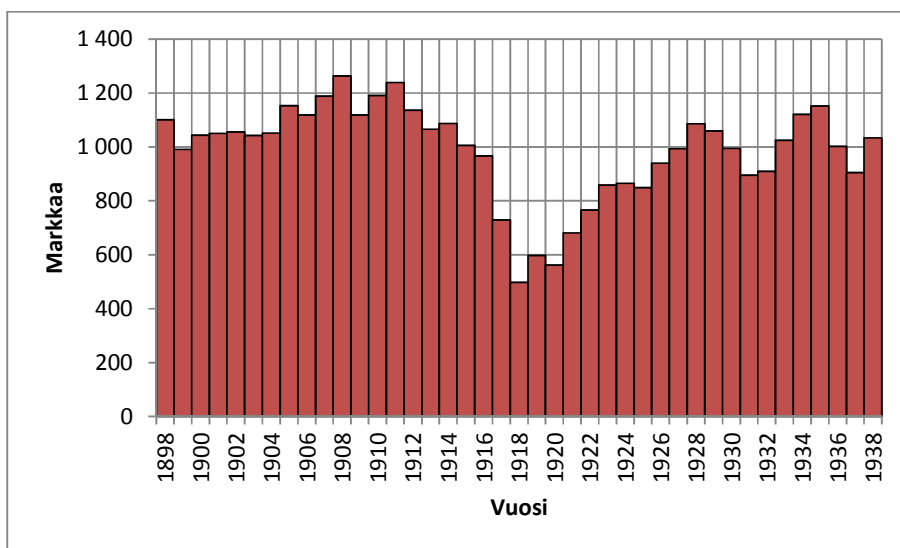
⁵⁴³ Ensimmäisistä suomalaisista työntutkimuksista ks. Kettunen 1994, 112–113 ja 210.

⁵⁴⁴ Huopainen 1979, 34–35.

järjestelmässä.⁵⁴⁵ Tehtaalla suoritettu työ pilkottiin työntutkimuksen avulla osakokonaisuuksiin, minkä lisäksi järjestelmässä kiinnitettiin erityistä huomiota työvoiman turhiin liikkeisiin työsuorituksen aikana.⁵⁴⁶

Ennen kaikkea työntutkimuksella määriteltiin uudelleen tehtaan urakkahinnat: työläiselle määriteltiin työsuoritus, johon normaalin työntekijän oletettiin jatkuvasti yltävän. Järjestelmä kuitenkin rohkaisi myös ahkeraan työskentelyyn, sillä päivätavoitteen täytyttyä työläisen ansiot alkoivat nousta. Bedaux'n menetelmää arvosteltiin lähinnä siitä, että se perustui pääosin työprosessin kiihdyttämiseen eli kiivaampaan työtahtiin.⁵⁴⁷ Sorsakoskella työläiset eivät kuitenkaan olleet tästä syystä uutta palkkausmuotoa vastaan. Uutta palkkaustapaa vastustettiin, koska se toi tehtaalaisten ansiot julkisiksi. Työläisten näkökulmasta työnantaja jakoi palkkauksella tehtaalaiset kunnollisiin ja huonoihin työntekijöihin.⁵⁴⁸ Bedaux-palkkaus oli laajassa käytössä esimerkiksi USA:ssa, Englannissa ja Ranskassa.⁵⁴⁹ Suomessa järjestelmä otettiin käyttöön 1930-luvulla esimerkiksi Arabian tehtailla, Fazerilla ja Suomen Trikootehtaalla.⁵⁵⁰

Kaavio 5: Vakainaisten työntekijöiden reaaliensiot deflatoiduin hinnoin vuosina 1898–1938

Lähde: ELKA, PKA, am 1898–1907 ja 1916–1919; ELKA, PKA, palkkakirjat 1908–1915; ELKA, STA, tilikirjat 1920–1938.

⁵⁴⁵ Seeck 2008, 64.

⁵⁴⁶ Suoranta 2009, 132.

⁵⁴⁷ Seeck 2008, 64.

⁵⁴⁸ Huopainen 1979, 35.

⁵⁴⁹ Kipping 1999, 199–200.

⁵⁵⁰ Esim. Suoranta 2009, 132.

Kaavioon 5 on merkitty vuoden 1913 rahan arvon mukaan tehtaalla vakinaisesti työskennelleiden keskiansiot vuosina 1898–1938. Suhteellisesti eniten tehtaalaiset ansaitsivat 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä huolimatta isännöitsijän tekemistä palkkojen leikkauksista (1901, 1902, 1908 ja 1909).⁵⁵¹ Vuosisadan alussa jopa työväenlehtien sivuilla kehuttiin Sorsakosken palkkatasoa. Esimerkiksi vuonna 1901 Sorsakosken oloja tarkastanut Reino Drockila totesi, että ”jos palkkoja pitää perusteena olojen määrittämiseksi, niin täytyy kuitenkin myöntää että ne ovat parempia kuin monessa paikoin muualla”.⁵⁵²

Sorsakoskelaisten vuosittaiset ansiot alkoivat kuitenkin laskea seuraavalla vuosikymmenellä, kun ensimmäinen maailmansodan seurauksena kuluttajahinnat nousivat palkkoja nopeammassa tahdissa. Suomessa kuluttajahintojen nousu jatkui vielä maailmansodan jälkeenkin: erityisesti vuosina 1920–1921 elintarvikkeiden hinnat kasvoivat räjähdysmäisesti.⁵⁵³ Sorsakoskella työläisten reaaliensiot olivat alimmillaan sisällissotavuotena, mutta tästä lähtien palkat kasvoivat aina vuoteen 1928 saakka. Talouslama aiheutti kuitenkin pienen notkahduksen sorsakoskelaisten ansiotasossa. Lucander joutui muiden työnantajien tavoin pohtimaan, miten tuotantoa olisi supistettava pula-ajan aikana. Isännöitsijä päätyi lopulta vähentämään työvoimaa, mutta myös lyhentämään työviikkoa sekä alentamaan työläisten urakkapalkkoja.⁵⁵⁴ 1930-luvun lopulla tehtaalaisten reaaliensiot vakiintuivat suurin piirtein samalle tasolle kuin 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä.

Työläisten ansiot eivät kuitenkaan jakautuneet tasaisesti ammattiryhmien välillä. Vuosina 1898–1926 eniten tehtaalla ansainnut työntekijä oli yleensä joko työkalujentekijä, karkaisija tai puukonvarrentekijä.⁵⁵⁵ Kymmenen parhaiten ansainneen joukossa oli edellisten lisäksi myös tahkoojia, merlaajia, prässäjiä ja heijaseppiä. Parhaiten ansainneiden ammattiryhmien kirjo oli kuitenkin erittäin suppea. Edellä mainitut seitsemän ammattiryhmää käsittivät yli 2/3 kymmenen parhaimman joukossa olleista työläisistä vuosina 1898–1926.⁵⁵⁶ Reaaliensioden

⁵⁵¹ Tm 12.1.1901 ja 15.5.1902; ST 10.11.1908 ja 18.3.1909.

⁵⁵² Tm 26.9.1901.

⁵⁵³ Kuluttajahintojen noususta ks. Mattila 1992, 71.

⁵⁵⁴ TA, Metallityöväen liiton arkisto, osastoilta saapuneet kirjeet, SAOA, kirje 28.6.1930, 11.1.1931 ja 16.10.1931; Tm 31.10.1931.

⁵⁵⁵ Tarkasteltavia vuosia on yhteensä 28, sillä vuoden 1920 palkkaluetteloon ei ole merkitty ammatteja. Eniten ansainneiden työntekijöiden työlajit ja vuosien lukumäärät olivat: työkalujentekijä (5), karkaisija (4), puukonvarrentekijä (4), heijaseppi (2), tahkooja (2), vasaraseppi (2), jyrtsijä (1), kirvesmies (1), leimaaja (1), merlaaja (1), muffaaja (1), niittaaja (1), niklauksen puhdistaja (1), seppi (1) ja tavarainhoitaja (1). ELKA, PKA, am 1898–1907 ja 1916–1919; ELKA, PKA, palkkakirjat 1908–1915; ELKA, STA, tilikirjat 1920–1938.

⁵⁵⁶ Kymmenestä parhaiten ansainneesta peräti 199 työläistä (n=280) oli joko tahkooja (35), työkalujentekijä (34), merlaaja (29), puukonvarrentekijä (29), karkaisija (27), prässäjä (23) tai heijaseppi (22). Muut kymmenen joukossa olleet työntekijät olivat vasaraseppi (15), viilaaja (14), seppi (9), heijaseppi (6), kirvesmies (5), leimaaja (5), metallinleikkaaja (4), muffaaja (4), niklauksen puhdistaja (4), jyrtsijä (4), päällelyöjä (2), sorvaaja (2),

perusteella parhaiten Sorsakoskella ansaitsi tehtaan erikoisammattimiehet, kuten esimerkiksi työkalujentekijät, joiden kouluttautuminen kesti useiden vuosien ajan.

Toisaalta myös vaihetyöntekijät saattoivat yltää korkeisiin ansioihin. Vuosina 1898–1926 joka neljäs kymmenen eniten ansainneesta työläisestä oli tahkooja tai merlaaja, vaikka tehtaalaiset eivät juuri arvostaneet näitä kahta ammattia pölyisyyden vuoksi.⁵⁵⁷ Kolmenkymmenen vuoden aikana tapahtui myös muutoksia ammattiryhmien välillä. Vielä 1900-luvun alussa parhaiten ansainneiden joukossa oli viilaajia, jyrssiöitä ja puukonvarrentekijöitä, kun taas esimerkiksi merlaajat loistivat poissaolollaan. He ylsivät parhaiten ansaitsevien joukkoon vasta 1910-luvulta lähtien.

On kuitenkin syytä huomauttaa, ettei näihin ammattiryhmiin kuulumisen automaattisesti tarkoittanut parempia ansioita. Esimerkiksi prässääjä Pekka Blom ansaitsi vuonna 1925 14 219 markkaa, mikä oli kyseisenä vuonna kolmanneksi eniten koko tehtaan työväestöstä. Samaan aikaan prässääjä Alma Iivarinen kuitenkin ansaitsi vain 7 286 markkaa.⁵⁵⁸ Ansiot olivat siis sidottuja sukupuoleen. Yksikään nainen ei yltänyt kymmenen parhaiten ansainneen työläisen joukkoon vuosina 1898–1926. Palkkauksen hierarkiaa on parhaiten todennettavissa tarkastelemalla työntekijöiden tuntipalkkoja. Liitteeseen 4 on merkitty isännöitsijän ilmoittamat työläisten tuntipalkat vuosina 1912–1916 ja 1921–1924. Tehtaan naisten tuntiansiot olivat ensinnäkin näinä vuosina keskimäärin kolmasosan pienempiä kuin miesten keskituntipalkat.⁵⁵⁹ Tilanne oli samankaltainen myös reaaliansiassa, sillä esimerkiksi vuosina 1916–1926 naisten ansiot jäivät kolmanneksella työläisten keskiarvosta. Ero oli tosin hieman kaventunut vuosisadan alusta. Vielä vuosina 1900–1907 tehtaan naistyöläisten reaali-palkat olivat keskimäärin 45 prosenttia miehiä pienempiä. Naisten parantunut ansiotaso 1910- ja 1920-luvuilla selittyykin sillä, että naistyöntekijät alkoivat tuolloin siirtyä tehtaan miehiseksi nähdylle työlajeille.⁵⁶⁰

Palkka oli toisaalta sidottu myös ikään. 15–18-vuotiaalle pojalle maksettiin keskimäärin noin kolmasosa vähemmän kuin tehtaan täysi-ikäiselle miehelle. Alle 18-vuotiaan pojan keskituntiansiot olivat siis hyvin samansuuruiset kuin täysi-ikäisen naistyöntekijän. Parhaiten ansainneiden poikien tuntipalkat saattoivat kuitenkin paikoin yltää jopa suuremmaksi kuin

tavarainhoitaja (2), niittaaja (1), niklaaja (1), levyseppä (1) ja varastonhoitaja (1). Yksi tuntematon. ELKA, PKA, am 1898–1907 ja 1916–1919; ELKA, PKA, palkkakirjat 1908–1915; ELKA, STA, tilikirjat 1920–1938.

⁵⁵⁷ Tehtaan ammattiryhmien arvostuksesta ks. Huopainen 1979, 16 ja 23.

⁵⁵⁸ ELKA, STA, tilikirja 1925.

⁵⁵⁹ Luvussa on huomioitu vuosina 1912–1916 yli 18-vuotiaiden keskituntipalkat ja vuosina 1921–24 sekä ammattityöntekijöiden että muiden työntekijöiden keskituntipalkat.

⁵⁶⁰ ELKA, PKA, am 1900–1907; 1916–1919; ELKA, STA, tilikirjat 1920–1926.

täysi-ikäisten naistyöntekijöiden keskituntipalkka. Huonoiten tehtaalla maksettiin palkkaa alle 18-vuotiaalle tytölle. 1910-luvulla tytöt saivat keskimäärin 12,6 prosenttia pienempää keskituntipalkkaa kuin samanikäiset pojat, mutta vuosina 1922–1924 ero kasvoi jo 38 prosenttiin.

Ammattitaito oli kolmas tekijä, joka vaikutti palkan suuruuteen. Sorsakoskella ammattitaitoiselle työntekijälle maksettiin esimerkiksi vuonna 1921 keskimäärin 20 prosenttia enemmän kuin ammattitaidottomalle. Vertailun vuoksi todettakoon, että samana vuonna suomalaisilla konepajoilla ammattitaitoisen työntekijän tuntipalkka oli 28 prosenttia enemmän kuin ammattitaidottoman. Sorsakoskella ammattitaitoisten työntekijöiden tuntipalkat kasvoivat vuosina 1922–24 muuta tehtaan työväkeä nopeammin, sillä heille maksettiin tunnilta jo kolmasosa enemmän kuin ammattitaidottomille.⁵⁶¹

Sorsakoski jäi tuntipalkoissa ainakin vuosien 1921–1924 osalta jälkeen muista suomalaisista metalliteollisuusyrityksistä. Edes tehtaan ammattitaitoinen työväestö ei yltänyt metalliteollisuudessa maksetuille keskituntipalkoille.⁵⁶² Sorsakosken ansiotasoa on kuitenkin vaikea verrata muihin suomalaisiin tehtaisiin, koska työläisten ansiotaso määräytyi lopulta urakkahintojen perusteella. Lisäksi ansiotason arviointia vaikeuttavat tehdaspaikkakuntien erilaiset elinkustannukset sekä yhtiöiden tarjoamat luontaisedut.

Sorsakoskella työläisten luontaisetuihin kuului muun muassa edulliset asumiskustannukset, sillä työväenasunnoista maksettiin ainoastaan pientä nimellivuokraa. 1900-luvun alussa Sorsakosken työväenasunnot olivat paremmat esimerkiksi Varkauteen verrattuna, mutta silti vuokrataso ei ollut yhtään korkeampi.⁵⁶³ Vielä vuonna 1916 Sorsakosken asunto-oloja kuvattiin parhaimmaksi Pohjois-Savon maaseudun tehdasyhdyskunnista.⁵⁶⁴ Pienet asumiskustannukset yritettiin ulottaa 1930-luvulla myös omakotiloasumiseen, sillä Hackman maksoi omissa taloissa asuville työläisille työväenasuntoetua vastaavan erotuksen.⁵⁶⁵ Sorsakoskella työläisten luontaisetuihin kuului lisäksi lupa lehmien laiduntamiseen tehtaan mailla sekä oman kasvimaan viljeleminen ilmaiseksi. Työläiset saivat myös hakea jätepuita tehtaan metsistä ja kalastaa vapaasti Sorsavedellä. Vuosisadan alussa

⁵⁶¹ Liite 4. Ammattitaitoisten ja ammattitaidottomien työntekijöiden keskipalkoista vuonna 1921 ks.

Lähteenmäki 1995, 77.

⁵⁶² Liite 4. Metalliteollisuuden työntekijöiden keskituntiansioista ks. Vattula 1983, 405 ja 415.

⁵⁶³ 1900-luvun alussa asumiskustannukset olivat Sorsakoskella korkeintaan seitsemän markkaa kuussa.

Työläinen joutui maksamaan 2,25–3 mk huoneesta tai 4–5 markkaa kamarista ja keittiöstä. Varsinaisen vuokran lisäksi oli maksettava myös sähkövalosta yksi markka jokaista sähkölamppua kohden. Vuodessa tämä tarkoitti alle kymmenesosaa keskimääräisestä työläisen palkasta. Tm 26.9.1901 ja 12.1.1904.

⁵⁶⁴ Sanantuoja 26.9.1916.

⁵⁶⁵ Itkonen 1976, 253.

kielletty metsästyskin oli myöhemmin tehtaan metsissä sallittua. Lisäksi työläisten oli mahdollista ostaa tehtaan tuotteita 21 prosentin alennuksella.⁵⁶⁶ Vuodesta 1925 lähtien tehtaan työläiset saivat myös nauttia muiden Sorsakosken koulupiirin jäsenien tavoin kunnallisveron kevennyksestä.⁵⁶⁷

Ulkomaalaisten ammattityöntekijöiden palkkaus erosi muista työntekijöistä, sillä he työskentelivät tehtaalla kuukausipalkalla. Kiinteän palkan johdosta ulkomaalaisia ei edes merkitty muiden työläisten tavoin palkkaluetteloihin, vaan työntekijän palkka vahvistettiin erillisellä sopimuksella. Inkeri Ahvenisto näkee kuukausipalkan osoittaneen työnantajalta luottamusta, koska työläisen työpanosta ei altistettu jatkuvan tarkkailun alle. Työläiselle kuukausipalkka merkitsi ennen kaikkea parempaa taloudellista turvaa ja jatkuvuutta.⁵⁶⁸ Kaivertaja Karl Stoecker'in kuukausiansiot olivat esimerkiksi vuonna 1912 työntekijän valinnan mukaan joko 200 Saksan markkaa tai 250 Suomen markkaa.⁵⁶⁹ Stoecker'in kuukausipalkka oli vajaa 100 markkaa vähemmän kuin tehtaan ylimestarin kuukausipalkka.⁵⁷⁰ Tosin ylimestareiden tulot saattoivat kasvaa huomattavasti tätäkin suuremmaksi, sillä heille maksettiin kiinteän kuukausipalkan ohella myös yksi prosentti tehtaan vuosittaisesta nettovoitosta.⁵⁷¹

Ulkomaalaisille työntekijöille maksettiinkin parempaa palkkaa kuin tehtaan suomalaisille työntekijöille. Esimerkiksi vuonna 1912 Stoecker ansaitsi lähes kolminkertaisen summan verrattuna vakinaisten työläisten ansioihin (mediaani 1 132 mk).⁵⁷² Tehtaan suomalaiset

⁵⁶⁶ Huopainen 1979, 38–39.

⁵⁶⁷ Leppävirran kunta ja Hackman sopivat vuonna 1925, että Hackman ylläpitää edelleen yksin Sorsakosken koulupiiriä. Samalla sorsakoskelaiset vapautettiin osallistumasta muihin kuin Sorsakosken koulupiirin koulumenoihin, mikä tarkoitti käytännössä suhteellisesti alhaisempaa veromäärää muihin kuntalaisiin nähden. Sopimus kuitenkin mitätöitiin vuonna 1936 lainvastaisena, mistä lähtien kunta joutui ottamaan vastuun myös Sorsakosken kansakoulusta. Sorsakosken koulupiirin alueella olevat kuntalaiset saivat kuitenkin edelleen nauttia kunnallisveron kevennyksistä, sillä Hackman hyvitti koulupiirin jäseniä 1-2 markalla veroäyriä kohti vuoteen 1947 saakka. Lahtinen 1967, 494–495; Hovi 1995, 386.

⁵⁶⁸ Kuukausipalkkauksesta esim. Ahvenisto 2008, 245.

⁵⁶⁹ ELKA, PKA, kb 1902–1918, työtodistus 15.4. 1912.

⁵⁷⁰ Friedrich Cloubergin työsopimuksessa vuodelta 1908 ylimestarin kuukausipalkka noudatti portaittaista mallia: ensimmäiseltä vuodelta maksettiin 312,50 Suomen markkaa, minkä jälkeen palkka nousi seuraavaksi neljäksi vuodeksi 343,75 markkaan. Cloubergin seuraajalle, Hans Habann'ille, maksettiin puolestaan jokaisena vuotena sama kuukausipalkka eli 350 Suomen markkaa. ELKA, HSA, kb 1902–1918, työtodistus 28.7.1908 ja 6.2.1913.

⁵⁷¹ Vuosittaiset netto-osuudet kuuluivat jo ainakin saksalaisille ylimestareille, mutta ainoa esimerkki on säilynyt vuodelta 1917, jolloin tehtaan ylimestarina toimi Kalle Heiskanen. Heiskanen nettoprosenttiosuus oli tuolloin 5 247,38 Suomen markkaa eli hän ansaitsi lähes saman summan kuin kuukausipalkalla koko vuoden aikana (6 000 mk). Tämän lisäksi ylimestareiden oli mahdollista saada myös muita ylimääräisiä tulospalkkioita – esimerkiksi vuonna 1917 Heiskanen ylimääräiset palkkiot olivat 2 400 markkaa. Kaiken kaikkiaan Heiskanen ansiot nousivat siis vuonna 1917 peräti 13 647,38 markkaan. ELKA, PKA, kb 1902–1918, työtodistus 28.7.1908; 6.2.1913; ELKA, PKA, työtodistuksia 1918–1935, työtodistus 17.3.1920.

⁵⁷² ELKA, PKA, palkkakirjat 1908–1915, palkkakirja 1912.

työntekijät myös tiedostivat eriarvoisuuden. Hieman kärjistetty lehtikirjoitus vuodelta 1909 kuvaa osuvasti yhden sorsakoskelaisen työntekijän tunteita:

*”Tänne on Saksasta asti tilattu työmiehiä kun niiden työ on muka halvempaa kuin suomalaisten. Kerron tässä yhden esimerkin. Tässä oli työssä isossa moukarissa kaksi suomalaista miestä 40 pennin tuntipalkalla ja ne löivät noin 1,200 ja 1,500 päivässä, nyt tilattiin Saksasta sille tilalle yksi mies ja sille maksetaan 10 markan päiväpalkka ja se lyö korkeintaan 400 päivässä. En tiedä, kumpi olisi ollut edullisempi tehtailijalle. Se on herrojen isänmaallisuutta, kun hylkivät oman maan työläisiä”.*⁵⁷³

Kiinteän kuukausipalkan ohella ulkomaalaisille kuului luontaisetuja. Esimerkiksi asumiskustannukset olivat vielä pienemmät kuin suomalaisilla työntekijöillä, sillä ulkomaalaisten ei tarvinnut maksaa lainkaan asunnosta, valosta tai lämmityksestä. Myös palkkaamiskynnys tehtiin mahdollisimman alhaiseksi: ulkomaalaisille maksettiin joko edestakaiset matkat Sorsakoskelle tai annettiin kolmen palkkakuukauden suuruinen avustus matkakustannuksiin. Edellä luetellut luontaisedut eivät tosin koskeneet vain ulkomaalaisia ammattityöntekijöitä myös tehtaan ulkomaalaisia ylimestareita ja työnjohtajia.⁵⁷⁴

Tehtaiden työehdot määriteltiin siis ennen toista maailmansotaa yksityisen työntäjän ja yrityksessä toimivien ammattiosastojen välillä, koska paikalliset liikkeet olivat käytännössä ainoa keino saada parannuksia palkkoihin ja työsuhteiden ehtoihin. Tästä syystä varhaisimmat työehtosopimukset⁵⁷⁵ olivat Suomessa monivivahteisia, sillä niiden sisällöt vaihtelivat paikkakunnittain ja teollisuuden aloittain. Osa sopimuksista oli puhtaasti palkkasopimuksia ja kun taas toisissa määriteltiin myös työsuhteiden ehtoja.⁵⁷⁶

Aina osapuolet eivät kuitenkaan päässeet yhteisymmärrykseen. Työläisten lakot ja työntäjien sulut kuuluivatkin jo 1800-luvun lopulta lähtien äärimmäisenä osana työ- ja palkkasuhteiden määrittelyyn. Työriitojen lisääntymistä on pidetty merkinä osapuolten etuvastakohtien jyrkkemmisestä ja mutta toisaalta myös patriarkaalisen suhteen vähittäisenä murtumisena. Suomessa työtaistelut yleistyivät vuoden 1905 aikana ja ensimmäinen lakkosuma koettiin juuri suurlakon innoittamana. Seuraavat lakkoallot tapahtuivat vuosina 1917 ja 1920.⁵⁷⁷

⁵⁷³ Lainausta ST 9.11.1909.

⁵⁷⁴ Esim. ELKA, PKA, kb 1902–1918, työtodistus 28.7.1908 ja 6.2.1913; ELKA, PKA, työtodistuksia 1918–1935, työtodistus 17.3.1920; ELKA, PKA, betyg 1920–1929, työtodistus 18.4.1926.

⁵⁷⁵ Työehtoja käsitelleitä sopimuksia nimitettiin useilla eri nimillä, kuten esimerkiksi työsopimus, palkkaustariffi, palkkaussäännöt, joukkotyösopimus, sopimuskirja, palkkaussopimus ja tariffi. Työehtosopimustermi luotiin vuonna 1910, mutta se yleistyi työmarkkinasuhteissa vasta 1940-luvulla. Mattila 1963, 269; Teräs 2001, 346.

⁵⁷⁶ Teräs 1995, 11; Teräs 2001, 343–346 ja 375.

⁵⁷⁷ Koivisto 1963, 448–453; Savola 1968, 103; Mattila 1992, 32.

Sorsakoskella työläiset suunnittelivat lakkoa ensimmäisen kerran jo ennen työväenyhdistyksen perustamista. Wrede oli nimittäin vuonna 1901 leikannut palkkoja 30–40 prosenttia, minkä johdosta tehtaalaiset päättivät ryhtyä vastatoimiin.⁵⁷⁸ Työläiset valitsivat keskuudestaan toimikunnan ja keräsivät nimilistan lakkoon menevistä tehtaalaisista. Nimilista oli tarkoitettu painostuskeinoksi, sillä yhdistys päätti luovuttaa listan isännöitsijälle ainoastaan siinä tapauksessa, mikäli hän ei suostuisi palauttamaan palkkoja entiselleen. Wreden mukaan palkkojen korottaminen ei ollut kuitenkaan mahdollista, koska tehtaalla vallitsivat vaikeat ajat. Korotuksien sijaan isännöitsijä kehotti työläisiään työskentelemään entistä enemmän, jotta palkkojen alennus tulisi korvatuksi.

Toimikunta ei kielteisestä päätöksestä huolimatta jättänyt isännöitsijälle nimilistaa, vaan työväestö päätti pohtia tilannetta uudessa kokouksessa. Lakkoaikeet kaatuivat lopulta työläisten hajaannukseen:

”Taa kokoonnuttiin ja päätettiin pysyä entisessä päätöksessä. Vaan kun tuli puheeksi, kuinka tuon lakon kanssa olisi meneteltävä, niin huomattiin johtoa puuttuvan, jota päätettiin pyytää eräältä työväenyhdistykseltä. Näitä odottaissa raukesikin tuo yksimielisyyden yritys herran hyväksi mieleksi siten, että huonoimmat kohdat palkoista korjaantui vähän ja kaikki näyttivät ratkaisuun tyytyväisiltä, mutta työtä kuitenkin jatketaan alennetuilla palkoilla.”⁵⁷⁹

Vaikka Työmies-lehteen kirjoittanut työläinen ei hyväksynytkään lopputulosta, niin on kuitenkin huomion arvoista, että työväestö oli pystynyt vaikuttamaan neuvotteluilla edes joidenkin tehtaalaisten palkkoihin. Toisaalta isännöitsijän oli epäilemättä kannattavaa tehdä palkkoihin pieniä myönnytyksiä, mikäli lopputuloksena oli työrauhan palauttaminen tehtaalle.

Ennen suurlakkoa työtaistelut olivat luonteeltaan paikallisia ja spontaaneja: osa tehtaan työntekijöistä tuskastui ja aloitti lakon saadakseen parannuksia työsuhteeseensa.⁵⁸⁰ Tämä kuvaus sopii myös Sorsakoskella käytyyn työtaisteluun vuonna 1904. Tehtaan koristesevät nimittäin ilmoittivat lopettavansa työt 2. kesäkuuta, koska he eivät suostuneet pakolliseen urakkatyöhön. Kieltäytymisen taustalla oli pelko ansioiden laskusta, sillä kyseessä oli uusi työläji. Sepät olisivatkin halunneet tehdä kyseisen työn tuntipalkalla, mutta tähän Favre ei suostunut.⁵⁸¹ Koristeseppien ehdotus oli ymmärrettävä, sillä urakkapalkkausta käyttäneissä suomalaisissa tehtaissa oli uudentyypin työn alkaessa usein tapana, että työläinen sai alkuun työskennellä tuntipalkalla. Vasta työtaitojen kartuttua siirryttiin urakkapalkkaukseen.

⁵⁷⁸ Tm 12.1.1901.

⁵⁷⁹ Lainaus Tm 7.2.1901.

⁵⁸⁰ Savola 1968, 103.

⁵⁸¹ Tm 30.5.1904 ja 10.1.1905; Koivisto 1963, 450.

Tällä järjestelyllä pyrittiin välttämään se, ettei urakkasumma jäänyt tuntipalkkoja pienemmäksi.⁵⁸²

Työväenyhdistys yritti neuvotella työriidasta isännöitsijän kanssa, vaikka riita koskettikin vain yhtä tehtaan työntekijäryhmää. Keskustelut eivät tuottaneet kuitenkaan tulosta, sillä Favre totesi toimikunnalle, ”*että asia ei anna aihetta muutoksiin*”.⁵⁸³ Seppien irtisanoutumisilmoitus ei ollut lopulta riittävä painostuskeino, koska isännöitsijä ei yksinkertaisesti suostunut neuvottelemaan urakan ehdoista. Lopputulos oli ilmeisesti etukäteen ennustettavissa, sillä useat koristesepät muuttivat pois paikkakunnalta jo ennen irtisanomisajan umpeutumista. Näiden työläisten joukossa oli muun muassa työväenyhdistyksen puheenjohtaja David Angerias.⁵⁸⁴ Seppien työtaistelun syy oli Suomessa tuona vuonna hyvin poikkeuksellinen, mutta lopputulos oli sitäkin tyypillisempi: lakko päättyi seppien tappioon, kun työntuoja palkkasi tilalle uutta työvoimaa.⁵⁸⁵

Vuonna 1907 Sorsakoskella ei sitä vastoin lakkoiltu, vaan paikkakunnan työväestö yritti saada parannuksia palkkoihin toisella tavalla. Työntekijä- ja työnantajajärjestöjen väliset joukkosopimukset eivät olleet harvinaisuudestaan huolimatta merkityksettömiä, sillä ne lisäsivät paikallisen sopimisen painetta muualla Suomessa. Kun esimerkiksi Suomen Metalliteollisuuden Harjoittajain Liiton ja Helsingin paikallisten metallialan ammattiosastojen välinen työehtosopimus solmittiin marraskuussa vuonna 1906, niin usealla muulla paikkakunnalla ammattiosastot alkoivat esittää työntäjille omia sopimusehdotuksia.⁵⁸⁶ Helsingin esimerkin innoittamana myös Sorsakosken työväenyhdistys ryhtyi valmistelemaan seuraavan vuoden keväällä palkkatariffia eli työpalkkasopimusta. Palkkatariffi suunniteltiin huolella, sillä jopa 13 työryhmää valmisteli palkkalistoja tehtaan eri työntekijäryhmille.⁵⁸⁷

Suomessa ammattiyhdistysliike oli ryhtynyt jo 1800-luvun lopulta lähtien ajamaan minimituntipalkkausta sekä kappale- eli urakkapalkkauksen poistamista. Työväestö halusi eroon urakkapalkkauksesta, koska sen nähtiin alentavan palkkoja, aiheuttavan työttömyyttä sekä vaikeuttavan työajan lyhentämispyrkimyksiä.⁵⁸⁸ Sorsakoskella työväenyhdistys ei kuitenkaan ajanut tehtaalle palkkaustavan muuttamista, vaan palkkatariffilla oli tarkoitus määrittää ainoastaan urakkapalkkauksen alimmat tuntipalkat. Esitys oli Suomessa tuohon

⁵⁸² Peltonen 1939, 228–229.

⁵⁸³ TA, STYA, ptk 19.5.1904, 23.5.1904, 30.5.1904 ja 7.6.1904.

⁵⁸⁴ Tm 30.5.1904; TA, STYA, ptk 7.6.1904.

⁵⁸⁵ Vuoden 1904 Suomessa järjestettiin 35 lakkoa, joissa kolmasosassa vaadittiin palkankorotusta. Yhdessäkään lakossa riidan syynä ei ollut kuitenkaan urakkapalkkaus. Ks. Tm10.1.1905 ja 13.1.1905.

⁵⁸⁶ Mattila 1992, 36–37.

⁵⁸⁷ TA, STYA, ptk 14.4.1907 ja 21.4.1907.

⁵⁸⁸ Mattila 1969, 117–118.

aikaan suhteellisen harvinainen, vaikkakin jo 1890-luvulla eri ammattiryhmien edustajankokoukset olivat esittäneet urakkapalkkaukseen alimpien tuntipalkkojen voimaansaattamista.⁵⁸⁹

Työväenyhdistys ajoi kolme vuotta urakalla työskennelleille työkaluviilareille alimmaksi tuntipalkaksi 50 penniä ja ammattitaitoisille sepille 45 penniä. Ammattitaidottomalle työväelle tuli sitä vastoin maksaa kolmelta ensimmäiseltä kuukaudelta 20 penniä, jonka jälkeen palkkaa nousisi 5 pennillä. Sekä vuoden että kahden vuoden työkokemuksen jälkeen tuntipalkkaa korotettaisiin taas viidellä pennillä. Oppilaille alin tuntipalkka määritettiin ensimmäisen puolen vuoden ajaksi 10 penniin. Seuraavan puolen vuoden ajan oppilas työskentelisi 12 pennin tuntipalkalla, jonka jälkeen palkkaa nostettaisiin 5 pennillä puolen vuoden välein aina kolmeen työvuoteen saakka. Naisille työväenyhdistys vaati sen sijaan kaiken työn teettämistä tuntipalkalla. Naisten alin tuntipalkka määritettiin työpalkkasopimuksessa 12 penniin ja puolen vuoden työkokemuksen jälkeen palkka nousisi 3 penniä. Kolme vuotta työskennelleille naisille olisi maksettava jo 20 penniä tunnilta. Yhdistyksen esityksessä tehtaalla kolme vuotta työskennellyt nainen ansaitsisi siis vasta tuolloin saman mitä ammattitaidoton miestyöläinen kolmen ensimmäisen kuukauden aikana.⁵⁹⁰

Suurlakon jälkeisissä joukkosopimuksissa määriteltiin useimmiten alimmat tuntipalkat, urakkataksat, työajan pituudet sekä yli- ja pyhätyökorvaukset.⁵⁹¹ Sorsakoskella työväenyhdistys rajasi kuitenkin työsuhteiden ehtoja määrittelevät kohdat pois sopimusehdotuksesta. Palkkatariffiin ei otettu mukaan yli- ja pyhätyökorvauksia, vaikka niitä käsiteltiin vielä sopimuksen valmisteluvaiheessa.⁵⁹² Myös työaikakysymys haluttiin irrottaa omaksi kokonaisuudeksi.⁵⁹³ Kaiken kaikkiaan työpalkkasopimusehdotus oli laadittu harkintaa käyttäen. Palkkojen osalta työväenyhdistys ei siis vaatinut työantajalta siirtymistä urakkapalkkauksesta minimituntipalkkaan, vaan tuntipalkkausta haluttiin ainoastaan vahvistaa

⁵⁸⁹ Esim. Suomen muurarien edustajakokous päätyi vastustamaan urakkatyötä vuonna 1900. Ammattiryhmä päätti kuitenkin kirjata ohjelmaan, että urakkatyöstä olisi saatava ainakin tariffit voimaan, mikäli minimituntipalkkaukseen siirtyminen ei onnistuisi. Samaan päätökseen päätyivät myös räätäilityöntekijät. Ks. Mattila 1969, 116–118 ja 266.

⁵⁹⁰ ELKA, STA, päiväamäätön kirje toukokuulta 1907. Työpalkkasopimuksen voimaantulopäiväksi oli merkitty 1.6.1907.

⁵⁹¹ Teräs 2001, 344.

⁵⁹² Työväenyhdistys aikoi vaatia arkena 50 % ja pyhänä 100 % ylityökorvausta. Lisäksi yhdistys määritteli pyhätyön alkavan lauantaina klo 15 ja päättyvän maanantaina klo 6. TA, STYA, ptk 21.4.1907.

⁵⁹³ TA, STYA, ptk 14.4.1907.

urakkatyön takuupalkkana. Palkkatariffissa esitetyt alimmat tuntipalkat olivat lisäksi maltillisia eikä kaikille työntekijäryhmille edes vaadittu korotusta.⁵⁹⁴

Kokemuksen karttuminen nostettiin keskeiseen osaan työpalkkasopimuksessa. Porrasteiseksi laadittu palkkasopimus tosin merkitsi työnantajalle palkkakustannuksien nousua työvuosien kartuttua, mutta toisaalta palkkojen nousu myös motivoi työläisiä työskentelemään tehtaalla pidempään. Työväenyhdistys määritteli työpalkkasopimuksen olevan voimassa ainoastaan yhden vuoden, jonka jälkeen molemmilla osapuolilla oli oikeus irtautua sopimuksesta.⁵⁹⁵ Monivuotinen sopimus olisi todennäköisesti laskenut isännöitsijän hyväksymiskynnystä, sillä tehtaan taloudelliset suhdanteet saattoivat muuttua hyvinkin nopeasti. Suomen varhaisille työehtosopimuksille olikin tyypistä, että ne olivat voimassa vain lyhyen aikaa.⁵⁹⁶

Työpalkkasopimus luovutettiin isännöitsijälle kesäkuun alussa.⁵⁹⁷ Favre antoi vastauksensa kuitenkin vasta kuukauden kuluttua, sillä sitä ennen isännöitsijä halusi käydä Viipurissa.⁵⁹⁸ Matkan tuliaisena työväenyhdistykselle annettiin pääkonttorista seuraavanlainen ilmoitus:

*”Tunnustaen vastaanottaneemme laatimanne työpalkkasopimuksen saamme ilmoittaa, että periaatteellisista syistä emme ylimalkaan ryhdy työsopimuksen tekoon työväenyhdistysten kanssa, jonka takia emme katso voivamme ryhtyä mihinkään toimenpiteisiin puheenaolevaankaan työpalkkasopimukseen nähden”.*⁵⁹⁹

Kollektiiviset palkkasopimukset eivät olleet Sorsakoskella siis neuvoteltavissa. Pääkonttorin kanta oli poikkeava, sillä suurin osa suomalaisista työnantajista suhtautui suurlakon jälkeen positiivisesti joukkosopimusten laatimiseen. Esimerkiksi metalliteollisuudessa saatiin sovittua merkittäviä työehtosopimuksia vielä vuosina 1906–1907. Pietarsaaren ja Tampereen työtaistelujen (1908) seurauksena työntajien suhtautuminen työehtosopimukseen muuttui kuitenkin kielteisemmäksi. Torjuva näkemys vahvistui entisestään vuonna 1909, jolloin Helsingin konepajoja koskeneen työehtosopimuksen uudistaminen päättyi työnantajien julistamaan työsulkuun. Metalliteollisuuden harjoittajien liitto päättikin tammikuussa 1909, ettei se vastaisuudessa enää neuvottele joukkosopimuksista, sillä neuvottelut olivat johtaneet

⁵⁹⁴ Esimerkiksi Suomen Metalliteollisuuden Harjoittajan Liiton ja helsinkiläisten ammattiosastojen välisessä sopimuksessa vuonna 1906 ammattimiehen alimmaksi tuntipalkaksi tuli 42–50 penniä, joka vastasi siis Sorsakosken esitystä. Sorsakoskella oppilaan vuosittainen tuntipalkka oli varsinkin ensimmäisinä vuosina jopa edullisempi työnantajalle. Kuitenkin 3 vuoden jälkeen palkka oli suurin piirtein sama, sillä Helsingissä oppilaalle maksettiin ensimmäisenä vuotena 18 penniä ja vuosittainen korotus 4 penniä. Vrt. TA, STYA, ptk 21.4.1907; Koivisto 1963, 143.

⁵⁹⁵ TA, STYA, ptk 21.4.1907.

⁵⁹⁶ Suomalaisista työehtosopimusten kestosta ks. Teräs 2001, 349.

⁵⁹⁷ Työväenyhdistys käsitteli vielä 29.5.1907 kokouksessaan palkkaustariffia, koska kaikki työryhmät eivät olleet palauttaneet sopimuksen puhtaaksikirjoittajalle palkkauslistoja. TA, STYA, ptk 29.5.1907.

⁵⁹⁸ TA, STYA, ptk 18.6.1907, 24.6.1907 ja 15.7.1907.

⁵⁹⁹ Lainaus ELKA, STA, kirje 13.7.1907.

lähes poikkeuksetta riitaisuuksiin työntajien ja työläisten välillä.⁶⁰⁰ Työnantajat vastustivat työehtosopimuksia lisäksi sen vuoksi, että palkkatariffeja oli usein hankala sovitella liikeolojen mukaan. Ennen kaikkea työnantajat vastustivat työehtosopimuksia siksi, koska he olisivat joutuneet hyväksymään työntekijät tasaveroiseksi sopimusosapuoleksi. Työehtosopimuksien katsottiinkin hyödyttävän vain työntekijöitä, vaikka sopimuksilla olisi saatu luotua tehtaalle työrauha.⁶⁰¹

Sorsakoskella ajaututtiinkin työtaisteluun maaliskuussa 1909. Tällä kertaa aktiivisena osapuolena oli työnantaja, sillä Favre erotti 14 vuorokauden irtisanomisajalla koko tehtaan työväen eli 150 työläistä. Jo samana päivänä Favre kuitenkin laitatti tehtaan oviin julistukset, jossa luvattiin työtä alennetulla palkalla. Työläisten irtisanominen olikin seurausta isännöitsijän yksipuolisesta yrityksestä alentaa palkkoja 10 prosentilla.⁶⁰² Työläisille palkkojen alennuksen selitettiin johtuvan kovasta kilpailusta, sillä venäläiset myivät puukkoja ja veitsiä Sorsakoskea halvemmalla. Tehtaan tuotteiden myyntihintojen laskeminen samalle tasolle edellytti tuotantokustannuksien alentamista, mikä näkyi suoraan työläisten palkoissa. Tehtaalaiset eivät kuitenkaan suostuneet palkkojen leikkauksiin, minkä johdosta Favre irtisanoi koko tehtaan työväen. Sorsakoskelaiset saivat riidan aikana myös valtakunnallista tukea, kun Suomen Metallityöntekijöiden liiton puheenjohtaja Herman Saxman kävi neuvotteluja Viipurissa Wilhelm Hackmanin kanssa.⁶⁰³

Riita saatiin lopulta sovitettua irtisanomisajan aikana. Työnantajan näkökulmasta painostus oli onnistunut, sillä edes työväestön korkea järjestäytymisaste (80 %) ja valtakunnallinen taustatuki eivät vaikuttaneet riidan lopputulokseen. Tehtaalaiset joutuivat myöntymään palkkojen alennukseen.⁶⁰⁴ Saxmanin mukaan sorsakoskelaisilla ei ollut juuri vaihtoehtoa, sillä työnantajalle ”*vähien töiden tähden olisi seisaus ollut edullista*”.⁶⁰⁵ Työväestön oli erityisen vaikea hyväksyä lopputulosta, sillä tehtaalla oli vain puoli vuotta aikaisemmin alennettu palkkoja 20–40 prosenttia.⁶⁰⁶ Sorsakoskella käyty kiista onkin erinomainen esimerkki siitä, ettei työväestön korkea järjestäytymisaste välttämättä näkynyt työriidan lopputuloksessa.⁶⁰⁷

⁶⁰⁰ Työnantajien kielteisestä suhtautumisesta kollektiivisiin joukkosopimuksiin esim. Savola 1968, 107.

⁶⁰¹ Koivisto 1963, 132; Mattila 1992, 36–37.

⁶⁰² ST 6.3.1909.

⁶⁰³ Metallityöläinen 1909, n:o 3, 26.

⁶⁰⁴ Palkat alenivat Herman Saxmanin mukaan useilla aloilla jopa 40 %. Kuitenkin Savon Työmieheissä todettiin palkkojen alennuksen olleen juuri tuo isännöitsijän vaatima 10 %. Vrt. ST 18.3.1909 ja 17.4.1909; Saxman 1910, 66.

⁶⁰⁵ Saxman 1910, 66.

⁶⁰⁶ ST 18.3.1909 ja 17.4.1909.

⁶⁰⁷ Suomen Metallityöväen Liiton historian ensimmäisen osan kirjoittaneen Johan Koiviston mukaan työväestön järjestäytyminen ja työolosuhteet olivat yleensä verrannollisia toisiinsa. Ks. Koivisto 1963, 254.

Vuonna 1913 Sorsakoskella laadittiin taas voimaansaatettavaksi työehtosopimusta ja kappalepalkkahinnoittelua. Tariffin valmistelusta ei enää vastannut työväenyhdistys, vaan ammattiosasto, joka oli kasvanut jäsenmäärillä mitattuna Suomen Metallityöväen Liiton suurimmaksi maaseudulla sijaitsevaksi osastoksi (katso liite 3). Sorsakosken ammattiosasto oli itse asiassa liiton kymmenen suurimman osaston joukossa aina 1910-luvun puoliväliin saakka, jonka jälkeen suurimpien kaupunkien ammattiosastot kasvoivat jäsenmääriltään ohi Sorsakoskesta.⁶⁰⁸ Työehtosopimusta ei valmisteluista huolimatta kuitenkaan jätetty isännöitsijälle, koska tehtaalla oli jo jonkun aikaa vallinnut taloudellisesti huonot ajat. Ammattiosasto päättikin lykätä ehdotusten esittämistä myöhemmäksi, koska ”*tehtaalla on suurimman osan vuotta ollut työt vähissä ja koska työnantaja ei ole kuitenkaan ryhtynyt työehtoja huonontamaan*”.⁶⁰⁹

Vuonna 1917 ammattiosasto viimein esitti isännöitsijälle joukkosopimusta. Tariffi ei kuitenkaan koskettanut kaikkia tehtaalaisia, vaan ainoastaan ulkotyöläisiä. Ammattiosasto vaati alimpien tuntipalkkojen korotusta kirvesmiehille, murareille, murarin apulaisille ja sekatyöläisille.⁶¹⁰ Tehtaan konttorista vastattiin ammattiosastolle, ettei tariffiehdotusta oteta käsiteltäväksi, koska tehdas ei voinut antaa vaikeina aikoina työtä kuin muutamalle ulkotyöläiselle. Isännöitsijä asetti palkankorotuksille seuraavanlaiset ehdot:

”Niille työmiehille, jotka tuottavat tehtaalle vastaavaa hyötyä ja jotka nykyään vallitsevalla kalliilla ajalla eivät voi tulla toimeen nykyisellä palkoilla, tulemme korottamaan palkkaa eri sopimuksen mukaan”.⁶¹¹

Työehtosopimusten vastustaminen ei siis Sorsakoskella merkinnyt kieltäytymistä kaikista neuvotteluista työntekijöiden kanssa, sillä palkkoja oli mahdollista korottaa tapauskohtaisesti. Monelle työnantajalle olikin tärkeintä, että neuvotteluja käytiin juuri oman työväen kanssa eikä ulkopuolisia vaikutteita saaneen tahon, kuten ammattiyhdistysliikkeen kanssa.⁶¹² Henkilökohtaiset palkkaneuvottelut hyväksyttiin myös työläisten puolesta epävirallisena käytäntönä, koska niiden avulla oli mahdollista saada korotettua omia ansioita. Yksilöllisten palkankorotuksien kautta työntajat pyrkivät puolestaan osoittamaan työläisille ammattiyhdistysliikkeen tarpeettomuuden.⁶¹³

Epäilemättä myös Sorsakoskella henkilökohtaiset palkankorotuspyynnöt olivat epävirallisena käytäntönä. Yksittäisten työntekijöiden tai ammattiryhmien palkankorotuspyynnöistä ei ole

⁶⁰⁸ Koivisto 1963, 112.

⁶⁰⁹ Metallityöläinen 1913, n:o 4, 39.

⁶¹⁰ ELKA, STA, kirje 1.7.1917.

⁶¹¹ Lainaus ELKA, STA, kirje 11.7.1917.

⁶¹² Suoranta 2009, 89 ja 148.

⁶¹³ Teräs 2001, 353; Kettunen 1986, 129.

kuitenkaan juuri säilynyt kirjallisia esimerkkejä. Tauno Markkanen muisteli myöhemmin Sorsakosken perinnekirjassa 1930-luvulla esittämäänsä palkankorotuspyyntöä. Aluksi isännöitsijä oli kieltäytynyt korottamasta Markkasen tuntipalkkaa, koska Lucanderin mielestä hän oli ollut liian nuori. Markkanen oli vastannut tähän, että ”*isälleni te olitte sanonut, että te olette liian vanha*”. Sillä kertaa Markkasen palkka nousikin 25 pennillä.⁶¹⁴

Ainakin vuosina 1919 ja 1925 tehtaan tahkoojat ja veitsenterän merlaajat ohittivat kollektiiviset vaatimukset ja pyysivät omille ammattiryhmille palkankorotuksia. Molemmissa tapauksissa Favre kuitenkin hylkäsi 25–50 prosentin korotusvaatimukset. Tahkoojien pyyntö evättiin, koska palkkakustannuksien kattamiseksi olisi pitänyt korottaa myös hienotakeiden myyntihintoja. Tämä ei ollut kuitenkaan mahdollista, sillä Favre oli vuoden 1918 syyskuulla sopinut hinnoista Fiskarsin kanssa. Favre ei siis voinut yksipuolisesti korottaa tuotteiden myyntihintoja, vaan korotukset olisivat vaatineet neuvotteluja.⁶¹⁵ Veitsenterän merlaajien pyyntö torjuttiin puolestaan tehtaan taloudellisen tilanteen vuoksi. Favren mukaan ajat olivat alkuvuonna 1925 niin vakavat, että ”*ainoastaan toiminimen isäntien kiinnostus työläisiinsä on pidättänyt heitä lopettamasta tehtaan käyntiä*”.⁶¹⁶

Vuosina 1919–1922 Favre keskusteli useaan otteeseen palkankorotuksista myös ammattiosaston kanssa. Neuvottelut olivat tosin useimmiten hyvin lyhyitä, sillä isännöitsijä lähinnä perusteli työväestölleen hylkäävää vastausta. Favre vetosi päätöksissään yleensä koventuneeseen kilpailuun tai taloudellisesti huonoihin aikoihin, joiden vuoksi palkankorotukset eivät olleet mahdollisia.⁶¹⁷ Viimeistään 1920-luvun puolivälissä Sorsakoskella kuitenkin palattiin vuoden 1907 ajatusmaailmaan, jossa isännöitsijä kieltäytyi periaatteellisista syistä neuvottelemasta työväenjärjestön kanssa. Esimerkiksi vuonna 1926 Favre ei enää suostunut edes keskustelemaan ammattiosaston kanssa palkankorotuksista.⁶¹⁸ Suomessa työnantajien suhtautuminen ammattiosastoihin muuttuikin 1920-luvulla kielteisemmäksi, kun osastojen nähtiin tulleen entistä alttiimmiksi kommunistisille vaikutteille ja toimintatavoille.⁶¹⁹

Sorsakoskella työläisten reaalipalkat siis romahtivat ensimmäisen maailmansodan viimeisinä vuosina (katso kaavio 5, sivulla 101), mikä näkyi lisääntyneinä palkankorotusvaatimuksina.

⁶¹⁴ Kokkonen 2005, 149.

⁶¹⁵ ELKA, STA, kirje 22.2.1919.

⁶¹⁶ ELKA, STA, kirje 22.2.1919, 4.4.1925 ja 25.4.1925.

⁶¹⁷ ELKA, STA, kirje 22.2.1919, 21.11.1919, 19.4.1920, 29.12.1920, 21.9.1921 ja 17.12.1922.

⁶¹⁸ Kirjeen alalaitaan on kirjoitettu: ”*Besvarats mundliga att vi ej kunna underhandla med fackföreningen*”.

ELKA, STA, kirje 29.7.1926.

⁶¹⁹ Suoranta 2009, 111–112.

Kuitenkin vain harvoissa tapauksissa työläisten vaatimukset johtivat palkkojen korottamiseen. Koska palkkojen korottaminen ei ollut isännöitsijän mielestä mahdollista, niin Favre ehdotti työläisille esimerkiksi vuonna 1921 pidempää työpäivää:

*”Minä en voi löytää muuta mahdollisuutta työläisten toimeentulon parantamiseksi kuin että työläiset osoittaisivat suurempaa työhalua ja käyttäisivät hyväkseen sitä tilaisuutta ylityöhön, jonka laki 18 p:ltä elokuuta 1917 sallii, taikka tekemällä työtä aina 10 tuntiin päivässä. Mitään pakkoa en tässä suhteessa tahdo käyttää, ja olen valmis, jos työläiset niin päättävät, ja jonka päätöksen he voivat peruttaa milloin tahtovat, pidentämään työaika yhdestä kahteen tuntiin päivässä sekä myöskin näistä tunteista maksamaan 50 % korotuksen”.*⁶²⁰

Isännöitsijä ehdotti tehtaan työläisille vastaavanlaista ratkaisua myös vuosina 1920 ja 1922.⁶²¹ Johan Koivisto tulkitsi Favren viimeisimmän ehdotuksen⁶²² olleen itse asiassa pyrkimys palauttaa tehtaalle 10-tuntinen työaika.⁶²³ Tämä ei ollut kuitenkaan Favren tavoite, vaan ehdotuksen taustalla painoi isännöitsijän velvoite huolehtia työväestöstään.⁶²⁴ Ylitöiden tekeminen oli Favren näkökulmasta ainoa mahdollisuus parantaa työläistensä toimeentuloa, koska palkankorotukset eivät olleet tuolloin mahdollisia.

Vuonna 1920 työläisten toimeentuloa yritettiin parantaa myös toisella tavoin. Huhtikuun alussa tehtaalla oli isännöitsijän aloitteesta korotettu sekä tunti- että urakkapalkkoja 10 prosentilla, mutta työväestön mielestä korotus ei ollut kuitenkaan riittävä. Vain pari viikkoa myöhemmin ammattiosasto anoi 50 prosentin palkankorotuksia elinkustannuksien nousun johdosta. Ammattiosasto perusteli isännöitsijälle pyyntöä viisihenkisen työläisperheen keskimääräisillä menoilla, jotka olivat Sorsakoskella osaston mukaan 391,60 markkaa kuukaudessa. Korotuksia pidettiin välttämättöminä, sillä ammattiosaston mukaan tehtaan miesten keskiansiot jäivät vain 250 markkaan kuukaudessa.⁶²⁵

⁶²⁰ Lainaus ELKA, STA, kirje 21.9.1921.

⁶²¹ ELKA, STA, kirje 4.5.1920, 21.9.1921 ja 17.12.1922.

⁶²² Koiviston teoksessa Favren kirje on päivätty vuodelle 1923, mutta alkuperäinen kirje tehtaan arkistossa on kuitenkin vuodelta 1922. Vrt. ELKA, STA, kirje 17.12.1922; Koivisto 1963, 336.

⁶²³ Yksittäisenä kirjeenä Koiviston tulkinta on ymmärrettävä, mutta Favre teki siis vastaavanlaisia ehdotuksia myös kahtena edellisenä vuotena. 10-tuntiseen työpäivään siirtyminen olisi ollut vuoden 1922 lopulla hyvin vaikeaa, sillä Suomessa ryhdyttiin vuonna 1920 tulkitsemaan ankarammin vuoden 1917 lopulla voimaan astunutta 8 tunnin työaikalakia. Tehtaat olivat aikaisempina vuosina saaneet teetättää poikkeusluvalla 9- tai 10-tuntisia työpäiviä, mutta juuri vuoden 1920 aikana poikkeuslupamenettelyä rajoitettiin tuntuvasti. Esimerkiksi metallityönantajat eivät enää hakeneet poikkeuslupia 30.6.1920 jälkeen. Koivisto 1963, 336. Työaikalain soveltamisesta esim. Valtonen–Ala-Kapee 1982, 458–459; Mattila 1992, 69.

⁶²⁴ Vuoden 1921 vastauskirjeessä Favre toteaa, että hän olisi ”yhtä valmis kuin velvollinenkin parantamaan heidän [työläisten] toimeentulo mahdollisuuksiaan, jos se vaan riippuisi omasta tahdostani”. ELKA, STA, kirje 21.9.1921.

⁶²⁵ Ammattiosaston lista menoista: 24 kg jauhoja (108 mk), 2½ litraa maitoa (35), 2 kg voita (46), 2 kg silavaa (36), 1 kg raavaslihaa (7,50), 50 hl perunoita (20), 2 kg kaloja (10), 2 kg ryyniä (18), 2 kg suolaa (2), 1 kg sokeria (10,10), ½ kg kahvia (18), 1 kg saippuaa (13), vaatetus ja jalkineet (50), ¼ halkoja (15) ja vuokra ja valo (3) mk. ELKA, STA, kirje 19.4.1920.

Isännöitsijä ei suostunut ammattiosaston vaatimukseen suorilta käsin, koska uusi palkankorotus olisi merkinnyt ”*tehtaalle pelkkiä tappioita*”. Asia käsiteltiin lopulta Hackmanin pääkonttorissa, jossa työläisten elinoloja päätettiin helpottaa palkankorotuksien sijaan erityisellä lapsiavustuksella. Tehtaalla työskentelevälle perheenisälle myönnettiin 25 markkaa kuukaudessa jokaisesta alle 14-vuotiaasta lapsesta. Tämä lapsiavustus oli voimassa tehtaalla neljän kuukauden ajan.⁶²⁶ Pääkonttorin myöntämää avustusta ei voi pitää mitenkään poikkeava ratkaisuna, sillä Suomessa oli 1910-luvulla myös perheellisille virkamiehille maksettu tilapäisesti ylimääräisiä ansioita.⁶²⁷ Sorsakoskella perhepalkkausta sovellettiin myös Harry Lucanderin aikana. 1930-luvulla tehtaalla otettiin nimittäin käyttöön palkkausperiaate, jossa kaikille urakka- ja tuntipalkalla työskenteleville perhehuoltajille maksettiin työtunnilta 50 penniä lisäpalkkaa jokaisesta alle 16-vuotiaasta lapsesta.⁶²⁸ Sorsakoskellakin paternalistisella työntajapolitiikalla pyrittiin siis turvaamaan työläisten perheiden asema, koska perheen katsottiin olevan yhteisön tulevaisuuden ja vakauden tae.⁶²⁹

7. TYÖVÄESTÖ ISÄNNÖITSIJÄN SILMIN

Sorsakoskella toimi siis vuosina 1891–1938 kolme isännöitsijää. Carolus Wredeä (1887–1902) ja Georg Favrea (1902–1927) voidaan pitää perinteisinä isännöitsijöinä, kun taas Harry Lucanderissa (1927–1944) yhdistyi isällinen auktoriteetti ja nykyaikaisuus. Näiden isännöitsijöiden aikana Sorsakoskella siirryttiin työvoimavaltaisesta käsityöstä moderniin tehdasjärjestelmään sekä pääomavaltaiseen hienotakeiden suurtuotantoon. Wreden isännöitsijäaikana erityistä huomiota kiinnitettiin kulkuyhteyksien ja tehtaan agenttiverkon luomiseen, kun taas Favre ja Lucander keskittyivät ennen kaikkea tuotantoprosessin laadulliseen parannukseen sekä tuotevalikoimien monipuolistamiseen. Hienotakeet muodostivat tehtaan tuotannon selkärangan, mutta 1930-luvulla kasvu perustui myös erilaisiin ruostumattomasta teräksestä tehtyihin peltituotteisiin.

Hienotaetehdas kasvoi tarkasteltavana aikana huomattavaksi teollisuusyritykseksi, sillä esimerkiksi vuonna 1938 tehdas työllisti jo yli 300 työläistä. Työntekijämääriin vaikuttivat laajennuksien ja koneistumisen lisäksi myös tehtaan taloudelliset suhdanteet. Isännöitsijän näkökulmasta työvoiman lisääminen oli nousukauden aikana epäilemättä nopein ja helpoin tapa kasvattaa tehtaan tuotantokapasiteettia. Sorsakoskella työvoimaa lisättiin

⁶²⁶ ELKA, STA, kirje 4.5.1920 ja 29.12.1920.

⁶²⁷ Tilapäisistä kalliinajan lisistä esim. Lähteenmäki 1995, 79–80.

⁶²⁸ Itkonen 1967, 253.

⁶²⁹ Perheen asemasta patriarkalisessa työntajapolitiikassa esim. Koivuniemi 2000, 28.

väliaikaisesti esimerkiksi ensimmäinen maailmansodan sotatarviketilauksien ja 1920-luvun lopulla ruostumattomasta teräksestä aiheutuneen kysynnän aikana.

Matalasuhdanteiden aikana isännöitsijät joutuivat puolestaan alentamaan tuotantoa tavalla tai toisella. 1920-luvun alkuun saakka isännöitsijät välttelivät joukkoirtisanomisia, sillä tuotantoa rajoitettiin ennen kaikkea kollektiivisesti. Esimerkiksi 1910-luvun alussa Favre alensi ennemmin palkkoja ja teetätti lyhyempää työviikkoa kuin erotti suuria määriä työntekijöitä. Työläiset saivat pitää työpaikkansa myös Suomen itsenäistyessä, vaikka irtautuminen Venäjältä merkitsi Sorsakoskella raaka-aine- ja vientiongelmia. Matalasuhdanteen pitkittyminen pakotti Favren lopulta myös irtisanomaan lähes kolmanneksen työvoimasta vuosina 1920–1925. Vuosikymmenen lopulla alkanut kansainvälinen talouslama johti myös Sorsakoskella työvoiman vähentämiseen, mutta irtisanomiset olivat kuitenkin huomattavasti maltillisempia kuin 1920-luvun alussa. Tuotantoa rajoitettiin taas kollektiivisesti, kun Lucander alensi edeltäjänsä tavoin palkkoja ja teetätti lyhyempää työviikkoa.

Tehtaan taloudelliset suhdanteet heijastuivat työsuhteissa. Karkean arvion perusteella vain noin 60 prosenttia työläisistä työskenteli tehtaalla vakinaisesti. Suuri tilapäisen työvoiman osuus hienotaetehtaalla kumoo osaltaan mielikuvaa perinteisestä paternalistisesta tehdasjärjestyksestä, jossa työsuhteet olivat hyvin vakituiset. Sorsakoskella vakinaisen työvoiman osuus oli kuitenkin suurempi kuin esimerkiksi Littoisten verkatehtaalla, jossa pysyviä työsuhteita 1930-luvulla vain alle neljännes.⁶³⁰ Tilapäisen työvoiman osuus kasvoi erityisesti noususuhdanteiden aikana, joten Sorsakosken isännöitsijöillä oli tarpeen tullen käytössä vaihteyöhön soveltuva työvoimareservi. Esimerkiksi ensimmäisen maailmasodan aikana tehtaalle palkattiin runsaasti väliaikaista työvoimaa rapusaksien valmistukseen. Kysynnän vähentyessä työläisten irtisanomiset kohdistuivat juuri tilapäisesti työskenteleviin työläisiin. Näin tapahtui esimerkiksi vuosina 1920–1925, jolloin vakinaisten työntekijöiden määrä kohosi peräti 80 prosenttiin koko tehtaan työvoimasta. Tilapäisten työntekijöiden huomattavasta osuudesta huolimatta tehtaalle muodostui kuitenkin selkeä työläisten ydinjoukko: vuosina 1898–1938 lähes 80 työläistä työskenteli Hackmanin palveluksessa vähintään 20 vuotena.

Koneelliseen tehdastyöhön siirtyminen merkitsi muutoksia työhön palkkaamisessa. Paternalistisen työnantajapolitiikan mukaisesti hienotaetehtas oli pitkään hyvin miehinen: ennen 1920-lukua naiset työskentelivät tehtaalla lähinnä puhdistajina tai pakkaajina. Koneellinen tuotanto kuitenkin mahdollisti naisten siirtymisen myös tehtaan miehisiksi

⁶³⁰ Suoranta 2009, 35–45.

nähdylle työlajeille, koska perinteisen käsityön sijasta alkoi korostua koneiden käyttämisen ja hoitamisen taito. Työnantajaa saattoi lisäksi houkuttaa naisten pienempi palkkataso, sillä naisia palkkaamalla oli mahdollista säästää kokonaispalkkakuluissa. Joka tapauksessa naistyöntekijöiden osuus kasvoi vuoteen 1938 mennessä jo 38 prosenttiin tehtaan työvoimasta. Alle 18-vuotiaiden palkkaamisessa ei sen sijaan tapahtunut merkittäviä muutoksia. Heidän osuutensa pysyi noin 10 prosentissa koko tarkasteltavan ajan. Muualla Suomessa lasten ja nuorten palkkaaminen sitä vastoin väheni nopeasti 1800-luvun lopulta lähtien. Esimerkiksi Nokian tehdasyhdyskunnassa alle 18-vuotiaiden työntekijöiden osuus tippui muutamaan prosenttiin koko työvoimasta jo 1910-luvulla.⁶³¹ Sorsakoskella lasten ja nuorten palkkaaminen tähtäsiikin selkeästi työvoiman turvaamiseen: tehtaalla oli jatkuvasti nuorta työvoimaa saamassa oppia vanhemmilta ammattimiehiltä.

Sorsakoskella paternalistinen työnantajapolitiikka näkyi erityisesti erilaisina palkanmaksutapoina. Ulkomaalaisten ammattityöntekijöiden työpanosta ei altistettu jatkuvan tarkkailun alle, vaan he saivat nauttia kiinteästä kuukausipalkasta. Näin meneteltiin usein myös muualla Suomessa.⁶³² Muiden tehtaalaisten palkkaus perustui sitä vastoin suurelta osin urakkapalkkaukseen. Tällä palkanmaksutavalla isännöitsijä pystyi vaikuttamaan epäsuorasti työvoiman tuottavuuteen, mutta urakkapalkkaus oli työnantajalle useimmiten myös edullisempi kuin tuntipalkkaus. Sorsakoskella urakkapalkkausta tehostettiin entisestään 1930-luvulla, jolloin Lucander otti käyttöön ensimmäisten suomalaisten työnantajien joukossa työsuoritukseen perustuvan Bedaux-palkkauksen. Työsuoritukselle määriteltiin tästä lähtien päivätavoite, jonka jälkeen työläisen ansiot alkoivat nousta ahkeruuden perusteella.

Patriarkaaliseen työnantajapolitiikkaan kuului olennaisena osana työntekijöiden hierarkkisuus, joka näkyi esimerkiksi tehtaan maksamissa tuntipalkkoissa. Sorsakoskella miestyöntekijöille maksettiin korkeinta palkkaa, sillä naisten ja alle 18-vuotiaiden keskituntiansiot olivat noin kolmasosan pienempiä. Tosin muutaman alaikäisen pojan tuntipalkka saattoi joinakin vuosina olla lähes samaa luokkaa kuin tehtaan miesten keskituntiansiot. Ansioiden suuruuteen vaikutti luonnollisesti myös työntekijöiden ammattitaito. Tuntipalkan perusteella ammattitaidoton työmies vertautui Sorsakoskella naisiin ja alle 18-vuotiaisiin lapsityöntekijöihin, sillä heille maksettiin noin kolmasosa vähemmän kuin ammattitaitoisille työmiehille. Sorsakosken isännöitsijöiden palkkapolitiikka ei ollut mitenkään poikkeava, sillä työntekijöiden palkka oli Suomessa jo 1800-luvulla sitoutunut tiukasti tehtävään, ikään ja sukupuoleen. Erityisesti metalliteollisuudessa kokemus ja ikä

⁶³¹ Koivuniemi 2000, 60–61.

⁶³² Ahvenisto 2008, 245.

vaikuttivat palkkaan kohottavasti vielä 1900-luvun puolellakin.⁶³³ Parhaimmat vuosiansiot kertyivät Sorsakoskella loppujen lopuksi varsin suppealle ryhmälle. Eniten tehtaalla ansainnut työntekijä oli vuosina 1898–1926 yleensä joko työkalujentekijä, karkaisija tai puukonvarrentekijä.

Hienotaetehtaan työntekijät ansaitsivat eniten ennen ensimmäistä maailmansotaa. Tuolloin Sorsakosken palkkataso oli muun Suomen tehdasyhdyskuntiin verrattuna hyvin kilpailukykyinen, sillä palkkojen suuruutta keuhuttiin jopa työväenlehtien sivuilla. Silti ei voi sanoa, että isännöitsijät erityisesti houkuttelivat työvoimaa korkeiden ansioiden avulla. Työläisten vuosiansiot mukailivat pikemminkin tehtaan taloudellisia suhdanteita: esimerkiksi itsenäistymisen jälkeisinä vuosina työläisten vuosiansiot suorastaan romahtivat vuosisadan alkuun verrattuna. Urakkatyöskentelylle olikin tyypillistä, että hyvinä aikoina taottiin tulosta, kun taas huonoina aikoina työtahtia jouduttiin hiljentämään. Taloudelliset suhdanteet eivät kuitenkaan vaikuttaneet kuukausipalkkaa nauttiviin ulkomaalaisiin erikoisammattimiehiin. Ulkomaalaisille maksettiin lisäksi huomattavasti korkeampaa palkkaa, sillä heidän vuosiansiot saattoivat nousta jopa kolminkertaiseksi verrattuna muiden tehtaalaisten keskiansioihin. Ulkomaalaisille työntekijöille suotiin kaiken lisäksi huomattavia luontaisetuja, kuten ilmainen asunto, lämmitys ja sähkö sekä edestakaiset matkat kotimaasta Sorsakoskelle.

Hienotaetehtaan alkuvaiheissa työläiset saattoivat hakeutua Sorsakoskelle toisesta syystä. Tehtaan isännöitsijä Carolus Wrede loi työläistensä keskuuteen tunteen vapaudesta, joka oli tuolloin hyvin poikkeuksellista verrattuna useisiin muihin maaseudun teollisuuskeskuksiin.⁶³⁴ Työväestö sai vapaasti järjestää omia tilaisuuksia ensin kansakoulun tiloissa ja vuodesta 1901 lähtien Seuralassa, joka kunnostettiin Hackmanin juhlaikäyttöön. Wrede osoitti suopeutta myös työväestön järjestäytymistä kohtaan, sillä työväenyhdistys sai perustamisesta lähtien käyttää tehtaan juhlasalia vapaasti omaan toimintaansa.

Sorsakoski oli pitkään syrjäinen maaseudun tehdasyhdyskunta, mutta paikkakunnalla ei suinkaan eletty eristyksessä muusta maailmasta. Isännöitsijöiden suhtautuminen oli taloudellisten suhdanteiden lisäksi sidoksissa myös poliittisen ilmapiirin muutoksiin. Georg Favren aikana työväestön vapauden tunne alkoi asteittain pirstoutua, kun Favre ryhtyi vuodesta 1903 lähtien asettamaan rajoituksia salin käytölle. Muutos onkin peilattavissa yhteiskunnan koventuneeseen ilmapiiriin. Tuona vuonna venäläiset viranomaiset nimittain

⁶³³ Haapala 1994, 15; Teräs 2001, 70–72.

⁶³⁴ Mattila 1969, 179–180.

vaikeuttivat työväenyhdistyksien perustamista ja toimintaa niin sanotulla diktatuuriasetuksella, joka laajensi kenraalikuvernöörin valtaoikeuksia Suomessa.

Vuoden 1905 lopulla puolestaan Suomessa vaadittiin yhteiskunnallisia uudistuksia laajalla rintamalla. Sorsakoskella tehdas suljettiin yleislakon ajaksi isännöitsijän aloitteesta, jotta tehtaan työläiset pääsivät mielenosoitukseen Leppävirran kirkonkylälle. Lisäksi Favre maksoi useiden muiden työntajien tavoin palkkaa työläisilleen seisokin aikana. Suurlakon jälkeen Favre hyväksyiikin työväenjärjestöjen toiminnan lähes edeltäjänsä tavoin, sillä kolmen vuoden tauon jälkeen myös työväenagitaattorit saivat pitää puheita tehtaan salissa. Favre kuitenkin vaati, että työväestö ilmoitti hänelle etukäteen kokouksista ja iltamista. Suurlakon jälkeisinä vuosina työntajat suhtautuivatkin hyväksyvästi erityisesti ammattiyhdistysliikkeeseen, sillä muutamilla suurteollisuuden aloilla saatiin solmittua jopa työehtosopimuksia. Suopeassa ilmapiirissä Sorsakoskelle perustettiin ensimmäinen ammattiosasto vuoden 1906 lopulla.

Favren suhtautuminen työväenjärjestöjen toimintaan muuttui vuonna 1909 jälleen kielteisemmäksi. Tuolloin ennakkotarkastuskäytäntö muuttui tiukemmaksi, sillä salin käytölle ei enää automaattisesti herunut lupaa, mikäli kokouksen tai iltaman aihe ei miellyttänyt isännöitsijää. Favren suhtautuminen työväestöön vaikutti epäilemättä yhteiskunnan kielteisemmäksi muuttunut suhtautumistapa työväenyhdistyksiä ja ammattiyhdistysliikettä kohtaan. Viranomaiskontrolli yhdistyksiä kohtaan tiukkeni jälleen niin sanotun toisen sortokauden (1908–1917) aikana ja tuolloin myös työntajat pidättyivät yhteistyöstä ammattiyhdistysliikkeen kanssa. Esimerkiksi Metalliteollisuuden harjoittajien liitto päätti tammikuussa 1909, ettei työehtosopimuksia solmita ammattiosastojen kanssa.

Ensimmäisen maailmansodan ja keisari Nikolai II:n kukistamisen seurauksena Suomessa syntyi vuoden 1917 aikana sotilaallinen, taloudellinen ja poliittinen kriisi, joka kärjistyi sisällissodaksi seuraavan vuoden tammikuussa. Sorsakoskella ei kuitenkaan sodittu, vaan lähialueen taistelut käytiin ennen kaikkea Varkaudessa. Silti hienotaetehtas seisoi tyhjillään tammikuun lopulta aina maaliskuun alkuun. Olot normalisoituivat kuitenkin suhteellisen nopeasti, sillä hienotaetehtaan tuotanto käynnistyi vain kaksi viikkoa Varkauden taisteluiden jälkeen.

Sisällissota jätti kuitenkin jälkensä myös Sorsakoskelle. Ainakin 22 sorsakoskelaista menetti henkensä taisteluissa tai Kuopion vankileirillä ja lisäksi hienotaetehtaan ylimestari murhattiin Varkauden valloituksen jälkimainingeissa. Työläisten määrä vähentyi sodan johdosta noin kolmanneksella, vaikka suurin osa työntekijöistä palasi töihin jo maaliskuun aikana. Vuoden

lopussa työntekijämäärät olivat jo palautuneet edellisvuoden tasolle. Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta kaikki ne työntekijät, joille kirjoitettiin kevään 1918 aikana työtodistus, olivat esimerkiksi palanneet tehtaalle töihin. Sisällissota ei siis vaikuttanut merkittävästi isännöitsijän ja työväestön välisiin suhteisiin. Työnantajat saattoivat toimillaan edistää vangittujen työntekijöiden vapautusta sekä työrauhan palauttamista tehtaalle.⁶³⁵ Favre palkkasikin Kuopion vankileirille joutuneita entisiä työntekijöitä, vaikka he olivat osallistuneet sodan aikana punakaartin toimintaan. Isännöitsijä yksinkertaisesti tarvitsi ammattitaitoista työvoimaa ja työläiset ansiotyötä. Mennyt oli laitettava syrjään, vaikka sisällissodan tapahtumat pysyivätkin pitkään aikaalaisten mielissä.

Sisällissodan kokemukset heijastuivat teollisuustyöntajien toimintaan 1920- ja 1930-luvuilla, koska monilla tehdaspaikkakunnilla pelättiin vasemmiston vallankaappausta. Tästä syystä Sorsakosken isännöitsijöiden ja suojeluskunnan aatemaailma yhdistyivät: molempien intresseihin kuului tarkkailla äärivasemmistoa vakaiden olosuhteiden ylläpitämiseksi. Isännöitsijät suhtautuivat kielteisesti erityisesti ammattiyhdistystoimintaan, sillä 1920-luvun puolesta välistä lähtien Favre ei enää luovuttanut tehtaan salia ammattiosaston käyttöön. Kielteinen suhtautuminen päättyi vasta Lucanderin aikana, kun kommunistisen osaston rinnalle perustettiin vuonna 1930 puhtaasti sosiaalidemokraattinen ammattiosasto. Uuden paikallisosaston hyväksyntä johtui ennen kaikkea isännöitsijän halusta pitää äärivasemmisto poissa paikkakunnan työväenjärjestöistä. Tehtaan työläisiltä kiellettiin osallistuminen kommunistisiin työväenjärjestöihin työpaikan menettämisen uhalla. Kommunisteiksi luettavia henkilöitä ei myöskään palkattu tehtaalle 1930-luvun alkuvuosina. Favren ja Lucanderin suhtautuminen ei ollut poikkeavaa, koska tuon ajan Suomessa työntajat tarkkailivat usein työntekijöidensä poliittisia kantoja.⁶³⁶

Sorsakoskella paternalistinen työntajapolitiikka ei koskenut pelkästään palkkasuhdetta, vaan se heijastui myös vapaa-aikaan. Isännöitsijöiden näkökulmasta työläisiä oli perusteltua ohjata myös töiden ulkopuolella, sillä kontrolloimaton vapaa-aika lisäsi vääränlaisen käytöksen riskiä. Erityisesti tonttipolitiikalla isännöitsijät pyrkivät valvomaan paikkakunnan järjestötoimintaa. Sorsakosken erikoispiirre olikin tehtaan isännöitsijöiden vahva ote paikkakunnan työväenliikkeestä. Muualla Savon tehdasyhdyskunnissa työväestö sai rakennettua oman työväentalon jo 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä.⁶³⁷ Tilanteeseen ei kuitenkaan päädytty tietoisella työntajapolitiikalla, vaan muiden

⁶³⁵ Esim. Kaihovirta 2007; Nevala 2007, 59.

⁶³⁶ Lähteenmäki 1995, 66.

⁶³⁷ Hyvönen 1988, 30, 45, 62 ja 64.

toimenpiteiden sivutuotteena. Hackman joutui nimittäin jo 1880-luvulta lähtien ostamaan kiristyneen kilpailun johdosta metsämaita tehtaan ympäristöstä. Vuosisadan vaihteessa kauppahuone omistikin kaikki kosken ympärillä olevat maa-alueet.

Työväestö joutui sopeutumaan Favren ja Lucanderin asettamiin kokoontumiskieltoihin, koska isännöitsijät eivät suostuneet luovuttamaan tonttia työväentalon rakentamista varten. Sorsakosken työväestö sai oman talon vasta vuonna 1938. Tässä mielessä paikkakunnan työväenjärjestöjen toimintaa ei voi pitää täysin itsenäisenä, vaikka isännöitsijät pyrkivätkin välttämään päätöksissään työväestön suoranaista loukkaamista. Työväentalon puuttuminen kuitenkin näkyi muutamissa tapauksissa jopa työväestön itsekontrollina: järjestöt saattoivat lykätä tai hylätä kokonaan hankkeita, koska epäilivät isännöitsijän vastustavan ajatusta.

Urheilusta muodostui myös osa tehtaan kontrollia, jolla hienotaetehtaan isännöitsijä pyrki vaikuttamaan työntekijöiden asenteisiin ja ajatusmaailmaan. 1930-luvun alussa työväenurheiluseuran vastavoimaksi Sorsakoskelle perustettiin tehtaan tukema porvarillinen urheiluseura. Isännöitsijä oli aktiivinen uuden seuran toiminnan suhteen, sillä taloudellisen tukemisen lisäksi Lucander myös painosti tehtaan työläisiä urheilemaan ”*riippumattomassa työväenurheiluseurassa*”. Suomessa työntajat olivat painostaneet työntekijöitä suojeluskuntiin ja porvarillisiin urheiluseuroihin jo 1920-luvulta lähtien lisätäkseen maanpuolustuksellista innostusta ja tehdäkseen heistä omasta näkökulmastaan kunnollisia työläisiä. Urheilulla yritettiin toisaalta vähentää jännitteitä tehtaan johdon ja työläisten välillä.⁶³⁸ Urheilu jakoi sorsakoskelaisia kahteen leiriin 1930-luvulla, mutta työläiset muistelivat jälkikäteen yhtiöhihtojen myös lisänneen hackmanilaista yhteenkuuluvuudentunnetta.

Patriakaalisesta suhteesta huolimatta isännöitsijät eivät Sorsakoskella ohjanneet täydellisesti, kuinka työläisten tuli toimia työssä ja elää työn ulkopuolella. Kari Teräksen tutkimuksissa työläinen saattoi hallita arkeaan tehtaalla ilman johdon tietämystä.⁶³⁹ Myös Sorsakoskella työläisten omapäisestä ajan- ja tilankäytöstä löytyy viitteitä. Työväestö kävi isännöitsijöiden kanssa kuitenkin myös muodollisempaa vuoropuhelua niin vapaa-aikaan kuin työsuhteeseen liittyvistä kysymyksistä. Vähiten työväestöllä oli mahdollisuuksia saada taivuteltua isännöitsijöitä kollektiivisiin palkankorotuksiin. Isännöitsijät perustelivat kielteisiä päätöksiä tyypillisesti vetoamalla tehtaan kannattamattomuuteen tai siihen, että palkkojen korotus olisi merkinnyt tuotteiden myyntihintojen korottamista. Toisaalta 1900-luvun ensimmäisen

⁶³⁸ Hentilä 1982, 278.

⁶³⁹ Teräs 2001.

vuosikymmenen lopulla ja 1920-luvulla isännöitsijät hylkäsivät työväenjärjestöjen tekemät palkkatariffiehdotukset muiden työntajien tavoin pitkälti vain periaatteellisista syistä.

Poikkeustapauksissa isännöitsijät vastasivat palkankorotuspyyntöihin kuitenkin myös myönteisesti: erityisesti Suomen itsenäistymisen jälkeen palkkoja tarkisteltiin useaan otteen elinkustannuksien nousun takia. Palkkoihin oli tosin koko ajan mahdollista saada muutoksia myös henkilökohtaisten pyyntöjen kautta. Kaiken kaikkiaan isännöitsijät pyrkivät Sorsakoskella pikemmin rajoittamaan palkkakustannuksien nousua kuin houkuttelemaan korkeilla palkoilla ammattitaitoista työväkeä.

Työväestö pystyi kuitenkin vaikuttamaan muihin työsuhteen ehtoihin. Esimerkiksi vuonna 1907 työväenjärjestöt keskustelivat isännöitsijän kanssa tehtaan järjestyssääntöjen uudistamisesta. Tämä oli poikkeuksellista, sillä Suomessa vain harvoissa tapauksissa työntekijät saivat edes esittää toivomuksia tehtaan järjestyssääntöihin.⁶⁴⁰ Työajan asteittainen lyhentäminen tapahtui Sorsakoskella yhteisymmärryksessä lukuun ottamatta vuotta 1917, jolloin isännöitsijä pitkitti siirtymistä kahdeksan tunnin työaikaan. Työajan lyhentämisessä sorsakoskelaisilla ei ollut niin suurta merkitystä kuin järjestyssääntöjen uudistamisessa. Työajan lyhentämistä edesauttoi yhteiskunnan myönteinen ilmapiiri työväenliikkeen tavoitteille. Hienotaetehtaalla työaika lyhentyikin samassa tahdissa muiden suomalaisten konepajojen tai esimerkiksi Tampereen teollisuuden kanssa.⁶⁴¹

Neuvotteleva ilmapiiri heijastui Sorsakoskella vähäisinä työtaisteluina. Useimmilla paikkakunnilla lakkoa ryhdyttiin suunnittelemaan lähes välittömästi ammattiosaston perustamisen jälkeen.⁶⁴² Sorsakoskella kaikki paikallisista lähtökohdista syntyneet työväestön lakot tapahtuivat kuitenkin jo 1900-luvun alussa eli ennen ammattiosaston perustamista. Viimeinen paikallisista tekijöistä syntynyt työtaistelu oli työnantajan julistama työsulku vuonna 1909. Vuosisadan alku oli myös muulla tavoin jännittynyt. Isännöitsijä joutui käymään vuoropuhelua työväestönsä kanssa myös työläisten ja työjohtajien riitaisuuksien vuoksi. Ilmeisesti työväestön ajatuksesta Sorsakoskelle perustettiin vuonna 1906 neuvotteluelin, jonka tarkoituksena oli ratkoa työläisten ja keskijohdon välisiä riitoja. Työntajat suhtautuivat erityisen kielteisesti työnjohtajien erottamisvaatimuksiin, mutta Sorsakoskellakin isännöitsijä joutui taipumaan työväestönsä painostukseen. Viisi vuotta kestäneet riitaisuudet päättyivät vuonna 1908, jolloin Favre joutui lopulta erottamaan saksalaisen ylimestarin turvatakseen tehtaan työrauhan.

⁶⁴⁰ Teräs 2001, 88.

⁶⁴¹ Haapala 1986, 182–184.

⁶⁴² Savola 1968, 105.

Järjestötoiminnan suhteen isännöitsijöillä oli lähes vapaat kädet toimia, sillä ainoastaan kerran eli vuonna 1910 Hackmanin johto antoi ohjeita isännöitsijälle työväentalon suhteen. Tuolloinkin pääkonttorin kommentointi johtui siitä, että Favre oli toimittanut työväestön tekemän tonttiantomuksen lopulta myös tehtaan omistajien käsiteltäväksi. Työsuhdekysymyksissä isännöitsijät joutuivat sen sijaan usein neuvottelemaan kauppahuoneen johdon kanssa. Kyse oli epäilemättä siitä, ettei isännöitsijöiden toimivalta yksin riittänyt päättämään työläisten työehdoista. Toisaalta Favre myös suositteli valittamaan epäkohdista suoraan Hackmanin johdolle. Päätösvallan siirtämisellä isännöitsijät saattoivat tietoisesti myös piiloutua tehtaan omistajien taakse, koska tällöin heidän ei tarvinnut tehdä työväestöä koskevia epäsuotuisia päätöksiä.

Sorsakosken hienotaetehtaan isännöitsijöiden valta oli siis rajoitettu kahdella tavalla: isännöitsijä joutui ensinnäkin ottamaan erityisesti työsuhteeseen liittyvissä asioissa huomioon tehtaan omistajien näkökannat. Suhtautumisessa oli kuitenkin selkeitä eroja kolmen isännöitsijän välillä, mikä osoittaa, että isännöitsijät pystyivät tekemään myös itsenäisiä päätöksiä. Toisaalta hienotaetehtaan isännöitsijät kuuntelivat paikoitellen myös työväestönsä mielipiteitä. Muutamissa tapauksissa työväestö pystyikin vaikuttamaan esityksillään isännöitsijän päätöksiin ja siten muokkaamaan työntajapolitiikkaa toivomaansa suuntaan. Vaikka tässä tutkielmassa korostuu isännöitsijän ja työväestön välinen vuorovaikutus, on syytä muistaa, ettei suhde ollut kuitenkaan tasaveroinen. Patriarkaalisen järjestyksen mukaisesti hienotaetehtaan isännöitsijällä oli työväestönsä nähden viimeinen sananvalta.

Tässä tutkielmassa isännöitsijöiden suhtautumista ja vuorovaikutusta työväestöön on tutkittu kollektiivin näkökulmasta. Lisätutkimuksessa olisi mahdollista syventyä enemmän yksittäiseen työntekijään. Palkkaluetteloita olisi nimittäin mahdollista tutkia syvällisemmin kollektiivibiografisella metodilla, jolloin voitaisiin keskittyä tarkastelemaan esimerkiksi työläisten tuntipalkkojen kehitystä. Tällöin pystyttäisiin vertaamaan eri ammattiryhmien palkkatasoja. Tehtaan työntekijöiden keskinäistä hierarkiaa olisi mahdollista tutkia myös asumisen kautta. Kenelle työväenasunnot vuokrattiin ja asettiko isännöitsijät ehtoja työväenasunnon saamiseksi? Entä kenelle omakotitalotontit luovutettiin 1930-luvulla?

Tutkielma olisi myös laajennettavissa kansalliseksi. Lähteissä on selkeitä viitteitä suomalaisten hienotaetehtaiden välisestä kartellista erityisesti vuosisadan alussa. Yritysten väliset sopimukset eivät olleet mitenkään poikkeavaa toimintaa 1900-luvun Suomessa, sillä esimerkiksi tekstiiliteollisuudessa luotiin yhtenäinen palkkapolitiikka estämään yritysten

välistä palkkakilpailua.⁶⁴³ Sopivatko Fiskars ja Sorsakoski hienotakeiden kustannus- ja palkkatasosta ulkomaista kilpailua vastaan vai yrittivätkö yritykset vain estää sopimuksella ammattitaitoisen työvoiman liikkumisen yrityksiensä välillä? Keskeiseksi kysymykseksi nousisi tällöin, oliko tehtailla ylipäättään mitään yhteistyötä esimerkiksi työvoiman tai palkkakustannuksien rajoittamisen suhteen? Miten työnantajien suhtautuminen omaan työväestöönsä erosi Sorsakoskella ja Fiskarsissa? Sama kysymys voitaisiin muotoilla myös kansainvälisesti. Oliko Hackmanilla ruotsalaisen Eskilstunan ja saksalaisen Solingenin tehtaiden kanssa muutakin yhteistoimintaa kuin sama tuotantotekniikka ja siihen perehtyneet ylimestarit?

⁶⁴³ Kallioinen 2006; Suoranta 2009, 135.

LÄHTEET

Painamattomat arkistolähteet

Elinkeinoelämän Keskusarkisto (ELKA), Mikkeli

Hackman Oy, pääkonttorin arkisto (PKA):

Arbetare-matrikel 1898–1907 ja 1916–1919 (H.17:kj)

Betyg 1920–1929 (H.17:ka)

Kopiebok för betyg 1902–1918 (H.17:ka)

Korrespondens Sorsakoski (H.17:ba 1–20)

Ordningsregler på Sorsakoski 1900 (H.17)

Palkkakirjat 1908–1915 (H.17:kg)

Työtodistuksia 1918–1935 (jäljennös) (H.17:ka)

Hackman Oy, Sorsakosken tehtaan arkisto (STA):

Tilikirjat 1920–1938

Kirjeenvaihto

Tilastoja ammattientarkastajille vuosilta 1912–1916 ja 1921–1924

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Kauppa- ja teollisuushallituksen arkisto (KTHA):

Saapuneet tilastotiedot (Ej-sarja)

Hackman Sorsakoskea koskevat ilmoitukset vuosilta 1892–1908 (TH 201–207, mf)

Leppävirran suojeluskunnan arkisto (LSA), Sörnäisten toimipiste:

Esikunnan pöytäkirjat 1918–1937 (SK 118/3)

Leppävirran suojeluskunnan kannatusyhdistyksen arkisto (LSKYA), Sörnäisten toimipiste:

Pöytäkirjat 1924–1938 (T16420)

Tilikirjat 1924–38 (T16420)

Leppävirran kunnan arkisto (LKA), Leppävirta

Teknisen toimiston arkisto:

Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelon kohdeinventointilomake n:o 71

Terästupa, Sorsakoski

Sorsakosken metallityöväen ammattiosasto 18 arkisto (SMAOA):

Sorsakosken ammattiosasto 105

Pöytäkirjat 1930–1933

Sorsakosken ammattiosasto 18

Pöytäkirjat 1933–1938

Tilastokeskuksen arkisto (TKA), Helsinki

Teollisuushallituksen tilastoilmoitukset vuosilta 1909–1938:

Hackman Sorsakosken yleislomakkeet 1909–1938

Hackman Sorsakosken erityislomakkeet 1915–1938

Työväen Arkisto (TA), Helsinki

Metallityöväen liiton arkisto:

Osastoilta saapuneet kirjeet (331.88.671)

Sorsakosken metallityöväen ammattiosasto 18 (255 Eg)

Sorsakosken ammattiosasto 105

Kirjeenvaihto 1929–1931

Sorsakosken ammattiosasto 18

Kirjeenvaihto 1930–1938

Sorsakosken työväenyhdistyksen arkisto (STYA):

pöytäkirjat 1902–1907

Vuoden 1918 arkisto (sarja KT):

Kuopion läänin terroritilasto

Leppävirran kuntaa koskevat tilastot (mf 211)

Virallisjulkaisut ja muut painetut lähteet

- Forsman, Jaakko (toim.). Pieni tietosanakirja I, A - Isonzo. Helsinki 1925.
- Hackman & Co. Sorsakosken tehdas-Sorsakoski bruk. Helsinki 1939.
- Kari, J.K. Tilastollinen taulu Suomen työväenpuolueeseen kuuluvista yhdistyksistä v. 1903. 1904.
- Kari, J.K. Tilastollinen taulu Suomen työväenpuolueeseen kuuluvista yhdistyksistä v. 1904. 1905.
- Saxman, Herman. Kertomus Suomen metallityöntekijäin liiton toiminnasta vuosilta 1908–1909. Helsinki 1910.
- Sivola, Yrjö (toim.). Sosialidemokraattinen puolue Suomessa. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluneista yhdistyksistä v. 1905 ja luettelo tammi-toukokuulta v. 1906 puolueeseen liittyneistä työväenyhdistyksistä sekä tilastollisia tietoja ammatillisesta järjestäytymisestä Suomessa. Helsinki 1906.
- Suomen liikemiehiä I. Helsinki 1930.
- Suomen metalliteollisuustyöntekijäin liitto: 20-vuotisjuhla-julkaisu. 21.6.1899–21.6.1919. Tampere 1919.
- Suomen Sosialidemokraattinen puolue. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluvista yhdistyksistä vuonna 1919 ja 1920. Helsinki 1920 ja 1921.
- Suomen Sosialidemokraattinen puolue. Tilastollisia tietoja puolueen asemasta v. 1921–24 ja puolueeseen kuuluvista yhdistyksistä v. 1924. Turku 1925.
- Suomen Sosialidemokraattinen puolue. Tilastollisia tietoja puolueen asemasta v. 1925–28 ja puolueeseen kuuluvista yhdistyksistä v. 1928. Turku 1929.
- Suomen Sosialidemokraattinen puolue r.y. Yhteenvetoja tilastollisista tiedoista vuosilta 1932–1934. Helsinki 1935.
- Suomen Sosialidemokraattinen puolue r.y. Yhteenvetoja tilastollisista tiedoista vuosilta 1935–1937. Helsinki 1938.
- Suomen Sosialidemokraattinen puolue r.y. Yhteenvetoja tilastollisista tiedoista vuosilta 1938–1942. Helsinki 1944.
- Turkia, Matti (toim.). Suomen Sosiaalidemokratinen puolue. Tilastollisia tietoja puolueeseen kuuluneista yhdistyksistä v. 1906–1910, 1912 ja 1915–1916. Helsinki 1907–1911, 1913 ja 1916–1917.
- Turkia, Matti (toim.). Tilastollisia tietoja Suomen Sosialidemokratista puolueesta v. 1914. Helsinki 1915.
- Suomen virallinen tilasto (SVT): Teollisuustilasto XVIII. Sorsakosken hienotaetehdasta koskevat tilastot vuosilta 1892–1908.

Sanoma- ja aikakauslehdet

- Arbetaren 23.3.1901, 10.3.1901, 14.9.1901
- Hufvudstadsbladet 13.1.1906
- Kansan Lehti 3.9.1907
- Metallityöläinen 1909–1915 (hajanumeroita)
- Mikkeli 5.11.1897
- Sanantuoja 1915–1917
- Savo 2.3.1918
- Savon Sanomat 28.2.1918
- Savon Työmies 1906–1914, 1917–1918 ja 1930–1938
- Työmies 1898–1906
- Uusi Savo 23.9.1902
- Viipuri 26.9.1902
- Wiborgs Nyheter 18.6.1908

Internet-aineisto

- Kansalliskirjaston historiallinen sanomalehtikirjasto 1771–1909
[<http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/secure/main.html?language=fi>] Haettu 5.2.2011
- Lauri Kiviniemen kotisivut [<http://kaikki.nettihanote.net/2w/sukupuu.htm>] Haettu 5.2.2011
- Suomen sotasurmat 1914–1922. Vuosina 1914–22 sotaoloissa surmansa saaneiden nimitiedosto
[<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>] Haettu 4.3.2010.
- Suomen Sukututkimusseuran HisKi-tietokanta [<http://hiski.genealogia.fi/hiski?fi>] Haettu 20.8.2010.

Kirjallisuus

- Ala-Kapee, Pirjo – Marjaana, Valkonen 1982 Yhdessä elämä turvalliseksi. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930. Helsinki.
- Ahvenainen, Jorma 1984 Suomen sahateollisuuden historia. Porvoo.
- Ahvenainen, Jorma 2005 Savon nykyaikaisen teollisuuden synty 1875–1914. Snellman instituutin B-sarja 51. Kuopio.
- Ahvenisto, Inkeri 2008 Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle. Bibliotheca Historica 118. Helsinki.
- Alapuro, Risto 1994 Suomen synty paikallisena ilmiönä. Helsinki.
- Alapuro, Risto – Stenius, Henrik 1987 Kansanliikkeet loivat kansakunnan. *Teoksessa Kansa liikkeessä. (toim.) Risto Alapuro ynnä muut. Vaasa.*
- Enbom, Sten – Sandelin, C. F. 1991 Viipurilainen kauppahuone. Hackman & Co 1880–1925. Espoo.
- Fellman, Susanna 2000 Uppkomsten av en direktörsprofession. Industriledarnas utbildning och karriär i Finland 1900–1975. Bidrag till kännedom an Finlands nature och folk 155. Finska Vetenskaps-Societetens – Suomen Tiedeseura. Helsingfors.
- Haapala, Pertti 1986 Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920. Historiallisia Tutkimuksia 133. Vammala.
- Haapala, Pertti 1989 Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen. Suomen Historiallinen Seura, käsikirjoja 12. Helsinki.
- Haapala, Pertti 1994 Työajan lyhyt historia. *Teoksessa Työ ja työttömyys. Väki voimakas 7 (toim.) Raimo Parikka, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seura. Tampere.*
- Haapala, Pertti 1995 Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920. Helsinki.
- Hakoluoto, Tanja 2002 Patruunan isännyydestä teollisuuspaikkakunnaksi. Vaajakosken tehdasyhdyskunta ja työväki muutoksen vuosina 1900–1930. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos. Jyväskylä.
- Hansén, Sten-Olof – Olkkonen, Rami 2002 Kasvustrategiat ja toimintaympäristö. *Teoksessa Suuryritys ja sen muodonmuutos. Partekin satavuotinen historia. Helsinki.*
- Heikkinen, Sakari – Hoffman, Kai 1982 Teollisuus ja käsityö. *Teoksessa Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. (toim.) Jorma Ahvenainen, Erkki Pihlaja ja Viljo Rasila. Helsinki.*
- Helelä, Timo 1963 Tutkimus teollisuustyöntekijöiden palkkojen muutoksista ja niihin vaikuttavista tekijöistä. Suomen pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja. Sarja B:24. Helsinki.
- Hentilä, Seppo 1982 Suomen työläisurheilun historia I. Työväen Urheiluliitto 1919–1944. Hämeenlinna.
- Hentilä, Seppo 1992 Urheilu järjestäytyy ja politisoituu. *Teoksessa Suomi uskoi urheiluun. (toim.) Teijo Pyykkönen. Helsinki.*
- Hentilä, Seppo 1993 Urheilu kansanliikkeenä. *Teoksessa Juuret mullassa – tukka tulessa. (toim.) Hannu Itkonen – Arto Nevala. Jyväskylä.*
- Herranen, Timo – Myllyntaus, Timo 1984 Ensimmäisen maailmansodan vaikutus Eestin ja Suomen metalliteollisuuteen. n:o 15. Helsinki.
- Hjerppe, Riitta 1973 Suomen tehdasteollisuuden ja käsityön toimipaikkojen suuruusrakenne 1888–1952. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tutkimuksia 7. Helsinki.
- Hjerppe, Riitta 1979 Suurimmat yritykset Suomen teollisuudessa 1844–1975. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. H. 123. Tammisaari.
- Hovi, Olavi 1995 Leppävuiran historia II. Pieksämäki.

- Huopainen, Raili 1979 Sorsakosken tehdasyhteisö: hienotaetehtaan työväen työ- ja elinoloista. Kulttuurien tutkimuksen laitos, monisteita 16. Turun yliopiston kansatieteen pro gradu -tutkielma.
- Hyvönen, Onni 1988 Pohjois-Savon työväentalot. Kuopio.
- Immonen Kari 1996 Paperitehtaan neljä päivää. *Teoksessa Lääkäri, lukkari, talonpoika, duunari. Lukuja suomalaisten historiaan. (toim.) Vuokko Aromaa.* Keuruu.
- Itkonen, Hannu 1995 ”Ankaroihin Warustaumisiin” – Warkauden tehtaan hiihdot. *Teoksessa Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 1995. (toim.) Arto Nevala. Joensuu.*
- Itkonen, Hannu 2004 Varkautelaisten vuosisata. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 944. Jyväskylä.
- Itkonen, Matti 1967 Sorsakosken teollisesta toiminnasta. *Teoksessa: Leppävirran kirja, (toim.) Osmo Rinta-Tassi. Pieksämäki (2. painos, 1982).*
- Kaihovirta, Matias 2007 Bland rödbanditer, vilseledda arbetare och goda medborgare i Billnäs bruks[s]amhälle en mikrohistorisk studie över återhämtnings- och anpassningsprocessen efter inbördeskriget 1918. Pohjoismaiden historian pro gradu -tutkielma, Åbo Akademi, historian laitos. Åbo.
- Kalela, Jorma 2000 Historiantutkimus ja historia. Helsinki.
- Kallioinen, Mika 2004 Suomen teollistajat. Vertaileva tutkimus kauppahuoneiden siirtymisestä teollisuuteen 1800-luvun jälkipuoliskolla. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 64. Turku.
- Kallioinen, Mika 2006 Kesytetty kilpailu. Yhteistyö ja kartellisoituminen Suomen puuvillateollisuudessa 1900–1939. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 65. Turku.
- Kettunen, Pauli 1986 Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930. Historiallisia Tutkimuksia 138. Helsinki.
- Kettunen, Pauli 1994 Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa. Helsinki.
- Kettunen, Pauli 1997 Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta. Tutkijaliiton julkaisu 83. Helsinki.
- Kipping, Matthias 1999 American management consulting companies in Western Europe 1920-1990: Products, Reputation and Relationships. *Teoksessa: Business History Review vol. 73 (2). Boston.*
- Kunnas, Karl Gustaf 1974 Suomen Metallityöväen Liitto 1930–1949. Helsinki.
- Koivisto, Johan 1963 Suomen Metallityöväen Liitto 1899–1930. Helsinki.
- Koivuniemi, Jussi 2000 Tehtaan pillin tahdissa. Nokian yhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870 1939. Bibliotheca historica 64. Helsinki.
- Kokkonen, Jouko 2005 Kuin Hackmanin hyllyltä. Sorsakosken tehtaan työperinnekirja. Sorsakoski-Seura ry. Tallinna.
- Koli, Paavo 1955 Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa. Sosiologinen tutkimus teollisen organisaation johtajiston ja työntekijöiden välisestä vuorovaikutuksesta ja sen eräistä sosiaalisista edellytyksistä. Porvoo.
- Koskinen, Tarmo 1987 Tehdasyhteisö. Tutkimus tehtaan ja kylän kutoutumisesta tehdasyhteisöksi, kudelman säilymisestä ja purkautumisesta. Vaasan korkeakoulun julkaisuja. Tutkimuksia, no 123. Vaasa.
- Lahtinen, Pekka 1967 Koulutoimi ja kirjastot. *Teoksessa: Leppävirran kirja, (toim.) Osmo Rinta-Tassi. Pieksämäki (2. painos, 1982).*
- Laine, Leena 1992a Järjestöelämän oppivuodet. *Teoksessa Suomi uskoi urheiluun. (toim.) Teijo Pyykkönen. Helsinki.*

- Laine, Leena 1992b Ruumiinharjoitusten monet muodot. *Teoksessa Suomi uskoi urheiluluun. (toim). Teijo Pyykkönen. Helsinki.*
- Lakio, Matti 1975 Teollisuuden kehittyminen Itä-Suomessa 1830–1940. Itä-Suomen instituutti sarja A:5. Mikkeli.
- Leminen, Pia 1999 Näkymättömät kädet: naiset ja sukupuolijärjestelmä paperitehdasyhdyskunnassa. Tampere.
- Lähteenmäki, Maria 1995 Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–1930 –luvun Suomessa. *Bibliotheca Historica 2. Saarijärvi.*
- Lüdtke, Alf 1986 Cash, Coffee-Breaks, Horseplay: Eigensinn and Politics among Factory Workers in Germany circa 1900. Westport.
- Manninen, Turo 1998 Suojeluskuntien synty ja sisällissodan alkaminen. *Teoksessa Raja raitona. Näkökulmia suojeluskuntiin. (toim.) Risto Alapuro. Porvoo.*
- Markkanen, Erkki 1967 Kaupankäynti ja pankkitoiminta. *Teoksessa: Leppävirran kirja, (toim.) Osmo Rinta-Tassi. Pieksämäki (2. painos, 1982).*
- Mattila, Aarne 1969 Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa. Tutkimus työntekijäin pyrkimyksistä osallistua työehtojen määräämiseen 1880-luvulta vuoden 1905 suurlakkoon. Historiallisia tutkimuksia LXXVI. Helsinki.
- Mattila, Aarne 1992 Työriitojen sovittelun historia. Työpoliittinen tutkimus 27. Helsinki.
- Mauranen, Tapani 1987 Osuustoiminta – Kansaliikettä aatteen ja rahan vuoksi. *Teoksessa Kansa liikkeessä. (toim.) Risto Alapuro ynnä muut. Vaasa.*
- Michelsen, Karl-Erik 1999 Viides sääty. Insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa. Tekniikan akateemisten Liitto & Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.
- Myllyntaus – Michelsen – Herranen 1986. Teknologinen muutos Suomen teollisuudessa 1885–1920. Helsinki.
- Mäki, Tauno 1974 Työnjohto ja teollinen organisaatio. Porvoo.
- Mönkkönen, Mauri 1993 Teollisuus ja yhdyskuntasuunnittelu vuosina 1870–1938. *Teoksessa Artikkeleita tekniikan ja teknologian historiasta. Opettajien kesäkurssi 15.-17.6.1992. Suomen historian julkaisuja 17. Jyväskylä.*
- Nevala, Arto 2003 Agitatsioonia, vaikuttamista ja yhteistyötä. Vuosisata varkaudelaista työväenjärjestötoimintaa. Jyväskylä.
- Nevala, Arto 2007 Metallit on kuumaa ja mielet kiehuvat. Sata vuotta metallin ammattiyhdistystoimintaa Varkaudessa. Saarijärvi.
- Nousiainen, Jaakko 1956 Kommunismi Kuopion läänissä. Ekologinen tutkimus kommunismin joukkokannatukseen vaikuttavista tekijöistä Pohjois-Savossa ja Pohjois-Karjalassa. Joensuu.
- Nordberg, Toivo 1979 Patruunasta teknokraattiin. *Teoksessa teollistuminen ja teollisuusyhteisöt. Teollistumisajan vaiheita Suomessa. Jyväskylän yliopiston historian laitos, Suomen historian julkaisuja n:o 5. Jyväskylä.*
- Nygård, Toivo 1987 Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan. Kuopio.
- Nyysönen, Tiina 2004 Kaukaan saha. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos. Jyväskylä.
- Paavolainen, Jaakko 1974 Suomen kansallinen murhenäytelmä. Punainen ja valkoinen terrori ja vankileirit v. 1918. Helsinki.

- Parikka, Raimo 1994 1930-luvun pula ja työttömän selviytyminen. *Teoksessa Työ ja työttömyys. Väki voimakas 7 (toim.) Raimo Parikka, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seura. Tampere.*
- Peltonen, Urho 1939 Työsuhde: teollisuustyöväen kohtelu, huolto ja palkkaus. Suomen Rationalisoimistyön Edistämisyhdistyksen julkaisu 4. Porvoo.
- Raiskio, Kaj 2004 ”Tulolähteen tulee pulputa kirkkaana”. Tehdasysteisö Walkiakosken tehtaan johdon patriarkaalinen suhde työläisiin Rudolf Waldenin aikakaudella 1924–1940. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos. Jyväskylä.
- Raiskio, Kaj 2005 Joka ei ole kanssamme on meitä vastaan. Tehdasurheilu ja kontrolli Valkeakoskella. *Teoksessa Taidetta ja tehdasurheilua. Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja 2005. (toim.) Heikki Roiko-Jokela, Esa Sironen ja Ossi Viita. Saarijärvi.*
- Rasila, Viljo 1982 Liberalismin aika. *Teoksessa Suomen taloushistoria II. Teollistuva Suomi. (toim.) Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila. Helsinki.*
- Rehn, Susa 2004 Isäntävallasta moniäänisyyteen. Säynätsalon tehdasyhdyskunnan sosiaalinen verkosto 1897–1936. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos. Jyväskylä.
- Renvall, Pentti 1965 Nykyajan historiantutkimus. Porvoo (2. painos, Juva 1983).
- Rinta-Tassi, Osmo 1967 Väestö 1800-luvun puolivälistä nykypäiviin. *Teoksessa Leppävirran kirja, (toim.) Osmo Rinta-Tassi. Pieksämäki (2. painos, 1982).*
- Ruuskanen, Esa 2006 Viholliskuviin ja viranomaisiin vetoamalla vaiennetut työväentalot: kuinka Pohjois-Savon Lapuan liike sai nimismiehet ja maaherran sulkemaan 59 kommunistista työväentaloa Pohjois-Savossa vuosina 1930–1932. Jyväskylä.
- Salkola, Marja-Leena 1985 Työväenkaartien synty ja kehitys punakaarteiksi 1917–1918 ennen kansalaissotaa 2. Helsinki.
- Salokoski, Juuso 2007 Carolus Wrede. *Teoksessa Suomen kansallisbiografia 10. (päätoim. Matti Klinge), Studia biographica 10. Helsinki.*
- Sandberg, Timo 2007 Raudan kansaa. Sorsakosken Metallityöväen Ammattiosasto ry 100 vuotta. Jyväskylä.
- Savola, Matti 1968 Lakko työelämän ristiriitana. Tutkimus suomalaisen yhteiskunnan lakoista. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 15. Helsinki.
- Seeck, Hannele 2008 Johtamisopit Suomessa. Taylorismista innovaatioteorioihin. Helsinki.
- Selén, Kari 2001 Sarkatakien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944. Juva.
- Seppänen, Paavo 1958 Tehdas ja ammattiyhdistys. Työntekijän kaksitahoinen liityntä ammattiyhdistyksen ja tehtaan organisaatioihin. Helsinki.
- Siltala, Juha 1985 Lapuanliike ja kyyditykset 1930. Keuruu.
- Smeds, Kerstin 1987 Koti, temppele ja linnoitus. *Teoksessa Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro ynnä muut. Vaasa.*
- Soikkanen, Hannu 1975 Kohti kansan valtaa 1. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta. Vaasa.
- Soikkanen, Hannu 1998 Vasemmisto ja suojeluskunnat. *Teoksessa Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin. (toim.) Risto Alapuro. Porvoo*

- Suodenjoki, Sami 2008 Suurlakon riitaisa yksimielisyys. *Teoksessa Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. (toim.) Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas ja Marko Tikka. Jyväskylä*
- Suoranta, Anu 2001 Lama iski – naiset töihin! 1930-luvun lama ja naisten työmarkkina-asema. *Teoksessa "Työllä ei oo kukkaan rikastunna". Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla. Toim. Marjatta Rahikainen ja Tarja Räisänen. Tietolipas 176. Tampere.*
- Suoranta, Anu 2009 Halvennettu työ. Pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä. Jyväskylä.
- Särkkä, T.J. 1935 Kolmesataa vuotta raudanjalostusta ja teollisuuskulttuuria Suomessa. Helsinki.
- Teräs, Kari 1995 Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi. Ammattiyhdistykset ja työsuhteiden säätely Turussa 1880-luvulta 1950-luvulle. Turku.
- Teräs, Kari 2001 Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920. *Bibliotheca historica 66. Helsinki.*
- Tigerstedt, Örnulf 1940 Kauppahuone Hackman I. Erään vanhan Viipurin kauppiassuvun vaiheet 1790–1879. Helsinki.
- Tikka, Marko 2004 Kenttöoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918. *Bibliotheca Historica 90. Helsinki.*
- Tikka, Marko 2006 Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921. Helsinki.
- Tikka, Marko 2008 Mitä tapahtui? *Teoksessa Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. (toim.) Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas ja Marko Tikka. Jyväskylä.*
- Tommila, Päiviö & Roiha, Juhani (toim.) 1979 Sosiaalhistoria ja sen tutkimus. Turun yliopiston julkaisuja 2. Turku.
- Tuhkanen, Maija 1967 Yhdistyselämän vaiheita. *Teoksessa Leppävirran kirja, (toim.) Osmo Rinta-Tassi. Pieksämäki (2. painos, 1982).*
- Valkonen, Marjaana 1987 Yhdessä elämä turvalliseksi. Suomen ammattiyhdistysten keskusliitto 1930–1947. Helsinki.
- Vattula, Kaarina (toim.) 1983 Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa H.J. 1994 Valtakunnan eduksi, isänmaan kunniaksi, ruukinpatruunalle hyödyksi. Suomen rautateollisuus suurvalta-ajalla. *Historiallisia Tutkimuksia 188. Helsinki.*
- Vilkuna, Kustaa H.J. 2002 Ruukinomistajan vallan ulottuvuudet. *Teoksessa Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860). (toim.) Piia Einonen & Petri Karonen. Historiallinen Arkisto 116. Helsinki.*
- Åström, Sven-Erik 1980 Itä-Suomen uusi vientitavara. *Teoksessa Suomen taloushistoria I. Agraarinen Suomi. (toim.) Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström. Helsinki.*

Käytetyt lyhenteet

am	arbetare-matrikel	SMAOA	Sorsakosken metallityöväen ammattiosaston arkisto
el	teollisuustilaston erikoislomake		
ELKA	Elinkeinoelämän Keskusarkisto	ptk	pöytäkirja
KA	Kansallisarkisto	SS	Savon Sanomat
kb	kopiebok för betyg	ST	Savon Työmies
KTHA	Kauppa- ja Teollisuushallituksen arkisto Sorsakosken tehtaan arkisto		STA
LKA arkisto	Leppävirran kunnanarkisto	STYA	Sorsakosken työväenyhdistyksen
LSA	Leppävirran suojeluskunnan arkisto	TA	Työväen arkisto
LSKYA	Leppävirran suojeluskunnan kannatusyhdistyksen arkisto	TKA	Tilastokeskuksen arkisto
		Tm	Työmies
or	ordningsregler	tt	teollisuustilasto
PKA	pääkonttorin arkisto	yl	teollisuustilaston yleislomake

Liitteet

Liite 1: Tehtaan tuotannon arvot ja maksetut työpalkat vuosina 1891–1938

vuosi	tuotannon arvo käyvän hinnan	tukkuhintaaindeksi 1913=100	tuotannon arvo deflatoiduin hinnoin	työntekijöiden keskiarvo	tuotannon arvo per työntekijä	maksetut työpalkat käyvän hinnan	maksetut työpalkat deflatoiduin hinnoin
1891	-	-	-	-	-	-	-
1892	22 600	82	27 561	18	1 531	-	-
1893	19 500	79	24 684	12	2 057	-	-
1894	25 500	73	34 932	21	1 663	-	-
1895	38 000	73	52 055	25	2 082	-	-
1896	60 000	74	81 081	42	1 931	-	-
1897	105 000	77	136 364	60	2 273	-	-
1898	135 000	80	168 750	80	2 109	52 718	65 898
1899	150 000	83	180 723	90	2 008	66 390	79 988
1900	180 000	87	206 897	106	1 952	90 015	103 466
1901	210 000	85	247 059	110	2 246	93 973	110 556
1902	165 845	85	195 112	122	1 599	95 012	111 778
1903	139 600	83	168 193	122	1 379	96 050	115 723
1904	167 000	83	201 205	133	1 513	98 860	119 108
1905	260 000	82	317 073	141	2 249	117 564	143 371
1906	275 000	87	316 092	110	2 874	96 555	110 983
1907	400 000	93	430 108	121	3 555	121 280	130 409
1908	450 000	91	494 505	144	3 434	134 520	147 824
1909	-	-	-	-	-	-	-
1910	433 000	95	455 789	128	3 561	110 000	115 789
1911	600 000	97	618 557	160	3 866	182 000	187 629
1912	591 500	100	591 500	145	4 079	173 000	173 000
1913	632 300	100	632 300	144	4 391	169 000	169 000
1914	568 500	103	551 942	148	3 729	155 900	151 359
1915	725 000	136	533 088	145	3 676	209 440	154 000
1916	2 751 127	206	1 335 499	178	7 503	321 661	156 146
1917	1 775 370	332	534 750	131	4 082	303 000	91 265
1918	907 106	585	155 061	111	1 397	315 000	53 846
1919	1 171 341	733	159 801	137	1 166	887 900	121 132
1920	3 676 251	1 183	310 757	180	1 726	1 071 365	90 563
1921	2 153 686	1 263	170 521	160	1 066	1 141 041	90 344
1922	3 021 527	1 219	247 869	160	1 549	1 435 600	117 769
1923	6 691 376	1 095	611 085	164	3 726	1 317 900	120 356
1924	5 118 512	1 100	465 319	137	3 396	1 060 100	96 373
1925	4 987 100	1 129	441 727	121	3 651	1 182 500	104 739
1926	6 515 900	1 088	598 888	136	4 404	1 430 720	131 500
1927	6 750 000	1 101	613 079	145	4 228	1 700 000	154 405
1928	6 383 300	1 112	574 038	175	3 280	2 197 600	197 626
1929	7 384 100	1 062	695 301	200	3 477	2 384 026	224 485
1930	5 809 115	977	594 587	159	3 740	1 451 200	148 536
1931	4 305 205	919	468 466	117	4 004	929 407	101 132
1932	4 562 014	981	465 037	113	4 115	982 732	100 177
1933	5 904 876	972	607 498	127	4 783	1 271 600	130 823
1934	7 944 667	976	814 003	165	4 933	1 539 635	157 749
1935	10 168 000	984	1 033 333	184	5 616	1 974 507	200 661
1936	13 952 787	1 017	1 371 955	265	5 177	2 700 000	265 487
1937	21 549 851	1 197	1 800 322	309	5 826	3 348 600	279 749
1938	22 372 339	1 120	1 997 530	310	6 444	3 588 200	320 375

Lähde: KA, KTHA, Ej, TH 201–207 mf; TKA, tt, el 1910–1938; SVT, XVIII, 1892–1908.

Liite 2: Tehtaan henkilöstörakenne vuosina 1891–1938

vuosi	alle 15 v.		15–17 v.		yli 18-v.		työläisten keskiarvo			ulkomaa- laisten määrä
	poikia	tyttöjä	poikia	tyttöjä	miehiä	naisia	miehiä	naisia	yhteensä	
1891	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1892	-	-	2	-	16	-	-	-	18	-
1893	-	-	4	-	8	-	-	-	12	-
1894	2	-	3	-	16	-	-	-	21	-
1895	-	-	7	-	18	-	-	-	25	-
1896	-	-	6	-	36	-	-	-	42	-
1897	-	-	16	-	44	-	-	-	60	-
1898	-	-	14	-	66	-	-	-	80	-
1899	-	-	11	-	79	-	-	-	90	2
1900	-	-	21	-	81	4	102	4	106	7
1901	5	-	15	1	85	4	105	5	110	7
1902	4	-	11	-	100	7	115	7	122	3
1903	-	-	-	-	117	5	117	5	122	4
1904	3	-	13	4	105	8	121	12	133	-
1905	1	-	14	3	110	13	125	16	141	3
1906	1	1	13	2	82	11	96	14	110	4
1907	3	-	17	3	90	8	110	11	121	-
1908	5	-	14	4	111	10	130	14	144	2
1909	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

vuosi	alle 15 v.		15–17 v.		yli 18-v.		työläisten keskiarvo			konttorissa		ylempää johtoa	työläisiä per työnjohtaja
	poikia	tyttöjä	poikia	tyttöjä	miehiä	naisia	miehiä	naisia	yhteensä	miehiä	naisia	miehiä	
1910	2	-	8	-	109	9	119	9	128	1	-	4	32
1911	-	-	6	1	142	2	148	3	151	1	-	4	38
1912	2	-	8	-	127	8	137	8	145	1	-	4	36
1913	1	-	10	2	121	10	132	12	144	1	-	4	36
1914	-	-	9	2	129	9	138	11	149	1	-	4	37
1915	1	-	14	-	118	12	133	12	145	2	-	6	24
1916	-	-	16	6	144	16	160	19	179	2	-	6	30
1917	2	-	8	-	113	8	123	8	131	2	-	6	22
1918	8	-	16	-	82	9	102	9	111	2	-	7	16
1919	2	-	23	1	102	12	125	12	137	2	-	6	23
1920	2	-	18	1	135	24	155	25	180	3	-	5	36
1921	1	-	13	-	121	25	135	25	160	3	-	5	32
1922	-	-	10	-	129	21	139	21	160	1	1	5	32
1923	3	-	5	-	130	25	138	25	163	1	1	5	33
1924	4	1	7	-	96	29	107	30	137	1	1	5	27
1925	1	-	16	1	85	19	102	20	122	2	-	5	24
1926	1	-	12	3	99	20	112	23	135	2	1	5	27
1927	1	-	13	2	105	24	119	26	145	4	1	6	24
1928	-	-	5	-	159	11	164	11	175	3	1	6	29
1929	2	-	31	12	118	38	151	50	201	3	1	6	34
1930	-	-	10	2	110	37	120	39	159	3	1	6	27
1931	-	-	9	-	79	28	88	28	116	2	1	5	23
1932	-	-	3	-	85	25	88	25	113	2	1	4	28
1933	-	-	8	2	92	25	100	27	127	3	1	4	32
1934	-	-	18	7	108	33	126	40	166	3	1	5	33
1935	-	-	17	7	126	33	143	40	183	3	2	7	26
1936	-	-	12	3	207	43	219	46	265	4	5	4	66
1937	1	1	20	11	209	66	230	78	308	6	3	10	21
1938	1	-	13	4	210	82	224	86	310	9	-	4	78

Lähde: KA, KTHA, Ej, TH 201–207 mf; 1892–1908; TKA, tt, el 1910–1938.

Liite 3: Ammattiosaston ja työväenyhdistyksen jäsenmäärät vuosina 1902–1938

Vuosi	ammatti- osasto	Työväenyhdistys			Työntekijöitä		
		miehiä	naisia	yhteensä	miehiä	naisia	yhteensä
1902	-	-	-	-	115	7	122
1903	-	96	2	98	117	5	122
1904	-	74	-	74	121	12	133
1905	-	84	32	116	125	16	141
1906	-	110	28	128	96	14	110
1907	-	103	32	135	110	11	121
1908	79	103	-	103	130	14	144
1909	60	89	21	110	-	-	-
1910	64	65	8	73	119	9	128
1911	88	-	-	-	148	3	151
1912	68	80	17	97	137	8	145
1913	59	-	-	-	132	12	144
1914	73	-	-	-	138	11	149
1915	83	78	41	119	133	12	145
1916	90	90	9	99	160	19	179
1917	136	-	-	-	123	8	131
1918	-	-	-	-	102	9	111
1919	100	80	10	90	125	12	137
1920	100	35	-	35	155	25	180
1921	102	-	-	-	135	25	160
1922	86	-	-	-	139	21	160
1923	81	-	-	-	138	25	163
1924	79	-	-	-	107	30	137
1925	83	-	-	-	102	20	122
1926	89	-	-	-	112	23	135
1927	84	-	-	-	119	26	145
1928	110	33	5	38	164	11	175
1929	120	-	-	-	151	50	201
1930	56	-	-	-	120	39	159
1931	50	39	7	46	88	28	116
1932	46	-	-	-	88	25	113
1933	48	-	-	-	100	27	127
1934	49	-	-	-	126	40	166
1935	48	-	-	-	143	40	183
1936	60	-	-	-	219	46	265
1937	57	-	-	-	230	78	308
1938	51	-	-	-	224	86	310

Lähde: KA, KTHA, Ej, TH 201–207 mf; TKA, tt, el 1910–1938; SVT, XVIII, 1892–1908; Suomen Sosiaalidemokraattinen puolue. Helsinki 1920–1921, 1935, 1938, 1944; Suomen Sosiaalidemokraattinen puolue. Turku 1925, 1929; Kari 1904 ja 1905; Sivola 1906; Turkia 1907–1911, 1913, 1915–1917; Koivisto 1963, 456–457; Kunnas 1974, 358–359.

Tehtaan tuntipalkat käyvin hinnoin vuosina 1912–1916 ja 1921–1924

vuosi	alle 15 v.						15–18 v.						yli 18 v.					
	alin palkka		korkein palkka		keskipalkka		alin palkka		korkein palkka		keskipalkka		alin palkka		korkein palkka		keskipalkka	
	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen
1912	1,53	-	2,20	-	1,85	-	1,78	-	3,70	-	2,61	-	1,60	1,45	7,20	3,43	4,29	2,55
1913	1,00	-	1,80	-	1,40	-	2,00	1,00	3,50	3,00	2,95	2,70	2,20	2,00	7,00	3,50	3,40	3,00
1914	-	-	-	-	-	-	2,00	1,90	3,50	3,00	2,95	2,70	2,20	2,00	7,50	3,75	3,75	3,25
1915	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	1,50	2,00	2,20	3,50	3,00	3,00	2,75	3,50	2,00	10,00	3,00	5,10	3,25
1916	-	-	-	-	-	-	3,50	2,50	4,50	3,50	4,00	3,00	4,50	3,50	25,00	4,50	10,50	4,00

vuosi	ammattityöntekijät						muut työntekijät						alle 18 v.					
	alin palkka		korkein palkka		keskipalkka		alin palkka		korkein palkka		keskipalkka		alin palkka		korkein palkka		keskipalkka	
	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen	mies	nainen
1921 ⁶⁴⁴	22,40	16,80	48,00	33,00	33,60	22,32	24,00	14,40	15,60	-	27,42	14,53	12,60	-	-	-	27,42	-
1922	3,10	2,44	7,00	3,92	5,05	3,18	3,10	1,75	3,10	2,62	3,10	2,18	2,24	1,75	4,52	1,85	3,38	1,80
1923	3,10	2,44	7,00	3,92	5,05	3,18	3,10	1,75	3,10	2,62	3,10	2,18	2,24	1,75	4,52	1,85	3,38	1,80
1924	2,80	2,10	6,56	4,50	4,68	3,30	3,10	2,00	3,40	2,00	3,25	2,00	1,45	1,75	3,37	2,10	2,41	1,92

Lähde: ELKA, HSA, tilastoja ammattientarkastajille 1912–1916 ja 1921–1924.

⁶⁴⁴ Vuoden 1921 luvut ovat päiväpalkkoja.